

पहिलो परिच्छेद

शोधपत्रको परिचय

१.१ विषय परिचय

‘डायस्पोरा’ (diaspora) ग्रिसेली भाषाबाट आएको शब्द हो । जसले प्रारम्भमा सीमित अर्थमा गृह भूमिबाट धार्मिक र राजनीतिक कारणबाट यहूदीहरू अर्को भूमिमा तितरवितर भएका थिए; तिनैलाई बुझाउन प्रयोग गरिए पनि आज त्यसको अर्थ विस्तार भई जुनसुकै कारणबाट भए पनि आफ्नो जन्मथलोबाट अर्को थलोमा निर्वासन भई बन्ने सामाजिक निर्मितिलाई डायस्पोरा भनिन्छ । डायस्पोरामा केवल भौगोलिक सीमाको मात्र दुरत्व हुँदैन । त्यसमा अनजान परिवेशमा पुग्दा स्थान, संस्कृति, आत्मीयताबाट विछिन्नताको संवेदना मुख्य रूपमा देखा पर्दछ । आफ्नो राष्ट्रिय सीमामा मात्र मान्छेका भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य र कृत्याकर्महरू सीमित हुन नसक्ता त्यसबाट फड्किएर विश्वको सामुहिक ढोका खोली फरक-फरक संस्कृतिका चेतनाबाट प्रभावित हुँदै अगाडि बढेको छ । यही मानवमा देखापरेको बहुल प्रभावको चेतना नै डायस्पोरिक चेतनाका रूपमा अर्थिन पुगेको छ ।

डायस्पोरा भौगोलिक भिन्नतामात्र नभै अँभ बढी मानसिक द्वैधतासँग अन्तरसम्बन्धित रहेको छ । फरक-फरक डायस्पोराका फरक-फरक चेतना निर्धारण डायस्पोरा समाज रहेको देशको कानुनी र सांस्कृतिक भिन्नताले गर्दछ । यही डायस्पोराले विविध विषयक्षेत्रमा प्रवेश पाएको सन्दर्भमा त्यसबाट भाषा-साहित्य अछुतो छैन । देश छोडेर प्रवास भूमिमा पुग्दाको न्यास्रो, भिन्न संस्कृति र चेतनाबाट प्रभावित भई उत्पन्न मानसिकता सिर्जनात्मक क्षेत्रमा प्रयोग हुँदा त्यसले डायस्पोरिक सिर्जनाको रचना हुन जान्छ । यस खालको संवेदनाको नेपाली साहित्यमा पनि प्रवेश भर्खर-भर्खर हुँदै गएको छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा अमेरिकी भूमिमा टेक्ताका अनुभव र अनुभूतिको प्रयोग गरी लेखिएका औपन्यासिक कृतिहरू पनि रचना भएका छन् । जसको अध्ययन-विश्लेषण पनि नवीन डायस्पोरिक सिद्धान्तकै आधारबाट हुनु पर्दछ । होमनाथ सुवेदीको **यमपुरीको महल** (२०६४), कृष्णराज खनालको **पातालकी प्रेयसी** (२०६४) तथा

राजवको एटलान्टिक स्ट्रिट (२०६५) र मोटेल अमेरिका (२०६७) जस्ता उपन्यासहरू अमेरिकी डायस्पोरा जीवनका संवेदनायुक्त औपन्यासिक रचनाकृति देखिएका छन् । तर तिनको डायस्पोरिक चेतनाका आधारमा अध्ययन-विश्लेषण भएको छैन । तिनै कृति मध्येको सशक्त उपन्यास एटलान्टिक स्ट्रिट (२०६५) को डायस्पोरिक विश्लेषण गर्नु औचित्यपूर्ण भएकाले एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासको डायस्पोरिक विश्लेषण गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासको डायस्पोरिक विश्लेषण शीर्षकमा केन्द्रित रही शोधकार्य अधि बढाउने क्रममा निम्नलिखित समस्याहरू देखिएका छन् :

- (क) डायस्पोराको सैद्धान्तिक परिचय के हो ?
- (ख) अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको विकासयात्रा कस्तो छ ?
- (ग) डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासअन्तर्गत एटलान्टिक स्ट्रिट के-कस्तो छ ?

१.३ शोधको उद्देश्य

एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासको डायस्पोरिक विश्लेषण शीर्षकमा गरिएको यस शोधका उद्देश्यहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

- (क) डायस्पोराको सैद्धान्तिक परिचय दिने ।
- (ख) अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको विकासयात्राको सङ्क्षिप्त परिचय दिने ।
- (ग) डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यास एटलान्टिक स्ट्रिटको विश्लेषण गर्ने ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

यस एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासको डायस्पोरिक विश्लेषण कार्यभन्दा पहिले अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यास तथा नेपाली डायस्पोरिक समालोचना सिद्धान्तका बारेमा विभिन्न समालोचकहरूबाट केही समालोचनात्मक कार्य भएका छन् । यस शोधपत्रको तयारीका क्रममा

जेजति अध्येता तथा समालोचकहरूका दृष्टिकोणयुक्त सामग्री प्राप्त भएका छन् तिनलाई यहाँ सङ्क्षिप्त रूपमा कालक्रमिक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ :

कृष्ण गौतमले **उत्तरआधुनिक जिज्ञासा** (२०६४) समालोचना कृतिमा “नेपाली साहित्यिक सीमाको पुनर्रेखाङ्कन: अमेरीकी नेपाली कविता” शीर्षकमा नेपालको सन्दर्भमा डायस्पोराको अर्थ, उद्भव र विकासको सामान्य चर्चा मात्र गरेका छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले **यमपुरीको महल** (२०६४) उपन्यासको भूमिकामा यस उपन्यासलाई नेपाली डायस्पोरिक साहित्यको प्रथम उपन्यास भनेका छन् । उनले यसै भूमिकामार्फत डायस्पोराको परिवेश विस्तार हुँदै वर्तमान विश्व साहित्यिक परिवेशमा सिर्जना र समालोचनाका अनेकन क्षेत्रमा समेत फिजिएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । उनले यस उपन्यासलाई चेतनाप्रवाह (stream of consciousness) शिल्पको सचेततापूर्वक प्रयोग गरिएको विचित्र संरचनायुक्त, चामत्कारिक शैली र सर्वनवीनतायुक्त आयाममा विस्तृत तिमिराच्छन्न ओडारभित्रको उज्यालोको रूपमा लिँदै उपन्यासको अन्तरवस्तुको उद्घाटन पनि गरेका छन् ।

मोहन सिटौलाले **यमपुरीको महल** (२०६४) उपन्यासको प्रकाशकीयमा **यमपुरीको महल**लाई आधुनिक प्रयोगशील उपन्यास तथा नेपालबाट अमेरीका बसाइँ सर्ने नेपाली डायस्पोराको विहङ्गम अन्तरावलोकनका रूपमा चिनाउने काम गरेका छन् ।

कुमारप्रसाद कोइरालाले **गरिमा** (२०६४) पत्रिकामा **यमपुरीको महल**को चर्चा गर्दै अमेरिकामा बसेर नेपाली डायस्पोरिक साहित्यलाई विश्वभरिका नेपाली पाठकनेर पुऱ्याउने कार्यमा होमनाथ सुवेदीले महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले **उत्तरआधुनिक विमर्श** (२०६४) समालोचना कृतिमा सिर्जना र मूल्याङ्कनको नयाँ क्षेत्र डायस्पोरा रहेको कुरा उल्लेख गर्नुका साथै नेपाल बाहिरको नेपाली वाङ्मयको सर्वेक्षण गर्दै नेपाली डायस्पोरिक साहित्यको प्रथम उपन्यास

यमपुरीको महल भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । यसैमा उनले “टाढैबाट सुनिएका एटलान्टिक किनाराका सुस्केरा”, “सीमाहीन विम्बहरू: डायस्पोरिक जीवनको जीवन्त चित्र”, “नइपलको हाफ अ लाइफमा आधी-आधी जीवन” तथा “डायस्पोराको जंगलमा देश खोजिरहेका विश्वासप्रति” र “भिन्न-भिन्न संस्कृति र सभ्यताको भेट सामान्य हुन थालेको छ” जस्ता लेखहरूमाफत डायस्पोरा सम्बन्धी विविध वैशिष्ट्यतायुक्त चिन्तनको उद्घाटन गर्नुका साथै केही डायस्पोरिक कृतिहरूको विश्लेषण गर्ने काम गरेका छन् ।

खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेलले जनमत (२०६४) पत्रिकामा “नेपाली साहित्यमा डायस्पोराको योगदान” शीर्षक लेखअन्तर्गत डायस्पोराको प्रारम्भिक र वर्तमानको अर्थसन्दर्भ दिँदै नेपाली डायस्पोराको वर्तमान अवस्थाका बारेमा प्रकाश पारी केही प्रवासी नेपालीका विविध विधाका प्राप्त कृतिको विवरण प्रस्तुत गरेका छन् ।

किशोर पहाडीले गरिमा (२०६५) पत्रिकामा “राजव र एटलान्टिक स्ट्रिट” शीर्षक लेखअन्तर्गत एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासले राजवको अमेरिकी जीवनको यथार्थता सुनाम पात्रको आत्मसंस्मरणका माध्यमबाट प्रकट हुँदा अमेरिकी जीवनका वास्तविक जीवनसङ्घर्ष, भय, अनिश्चितता र पुनर्विस्थापनको चिन्ताको विस्तार, अमेरिकी पूर्जोवादी संस्कृतिगत विकृति लगायत आत्मीयताशून्य अमेरिकी वैवाहिक सम्बन्ध, अमेरिकी स्वच्छन्द प्रवृत्ति चित्रण, रिक्त र त्रासमय स्वप्नमा डुब्नु, स्वदेश, स्वजनदेखि टाढिनु आत्मनिर्भर हुने चाहनाजस्ता कुराको अभिव्यक्ति अमेरिकी वातावरणमा हुन पुग्दा त्यसले अमेरिकी आपवासीका जीवनशैली र वास्तविक जीवनभोगाईको उद्घाटन गर्न सफल भएको उल्लेख गरेका छन् ।

होमनाथ सुवेदीले समुद्रपारका समालोचना (२०६५) समालोचना सङ्ग्रहमा समुद्रपारका नेपाली मूलका रचनाकारहरूका नेपाली भाषामा लेखिएका केही कृतिहरूका परिचय, अध्ययन-विश्लेषण तथा समालोचनात्मक निरूपण गर्नुका साथै नेपालबाहिरबाट प्रकाशित विविध विधाका कृतिहरूको सङ्कलन र विवेचना गरेका छन् । यसमा उनले उपन्यासको डायस्पोरिक सैद्धान्तिक आधारमा नभई परम्परागत सैद्धान्तिक आधारमा

विवेचना गरेका छन् । यसका साथै नेपाली साहित्यको विकासमा आप्रवासी नेपालीको भूमिका-हिँजो, आज र भोलिको अवस्थाको ऐतिहासिक सिंहावलोकन पनि उनले गरेका छन् भने आप्रवासको नेपाली साहित्य सम्बन्धी चौथो कार्यपत्र पनि प्रस्तुत गरेका छन्।

गोरखनाथ सुवेदीले होमनाथ सुवेदीको उपन्यासकारिता (२०६५) शीर्षकको स्नातकोत्तर शोधपत्रमा होमनाथ सुवेदीको औपन्यासिक प्रवृत्तिका रूपमा आप्रवासी चेतना तथा नवचेतनावादी प्रवृत्तिको चर्चा गर्दा आप्रवासीय जीवन भोगाइको यथार्थ मनोदशाको उद्घाटन गर्न सफल प्रथम मौलिक नेपाली उपन्यासका रूपमा यमपुरीको महललाई लिएका छन् । यसका साथै यमपुरीको महल उपन्यासको विश्लेषण पनि गरेका छन् तर डायस्पोरिक चेतनाका आधारमा नभई परम्परागत औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा गर्न पुगेका छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले रश्मि (२०६६) पत्रिकामा “साहित्यमा डायस्पोरा: सिद्धान्त र समालोचनाको स्वरूप” शीर्षकअन्तर्गत डायस्पोराको सिद्धान्त र समालोचनाको स्वरूपनिरूपण गरेका छन् । भट्टराईले डायस्पोराको उद्भवसँगै परिभाषा, डायस्पोराका विविध रूप, विशेषता, पारिभाषिक शब्दावली र डायस्पोरा समालोचनाका सम्बन्धमा डायस्पोरिक जीवनका प्रकार र स्वरूप, तथा देशका कानुनी प्रावधान र त्यहाँ बनेका मानसिकता आदि समालोचनाका पूर्वाधार रहने कुरा उल्लेख गरेका छन् । त्यसैगरी डायस्पोरा अनुभूतिको अभिव्यक्तिका चार चरणहरू हुने उल्लेख गर्दै डायस्पोरालाई दुई भूमिमा टेकेको एक वृक्षका रूपमा उभ्याउँदै त्यसबाट प्राप्त हुने फूल र फल पनि दुई किसिमकै देखा पर्दछ भन्दै सारमा डायस्पोरामा निर्वासन संवेदनाको मूल विषयलाई छोएर साहित्य र संस्कृतिको अध्ययन हुने कुरा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

गोविन्दराज भट्टराईले स्रष्टा र डिजिटल वार्ता (२०६६) अन्तर्वार्ता सङ्ग्रहमा डायस्पोरिक साहित्य भनेको के हो ? भन्ने प्रश्नको जवाफ दिने क्रममा अमेरिकाको न्यूयोर्कमा प्रथम अन्तर्राष्ट्रिय डायस्पोरिक साहित्य सम्मेलनमा प्रस्तुत नेपाली साहित्यमा डायस्पोराको सिद्धान्तबारे “साहित्यमा डायस्पोरा-सिद्धान्त, सिर्जना र समालोचनाको स्वरूप”शीर्षकको कार्यपत्रअन्तर्गत डायस्पोराको व्युत्पत्ति, डायस्पोराको अर्थविस्तार,

डायस्पोरा र विश्वलेखन, तेस्रो जीवनको कुरा र केही विशेषता औल्याउनुका साथै डायस्पोरा समालोचनाका आधार खुट्याउने काम गरेर नेपाली डायस्पोरा निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको कुराको व्याख्या र विस्तार गरेका छन् ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले **नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक समालोचना** (२०६६) कृतिमा नेपाली समालोचनाका उत्तरआधुनिक प्रवृत्तिअन्तर्गत डायस्पोरिक समालोचनाको चर्चा गर्ने क्रममा डायस्पोरिक शब्दको नेपाली रुपान्तरण, नेपाली डायस्पोरिक साहित्य, समालोचना तथा डायस्पोराबारे सूच्यसंकेत गर्नुका साथै नेपाली डायस्पोरिक साहित्यको चारओटा बुँदाहरूमा समालोचनात्मक प्रवृत्तिगत विशेषताका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । उनले डायस्पोरिक लेखन र उत्तरआधुनिक पठन अर्को एक उपशीर्षकमा डायस्पोरालाई आप्रवासीका रूपमा परिभाषित गर्नुका साथै अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक कवितामा पीडा, द्वैधसमाज, द्वैधसंस्कृति, राष्ट्रियताको सन्दर्भ दिनुका साथै डायस्पोरिक लेखनलाई उत्तरआधुनिक सन्दर्भमा प्रस्तुत भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

होमनाथ सुवेदीले **स्रष्टा र डिजिटल वार्ता** (२०६६) अन्तर्वार्ता सङ्ग्रहमा डायस्पोरामा सिर्जित डायस्पोरिक साहित्यिक कृतिका विशेषता सातओटा बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गर्नुका साथै मूलधारको साहित्य र डायस्पोरिक साहित्यका बीचको तात्त्विक भिन्नता प्रस्तुत गरेका छन् ।

कृष्ण गौतमले **उत्तरआधुनिक संवाद** (२०६७) समालोचना ग्रन्थमा “कृष्ण खनालको पातालकी प्रेयसी: तुलनात्मक डिस्कोर्सको रूपक” शीर्षक लेखअन्तर्गत पातालकी प्रेयसी उपन्यासमा यौन निर्बन्धताको अमेरिकी चरित्रलाई उद्घाटन गर्दै एकपति वा एकपत्नीमा अट्ने नेपाली स्वभाव र बहुपति वा बहुपत्नी राख्ने अमेरिकी स्वभाव या पैसामा करार गरिने वैवाहिक सम्बन्ध र आत्मिक प्रेमयुक्त वैवाहिक सम्बन्धका बीचको तुलनात्मक डिस्कोर्सको रूपकका रूपमा अमेरिका र नेपाललाई देखाइएको छ । साथै तेस्रो मुलुक आत्मनिरीक्षणका साथ आवाजको पहिचान दिँदै मानव-मानवका बीचको कमनवेल्थको खोज र सो पहिचानप्रति सचेतताको पृष्ठभूमिमा उक्त उपन्यासलाई

लिनुपर्ने भन्दै तेस्रो विश्वको अग्रसरता, डिस्कोर्सका विविध रूपलगायत जामेसन र अहमदका धारणालाई प्रस्ट्याउने काम गरेका छन् ।

विष्णुप्रसाद ज्ञवालीले **समसामयिक नेपाली उपन्यास (२०६७)** समालोचना कृतिमा डायस्पोरिक चेतनाको मूलभूत विशिष्टताको निरूपण गर्नुका साथै **अन्त्यहीन अन्त्य, यमपुरीको महल, पातालकी प्रेयसी र एटलान्टिक स्ट्रिट** जस्ता उपन्यासलाई डायस्पोरिक संवेदना या चेतना प्रयुक्त उपन्यासका रूपमा विश्लेषण गरेका छन् । जसमा उनले एटलान्टिक स्ट्रिट निराशा, द्विविधा तथा निम्न र अनिश्चित भविष्य जस्ता डायस्पोरिक चेतना प्रयोग भएको उल्लेख गर्नुका साथै प्रवासिनु पर्दाको पीडा, नवीन परिवेश र संस्कृतिका बीचको सामञ्जस्यता, अतीतस्मरण, भय, त्रास र असुरक्षा आदि कुराको सारसमग्रतालाई डायस्पोरिक चेतना भएको कुरा पुष्टि गरेका छन् ।

नेत्र एटमले **नेपाली डायस्पोरा र अन्य समालोचना (२०६७)** समालोचना सङ्ग्रहमा “नेपाली डायस्पोरा र यमपुरीको महल” शीर्षक लेखअन्तर्गत डायस्पोराको सङ्क्षिप्त परिचय, डायस्पोरिक स्रष्टाको अनुभूति संयोजनका चार चरणहरू हुने कुरा उल्लेख गरेका छन् । साथै डायस्पोरिक उपन्यास विश्लेषणको आधारका रूपमा केही बुँदाहरू— पुख्र्यौली भूमि र इच्छित भूमि, विभाजित मानसिकता, अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको पीडा, परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता, अस्तित्वबोधका लागि एकसूत्रताको खोजी र अतीतमोह (nostalgia) आदि समेट्दै **यमपुरीको महल** उपन्यासलाई डायस्पोरिक उपन्यासको विशिष्ट शैलीयुक्त विशिष्ट उपलब्धिका रूपमा हेरेका छन् र डायस्पोरालाई हाम्रो आजको जीवनयथार्थ हो भन्दै त्यसको अभिव्यञ्जनाका रूपमा अनुभवको मार्मिक संयोजन र चेतनप्रवाह शैलीको रोचक प्रयोगको कारण **यमपुरीको महल** नेपाली उपन्यास परम्परामा कोसेढुङ्गा बनेको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले **गरिमा (२०६८)** पत्रिकामा “समकालीन नेपाली कवितामा डायस्पोरिक चेतना” शीर्षक लेखअन्तर्गत डायस्पोराको अर्थ, अभिप्राय र नेपाली सन्दर्भमा डायस्पोरा साहित्यको क्षेत्रमा सिर्जनात्मक क्रियाशीलता विक्रम सम्वत् २०४८

मा अमेरिकाको वासिङ्टनमा अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजको स्थापनाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको उल्लेख गर्दै समसामयिक नेपाली डायस्पोरिक कविताको डायस्पोरा चेतनाका आधारमा विश्लेषण गरेका छन् । यद्यपि ती विशेषताहरू कविताका सन्दर्भमा हेरिएको छ; तथापि, ती डायस्पोरिक चेतना अन्य साहित्यका सन्दर्भमा पनि समुच्चा डायस्पोरिक चेतनाका रूपमा अर्थिने र उपयोगीसिद्ध हुने देखिन्छ ।

बालाकृष्ण अधिकारीले गरिमा (२०६८) पत्रिकामा “डायस्पोरा : नेपाली साहित्यमा अनुकूलनका समस्या र कारण” शीर्षक लेखअन्तर्गत डायस्पोराको शाब्दिक व्युत्पत्ति, डायस्पोराका विभिन्न अर्थगत तहहरू, डायस्पोरा निर्माणका कारणहरू तथा नेपाली डायस्पोरा साहित्य सन्दर्भका समस्या र कारणबारे केही चिन्तन प्रस्तुत गर्दै नेपाली डायस्पोरा साहित्यको स्थायी मान्यता र आधार स्थापनाको निमित्त निक्कै गर्नु पर्ने आवश्यकता औल्याएका छन् ।

महेश पौड्यालले नागरिक (२०६८) दैनिक पत्रिकामा “डायस्पोरा फेसन” शीर्षक लेखअन्तर्गत वास्तविक डायस्पोरा को हुन् ? डायस्पोरा लेखन के हो ? जस्ता अहम् सवालहरूको जवाफ खोजी गर्ने क्रममा डायस्पोराको निर्माणमा पितृभूमि हुनु र त्यो छोडिनुलाई सैद्धान्तिक मुख्य आधारका रूपमा रहेको देखाउँदै असली वा वास्तविक डायस्पोरा दशकौँदेखि विदेशिएका, न यताका रहेका न उताका भएका, सम्भ्रनाका पटलमा देश, भाषा र संस्कृतिलाई सामूहिक रूपमा सजाएर राखेका, देश फर्कने सपना पालेका तर सम्भावना नरहेका, पितृभूमिसँग फगत एकप्रकारको संस्मरणात्मक सांस्कृतिक सम्बन्ध राखेकाहरू नै रहेको उल्लेख गर्नुका साथै नेपाली डायस्पोराहरू आज युरोप, अमेरिका, जापान या कोरियाजस्ता देशहरूका उच्च शिक्षा र अवसरहरूका निमित्त जानेहरू नभै दशकौँ अघि भारत, बर्मा, भुटान, हङकङ, सिङ्गापुर, ब्रुनाइ पुगेकाहरू भएको र उनीहरूका कृति र कृतिकारका केही नाम उल्लेख गरेका छन् ।

यस प्रकार उपर्युक्त समालोचक तथा अनुसन्धाताहरूले गरेका पूर्वकार्यका समग्र विवरण हेर्दा अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासका बारेमा पुस्तक, पत्रिका तथा समालोचना ग्रन्थमा केहीले सैद्धान्तिक तथा व्यवहारिक पक्षलाई मात्र सामान्य ढङ्गबाट अध्ययन गरिएको भए पनि

यसबारेमा पूर्ण, व्यवस्थित अध्ययन भने भएको देखिँदैन । यस क्षेत्रमा विशेष कलम चलाउने गोविन्दराज भट्टराईले सारमा नेपाली डायस्पोराको सैद्धान्तिक स्वरूपको निर्धारण, त्यसका विशेषताहरूको उल्लेख गर्नुका साथै अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यास **यमपुरीको महललाई** डायस्पोरिक कोणबाट हेर्ने प्रयत्न गरेका छन् । उनले यसका साथसाथै विश्वसाहित्यसन्दर्भमा अन्य देशका डायस्पोरिक लेखनको सर्वेक्षण गर्नुका साथै डायस्पोरिक कविता, निबन्ध र उपन्यासको पनि विवेचना गरेका छन् । जसमध्ये सैद्धान्तिक आधार तथा अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यास **यमपुरीको महल**को विश्लेषण गरिए तापनि यस अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको विश्लेषण शीर्षकको शोधकार्यका सन्दर्भमा अपूर्ण नै देखिन्छ ।

यसका साथै नेत्र एटमले पनि डायस्पोराका सैद्धान्तिक विवेचनाका सन्दर्भमा यससँग सम्बन्धित विविध विषयहरूलाई उठाएका छन् : डायस्पोरा उद्भव, विकास, चेतना, विशेषता, स्वरूप, अभिव्यक्ति चरण हुँदै डायस्पोपरिक साहित्य विश्लेषणका आधारभूत मान्यता बुँदागत रूपमा दिँदै त्यसलाई दृष्टान्तगत पुष्ट्याई गर्ने सन्दर्भमा होमनाथ सुवेदीको **यमपुरीको महल** लगायत राजवको **एटलान्टिक स्ट्रिटलाई** दिएका छन्, भने उनले पनि सोही **यमपुरीको महल**कै डायस्पोपरिक कोणबाट विश्लेषण गर्ने काम गरेका छन् । तर समग्र अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको सर्वेक्षण तथा डायस्पोरिक दृष्टिकोणबाट विस्तृत रूपमा अध्ययन-विश्लेषण भएको छैन । तसर्थ पूर्व अध्येताहरूको अध्ययन अपेक्षित रूपमा न्यून देखिएकाले यही अभावपूर्ति गर्नका लागि डायस्पोराको सैद्धान्तिक रूपरेखा तयार पारी अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको सर्वेक्षण समेत गर्दै डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा **एटलान्टिक स्ट्रिट** उपन्यासको विश्लेषण गर्नतर्फ प्रस्तुत शोधपत्र अभिमुख रहेको छ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

डायस्पोरा मूलतः वर्तमान विश्वपरिवेशमा परादेशीय बसाइँसराइसित सम्बद्ध र त्यससँग जोडिएको प्रवास प्रक्रिया हो । यसले स्थान, संस्कृति, आत्मीयताबाट विच्छिन्न अवस्थामा हुने सन्त्रास, पीडा र परिचयसङ्कटको तात्पर्यबोध गराउनुका साथै सांस्कृतिक अन्तरमिश्रणसहित स्थायी बसोबासको प्रबल आकाङ्क्षालाई पनि देखाउँछ । जुन आज सिर्जना लेखन तथा

विश्लेषणका सन्दर्भमा नवीन सैद्धान्तिक आधारका रूपमा देखा परेको छ । ऐतिहासिक सन्दर्भमा ईसापूर्व ५८६-५३८ को अवधिमा प्यालेस्टाइनका यहूदीहरूलाई बेबीलोनीयामा गरिएको निर्वासनलाई बोध गराए पनि आज बीसौं शताब्दीमा आएर नवीन अर्थ बहन गर्न पुगेको छ । आज भाषा, संस्कृति र बसाईसराइसित सम्बन्धित विषयका रूपमा देखापरेको छ ।

यसै आधारमा सिर्जित अमेरिकी-नेपाली उपन्यासहरू मध्ये **एटलान्टिक स्ट्रिट** डायस्पोरिक सैद्धान्तिक आलोक र मानदण्डका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यो शोधपत्र डायस्पोराका अनुभूति र आख्यान लेखनमा यसको प्रस्फुटनका सम्बन्धमा एउटा सानो प्रयास भएको हुँदा डायस्पोरिक समालोचकीय दृष्टिले **एटलान्टिक स्ट्रिट**को विश्लेषण भएको नपाइएकाले पनि यो कार्य औचित्यपूर्ण छ ।

भाषा, साहित्य, विज्ञान-प्रविधि आदिले सुसज्जित वर्तमान समयमा यी अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरा समाजका सिर्जनशील लेखकहरूद्वारा लिखित अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासहरूको विचार, विषय, पात्र, भाषा, परिवेश आदिमा देखिएको नवीनता र यसमा निहित स्थानभिन्नताको द्वैधमानसिकता, परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता, अतीतमोह जस्ता प्रवृत्तिहरूको विश्लेषण गरिएको हुँदा महत्त्वपूर्ण हुन गएको छ ।

अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासहरूमा प्रयोग भएका डायस्पोरा तत्त्वहरूको खोजी गरी प्रकाशमा ल्याउन र डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा **एटलान्टिक स्ट्रिट** उपन्यासको अध्ययन-विश्लेषण गर्न जिज्ञासु पाठक तथा शोधकर्ताका लागि उपयोगी तथा मार्गनिर्देशन हुने देखिन्छ । तसर्थ प्रस्तुत शोधपत्रको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता यिनै कुरामा रहेको छ ।

१.६ शोधपत्रको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधपत्र अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासअन्तर्गत राजवको **एटलान्टिक स्ट्रिट**को डायस्पोरिक विश्लेषणमा सीमित रहेको छ । यसमा अमेरिकामा रहेका नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासहरूको सर्वेक्षण गर्ने प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । यसका साथै अध्ययनका क्रममा नेपाली डायस्पोरिक समालोचना सिद्धान्तको निरूपण गरी अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासहरूको औपन्यासिक यात्रा खोजी गरिएको छ । त्यसैले यसमा परम्परागत औपन्यासिक तत्त्वहरूका

आधारमा विवेचना गरिएको छैन । यस शोधपत्रमा अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासअन्तर्गत अङ्ग्रेजी भाषामा लेखिएका उपन्यासहरूको अध्ययन र विश्लेषण पनि भएको छैन । यिनै पक्षलाई दृष्टिगत गरी यस शोधमा सैद्धान्तिक र व्यावहारिक समालोचनाको सीमाङ्कन गरिएको छ ।

१.७ सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि

यस शोधपत्रलाई व्यवस्थित र वस्तुगत रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि डायस्पोरा चेतनाको पहिचान गरी डायस्पोरिक समालोचनाको आधार तयार गरिएको छ । अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासहरूको विश्लेषण गर्दा डायस्पोरिक समालोचना सिद्धान्तका आधारमा निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा प्रयोग हुने सामग्री तथा मौखिक जानकारीलाई पनि यथास्थान प्रयोग पनि गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रको संरचनालाई सन्तुलित, सुसङ्गठित र व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि निम्नलिखित परिच्छेदअन्तर्गत शीर्षक एवम् उपशीर्षकमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ :

- पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय ।
- दोस्रो परिच्छेद : डायस्पोरिक समालोचनाको सैद्धान्तिक परिचय ।
- तेस्रो परिच्छेद : अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको विकासक्रम ।
- चौथो परिच्छेद : एटलान्टिक स्ट्रिटको डायस्पोरिक विश्लेषण ।
- पाँचौ परिच्छेद : शोधनिष्कर्ष ।

प्रस्तुत शोधपत्रको अन्त्यमा सन्दर्भसामग्रीसूची राखिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

डायस्पोराको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

२.१. डायस्पोराको अर्थ

डायस्पोरा (diaspora) ग्रीसेली भाषाबाट आएको शब्द हो । ग्रीसेली शब्द "dia" र "sperio" को मेलबाट अङ्ग्रेजी diaspora (डायस्पोरा) शब्द बनेको देखिन्छ । "dia" को अर्थ कुनै पनि ठाउँ वा स्थान विशेषबाट विशेषमा र "speir" को अर्थ छरिने वा फैलिने भन्ने देखिन्छ (भट्टराई, २०६६ : ११) । अङ्ग्रेजी नेपाली साभ्ना सङ्क्षिप्त शब्दकोशले डायस्पोरालाई सन् ७० मा रोमनहरूले लडाइँमा हराएर धपाइदिएपछि यहूदीहरूको अन्य धर्मावलम्बी Gentile (क्रिस्चियन) राष्ट्रहरूमा भएको निर्वासनलाई लिएको छ (दीक्षीत, २०५५ : १२७) । जेहोसु, प्रारम्भमा यसले छैठौँ शताब्दीमा गृहभूमि (homeland) बाट विचलित भई अन्यत्र भएको यहूदीहरूको छिन्नभिन्नता अर्थात् तितरवितर (dispersed) लाई जनाउन "डायस्पोरा" शब्दको प्रयोग भएको देखिन्छ । त्यस ग्रीसेली सन्दर्भमा निर्वासित, विस्थापित अथवा विकीर्ण भन्ने अर्थ बहन गरेको भए पनि यसको पुरानो अर्थ भने बीसौँ शताब्दीको अन्त्यसँगै बदलिएर अर्थ विस्तार हुन पुगेको छ ।

यसलाई पारिभाषिक शब्दावली जस्तै— आप्रवासी, देशपारीय, प्रवासी, बहिर्वासी आदिले चिनाउन खोजिए पनि डायस्पोराको मूलमर्म स्थान, संस्कृति, आत्मीयताबाट विच्छिन्न अवस्थामा हुने सन्नास, पीडा र परिचय—सङ्कटको तात्पर्यलाई उपर्युक्त शब्दहरूले समेट्न सक्तैनन् । 'ती शब्दहरूमा भन्दा डायस्पोरामा क्षेत्रको विस्तृतता र चिन्तन एवम् चिन्ताको जटिलता अटाएको हुन्छ' (एटम, २०६७ : २९) । त्यसैले अन्य पारिभाषिक शब्दावलीको प्रयोग नभई अङ्ग्रेजी प्रयोगको diaspora (डायस्पोरा) नै प्रयोग सान्दर्भिक देखिन्छ । प्रारम्भदेखि आजसम्म डायस्पोराको अर्थ विस्तार हुँदै जाँदा मुख्य रूपमा तीन अर्थ प्रचलित भएको देखिन्छ

१. अन्यत्र गई बसोवास गर्ने मानिसहरू वा मानिसको समुदाय,
२. त्यस्ता मान्छेको बस्ती वा बसोवास,
३. त्यसरी बसेका मान्छेको अवस्था तथा अनुभव आदि (गौतम, २०६४ : २८०) ।

यसरी विकसित भएको डायस्पोराले वर्तमान उत्तरआधुनिक चिन्तनको परिवृत्तमा एक हिस्सा बनेर साहित्य सिर्जना र समालोचनाका क्षेत्रमा सशक्त बन्दै आएको छ । जसले मानव सभ्यताको विकासका क्रममा आप्रवासीय समस्याबाट आरम्भ भएको डायस्पोरिक चिन्तनले कला, साहित्य, भाषा, संस्कृति आदि जस्ता विविध क्षेत्रलाई समेट्दै अगाडि बढेको देखिन्छ (अधिकारी, २०६८ : ८८) ।

आजको विश्व परिवेशमा सूचना-प्रविधिको यात्राक्रमले राष्ट्रिय सीमा तन्किँदा राष्ट्रप्रतिको एकल श्रद्धा र एकल सामुहिकता समस्या र चुनौतीपूर्ण बन्दछन् । त्यसरी विश्व-प्रविधिसँग घुलमिल हुँदै राष्ट्रिय सीमा तोडेर परादेशीय हुने व्यक्तिचाहनाका कारण वर्तमान विश्वमा हरेक राष्ट्रले आफूभित्र राष्ट्र वा जातीय सांस्कृतिक समूह पालेका मात्र छैनन्; डायस्पोरा समाज पनि निर्माण गर्न पुगेका छन् (भट्टराई, २०६४ : १३८) । ती मध्ये अमेरिका अग्र पङ्क्तिमा रहेको देखिन्छ भने अन्य बेलायत, हङ्कङ, सिङ्गापुर, बर्मा, जापान, बेल्जियम, कतार, मलेसिया आदि अगाडि बढ्दै छन् । यसै परिवर्तित परिस्थितिमा डायस्पोराले आज जुनसुकै देशबाट भए पनि आफ्नो मातृभूमि छोडेर जुनसुकै मुलुकमा बस्न बाध्य मानवसमुदायलाई बुझाउँदछ ।

डायस्पोरा केवल व्यक्तिको भौगोलिक भिन्नता वा स्थानभ्रंश मात्र नभई अझ बढी मानसिक द्वैधतासँग अन्तरसम्बन्धित विषय हो । त्यसैले यसमा मौलिक सांस्कृतिक पर्यावरणबाट भिन्न र छुट्टै सांस्कृतिक पर्यावरणमा व्यक्ति पुग्दा द्वैध-मानसिकतायुक्त असुरक्षा चेतनाले भयाक्रान्त हुन थाल्दछ । यसरी राष्ट्रिय सीमा तन्काएर निर्माण हुने छुट्टा-छुट्टै डायस्पोरा समुदायको छुट्टा-छुट्टै बाध्यता वा रहर अलग-अलग रहेको हुने हुँदा मौलिक संस्कृतिगत पर्यावरणबाट अन्यत्र सर्नु पर्दा देखा पर्ने मुख्य चोट र पीडालाई डायस्पोरिक लेखनमा समेटिन्छ ।

क्लिफोर्डका अनुसार भिन्न सांस्कृतिक द्विध्रुवीय (bipolar) राष्ट्र भएमा मात्र घरदेश र परदेशको सीमारेखा सुस्पष्ट र टङ्कारो रूपमा देखिने कुरा उल्लेख गरेका छन् (भट्टराई, २०६६ : १८) । जुन कुरा डायस्पोरिक समालोचक होमनाथ सुवेदीले लेखेको समालोचनाग्रन्थको नामकरणको सन्दर्भमा संकेत गरेको 'समुद्रपारका समालोचना' शीर्षकबाट पनि स्पष्ट हुन जान्छ । किनभने हाम्रो सन्दर्भमा समुद्रपारको सामाजिक संस्कृति नितान्त भिन्न वा बेग्लै छ । जसले भारतीय

भूमिमा नेपाली बसेभन्दा निश्चय पनि सयौं गुणा बढी संवेदित अमेरिकी भूमिमा टेक्ताको क्षणमा तुल्याउँछ ।

यसका साथै फरक-फरक डायस्पोरिक समुदायका स्थानगत भिन्नताका आधारमा डायस्पोरिक चेतनामा पनि भिन्नता देखा पर्दछ । ती डायस्पोरिक चेतनाको निर्धारणमा डायस्पोरा समूह रहेको क्षेत्रको भौगोलिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, कानुनी र धार्मिक मूलभूत मान्यतागत भिन्नताहरूले मुख्य भूमिका खेल्दछन् । त्यसैले 'डायस्पोरा ग्लोबलताले छरेको लाखौं किनारीकृत समुदायको कुरा हो; तिनीहरूको भाषिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक, कानुनी र अर्थ राजनीतिक परिचयको खोजी र स्थापनाको कुरा हो । अपरिचयलाई भट्कारेर आफ्नै जरामा टेक्ने, फेरि नयाँ भूमिमा पलाउने चेष्टा हो । वर्तमान विश्वको ठूलो अंश यस चेतनाले उम्लिएको छ' (भट्टराई, २०६६ : ८४) ; जुन कुराबाट हाम्रो समाज पनि अछुतो छैन ।

विगत दुई दशकदेखि विश्वसाहित्य सिर्जना र समालोचनाको नयाँ क्षेत्रको रूपमा देखापरेको डायस्पोराले विभिन्न मुलुकमा छरिएर रहेका डायस्पोरा जीवनका सुख-दुःखानुभूति र जटिल समस्याहरूको प्रकटीकरण गर्ने नवीन मार्ग प्रशस्त गरेका छन् । आज विश्वसाहित्यले डायस्पोरिक लेखनलाई सिर्जनाको एक विशेष प्रकृतिका रूपमा लिएको देखिन्छ । जसले आजको परिवर्तित विश्वको नवीन जीवनमूल्यको उद्घाटन गर्ने काम गर्दछ ।

यसरी डायस्पोरा 'ग्लोबल' परिवेशमा 'मार्जिनल' समुदायको भाषिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक, कानुनी र अर्थ राजनीतिक परिचयको खोजी गर्ने नवीन एकीकृत अवधारणा हो भन्ने कुरा प्रस्ट हुन जान्छ ।

२.२. डायस्पोराको परिभाषा

डायस्पोरा एक निर्वासित मानव समुदायसँग सम्बन्धित विषय हो । डायस्पोराले केवल निर्वासित भूगोललाई मात्र नभई उनीहरूको मौलिकता भिन्न सांस्कृतिक परिवेशमा अनुकूलन समस्या र त्यसले उत्पन्न जटिलता तथा अस्तित्व सङ्कट जस्ता कुरालाई पनि समेट्दछ । यसरी आफ्नो मुलुकको एकसांस्कृतिक परिवेशबाट बहुसांस्कृतिक परिवेशमा पुग्दा व्यक्तिले आफ्नो मौलिक सांस्कृतिक मूल्यबाट विस्थापित हुनुपर्दा जन्मिएको मानसिक चिन्ता र न्यास्रो तथा पीडाजन्य

अनुभूतिको सारसमष्टिलाई डायस्पोरिक चेतना भनिन्छ । सोही चेतना उद्घाटनको उद्देश्यले अभिप्रेरित हुँदै आज तिनै डायस्पोरा समुदायबाट साहित्य सिर्जनामा अग्रसरता देखाइदिँदा नेपाली साहित्यले पनि नेपाली डायस्पोरिक साहित्यतर्फको यात्रापथ तय गरिसकेको देखा पर्दछ । तर यो लेखनकार्य प्रारम्भ भएको धेरै काल बितेको भने देखिँदैन । ‘भर्खर बामे–ताते गर्दैछ, अर्थात् निर्वासन संवेदना उद्घाटनको प्रथम चरणबाट उक्लँदै छ’ (भट्टराई, २०६६ :२७) । तिनीहरूले अझै लेखनको मानक तयार गरिसकेका छैनन् ।

जेहोस्, यही डायस्पोरिक चेतना साहित्य सिर्जनामा प्रवेश गरेपछि त्यसको सैद्धान्तिक समालोचकीय आधार निर्माणकार्य डायस्पोराको वैशिष्ट्यका आधारमा गर्नुपर्दा सर्वप्रथम पारिभाषिक स्वरूप निरूपण गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसैले उत्तरआधुनिक नवीन चिन्तनका रूपमा परिचित डायस्पोरालाई विभिन्न पाश्चात्य तथा पूर्वीय समालोचक तथा समीक्षकहरूले परिभाषित गर्ने प्रयत्न गरेका छन् । छैटौँ शताब्दीमा यहूदी (Jew) हरूको धार्मिक समुदायको निर्वासन प्रसँगबाट आएको यस चिन्तनले समय सापेक्षित ढङ्गबाट आफूलाई पुनर्परिभाषित गर्दै अगाडि बढिरहेको देखिन्छ । यस प्रसङ्गमा केही पाश्चात्य विद्वान्‌लगायत नेपाली समालोचकहरूले विभिन्न सन्दर्भमा व्यक्त गरेका केही परिभाषाहरू प्रस्तुत गरिएका छन् :

यस क्रममा डायस्पोरा जर्नलको प्रथम अङ्क (सन् १९९१) ले यस पदलाई यसरी परिभाषित गरेको छ:

“डायस्पोराले विशेष प्रकारको ‘सामाजिक निर्मिति’ लाई जनाउँछ जसभित्र परादेशीय समुदायको जीवन लेखिन्छ ” (भट्टराई, २०६६ :१३) ।

परादेशीय (ट्रान्सन्यासनल) समुदायको जीवन अर्थात् स्वदेशीय सीमा पार गरी अनेकदेशीय स्वरूप प्राप्त गरेका वा एक सांस्कृतिक चेतनाको द्वैधवृत्तिलाई उद्घाटित गर्ने अर्थमा जीवनको नवीन अनुभूति समेटिने विचार यस परिभाषामा देखा पर्दछ ।

यसका साथसाथै प्राचीन ग्रीक कालमा यहूदीहरूको धार्मिक तितरवितरले डायस्पोराको संज्ञा प्राप्त गर्नुका साथै इथ्नोडायस्पोरा (ethnodiaspora) निर्माणमा महत्त्वपूर्ण आधार प्रदान गरेको छ । हिँजोको त्यस सीमित भौगोलिक सीमाभित्र अटाएको जातिगत डायस्पोरा आज भिन्न

कारणसहित अपरिमित भौगोलिक सीमामा व्यापक रूपमा डायस्पोरा समुदाय निर्माण गर्न पुगेको छ ; जसले इथ्नोस्केप्स (ethnoscapes) को स्वरूप प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

साफ्रानका दृष्टिमा डायस्पोरा त भन्नु व्यापक दृष्टिले देश निष्कासित, निर्वासित, राजनीतिक शरणार्थी, विदेशी, बसाइँसरुवा, जातीय-जनजातीय, अल्पसङ्ख्यक सबैलाई बुझाउने शब्दका रूपमा हेरेका छन् (भट्टराई, २०६६ : १६) ।

उनको परिभाषा हेर्दा अतिव्याप्ति र विस्तारयुक्त रूपमा अर्थिन पुगेको छ । जसमा आफ्नो मातृभूमिभन्दा बाहिर गएर बसेका सबैखाले व्यक्तिविशेष तथा सम्पूर्ण अल्पसङ्ख्यक मानवसमुदाय समुच्चालाई डायस्पोराको परिभाषाभिन्न समेट्न खोजेको देखिन्छ; तर ती सम्पूर्ण अल्पसङ्ख्यक निर्वासित समुदायभिन्न केही निश्चित प्रकारका विशेषता भने रहने उनको दृष्टिकोण रहेको देखिन्छ ।

वाकर कोनरका अनुसार गृहभूमिबाहिर जीविकोपार्जन गरिरहेको जनताको टुकुडी डायस्पोरा हो भन्ने यसको कार्यकारी परिभाषा हुनसक्छ (गौतम, २०६४: २७९) ।

उनले यस परिभाषामा मातृभूमिबाट रोजीरोटीका निम्ति बाध्यतावश अवसरको खोजी गर्दै निर्वासित हुने तल्लोस्तरका जनसमुदाय विशेषलाई डायस्पोराको सीमाभिन्न अटाउने प्रयत्न गरेका छन् ।

कृष्ण गौतमका अनुसार गृहभूमिबाट विस्थापित भई अन्यत्र बास बनाएको मनुष्यसमुदाय डायस्पोरा हो (गौतम, २०६४: २८०) ।

उक्त परिभाषा वाकर कोनरसँग मिल्दोजुल्दो र भाषान्तर जस्तो देखिन्छ । तर कोनर भिन्न ढङ्गमा उनले गृहभूमिबाट विस्थापित भई टाढाको भूमिमा स्थायी रूपमा बसाइँ सर्नजाने मनशाय भएका चलायमान मानवसमुदाय विशेषलाई जनाउन खोजेको देखिन्छ ।

गोविन्दराज भट्टराईका अनुसार ...डायस्पोरा ग्लोबलताले छरेको लाखौँ किनारीकृत समुदायको कुरा हो; तिनीहरूको भाषिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक, कानुनी र अर्थ राजनीतिक परिचयको

खोजी र स्थापनाको कुरा हो । अपरिचयलाई भट्कारेर आफ्नै जरामा टेक्ने, फेरि नयाँ भूमिमा पलाउने चेष्टा हो (भट्टराई, २०६६ : ८४) ।

उक्त परिभाषामा भट्टराईले आजको विश्वपरिवेशमा विविध मार्जिनल वा सीमान्तकृत समुदायमा परेको विश्वको प्रभावले सिर्जना गरेको अस्थिर मानसिकता र सङ्कटापन्न मूलपरिचयको अवस्था विशेष पार गरेर नवीन परिवेश अनुकूल ढाल्ने प्रयत्नरत समुदायका रूपमा डायस्पोरालाई हेरेका छन् ।

नेत्र एटमका अनुसार ... जुनसुकै जातिका मान्छेहरूको भए पनि भिन्न संस्कृति, भाषा भएको स्थानमा बाध्यता वा रहरले गएर बसेको समुदायलाई डायस्पोरा भनिन्छ (एटम, २०६७ :३०) ।

उनको यस परिभाषामा सुस्पष्ट ढङ्गमा कुनै पनि भौगोलिक परिवृत्तबाट जुनसुकै कारणले होस्, पृथक भाषा र संस्कृतिगत परिवेशमा स्थायी बसोबासी हुन प्रयत्नरत विशेष मानवसमुदायलाई डायस्पोरा भनिने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

यसरी यी माथिका परिभाषाहरू हेर्दा भिन्न भौगोलिकता, भिन्न संस्कृति भएको वैश्विक परिवेशान्तर्गत सामञ्जस्यता र स्थायी बसोबासको तथा आत्मपरिचयको स्थापना गर्ने प्रयत्नमा सङ्घर्षरत अस्थिर मानवसमुदायलाई डायस्पोरा भनिने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

यसरी हेर्दा यसको स्वरूपको रूपमा परादेशीय, पराक्षेत्रीय लगायत अन्य स्वरूपयुक्त हुन्छन् । ती समुदाय जीवनमा देखा पर्नेहरू गृहदेशको प्रेम, एकदिन घर फर्किनेछौं भन्ने मिथ (myth) निर्माण गर्ने तर त्यो मिथ (Myth) पुरा हुन नसक्ने कारणले गर्दा सधैं उभयवादी चेतना पालेर बसिरहेका हुन्छन् । यसैगरी शरीर इच्छित भूमिमा भए पनि मन पुख्यौली भूमिमै रहनुले पनि उभयवादी चेतनाको विकास हुन्छ । द्विजातीय र योजक-चिन्हित परिचय बोकेका ती समुदाय आफू आफ्नो अस्तित्वबोधका निमित्त एकसूत्रताको खोजीमा सङ्घर्षरत हुँदा निर्मित एक सामाजिक समुदायको निर्मितिका रूपमा देखा पर्दछ ।

२. ३. डायस्पोराको स्वरूप तथा प्रवृत्तिगत विशेषता

सामान्यतः एक मुलुकको व्यक्ति अर्को मुलुकमा कुनै कारणवश पुगेर त्यहीं स्थायी वा अस्थायी रूपमा बसेका मानव समुदायलाई डायस्पोरा भनिन्छ । यसरी 'अर्को मुलुकमा पुगेर व्यक्तिले अतिथि र आतिथेयका रूपमा आफ्नो परिचय मुख्य रूपमा दिलाउनु पर्दा उनीहरूमा उभयात्मक संस्कृति विकास हुन जान्छ' (सुवेदी, २०६८:१७) । जसले गर्दा उनीहरूले मानसिक रूपमा स्वभूमिका र भौतिक रूपमा पराभूमिका बीच भिन्न र मिश्रित वा ठिमाहा संस्कृति (hybrid culture) को विकास गर्न पुग्दछन् । अर्थात् डायस्पोराले परादेशीय (transnational) समुदायको जीवन वा स्वदेशीय सीमा पार गरी अनेकदेशीय स्वरूप प्राप्त गरेका तथा एक संस्कृतिको ढोका नाघेर अनेक संस्कृतिको ढोका खोल्न पुगेका समुदायको बीचमा आफ्नो सांस्कृतिक चेतनाको द्वैधवृत्तिलाई उद्घाटित गर्ने जीवनको अनुभूति समेट्दछ ।

वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा मान्छे कुनै न कुनै कारणले भौगोलिक रूपमा मात्र विभक्त छैन । तिनै भौगोलिक रूपमा छरिएका समुदायका व्यक्तिका विभिन्न किसिमका चुनौतीको सामना गर्दै आफ्नो जगेर्ना गर्ने प्रयत्नमा गरिएको सङ्घर्षका बीचमा जन्मेका परिस्थितिहरूको न्यास्रो (nostalgia) भोगेर बाँच्नुपर्दाको पीडाजन्य अनुभूति र मानसिकताले पनि खण्डित बन्न पुगेको हुन्छ । प्राचीन ग्रीक कालमा डायस्पोराले इथनोडायस्पोरा (ethnodiaspora) निर्माणमा महत्त्वपूर्ण आधार प्रदान गरेको भए पनि हिँजोको डायस्पोरा सीमित भौगोलिक सीमाभित्र हुन्थ्यो भने आज अपरिमित र जातिगत डायस्पोराले अनेक जातिगत डायस्पोराका रूपमा आफूलाई विस्तार गर्नपुगेको देखिन्छ । जसले गर्दा डायस्पोराका मुख्य रूपमा पराक्षेत्रीय र परादेशीय स्वरूपका सामुदायिक जीवनको निर्माण हुन पुग्दछ ।

अनेक सांस्कृतिक, राजनीतिक र आर्थिक मूल्य सम्मिश्रित नगर बनेको आजको विश्व विश्व नगरीकरण (cosmopolitan city) को बदलिंदो परिवेशमा आज आप्रवासलाई पनि साहित्य सिर्जना र चिन्तनको कारण बनेको अवस्थामा लिने गरिन्छ (सुवेदी, २०६८:१६-१७) । यसरी सृजित साहित्यमा डायस्पोरा चेतनाको प्रविष्टिलाई मुख्य आधेय घटकका रूपमा लिइन्छ ।

डायस्पोरा निर्माण मानिसका इच्छा वा बाध्यता दुवैले गर्दछ । तर इच्छा पनि बाध्यात्मक मूलचुरो बन्दछ; किनभने आफ्नो जन्मथलो छोड्नु र पछि छोडिसकेको ठाउँमा फर्कन चाहेर नसक्नु पनि कालान्तरमा बाध्यता नै बनेर देखापर्दछ । ‘कोही युद्धले, कोही द्वन्द्वले, कोही प्राकृतिक प्रकोपले, जातीय वा राजनीतिक कारणले, कोही स्वेच्छाले, कोही एडभेन्चर (adventure) को खोजीले आफ्नो स्थान छोड्दै, भागदै अन्यत्र जान बाध्य हुन्छन् । कोही युद्धबन्दी हुन्छन्, कोही शरणार्थी, कोही दास, कोही सैन्य, कोही व्यापारी, विद्यार्थी धेरैजसो ता कमाइ खाने श्रमिक—सयौं कारणले मानिसलाई पाखा ठेल्दछ, पाखाले निम्त्याउँछ’ (भट्टराई, २०६४: ११८) ।

यसरी पाखाले हुत्याएर पाखैमा पुऱ्याउँदा वरको मात्र होइन परको मात्र पनि होइन; न वरको न परको बीचको द्वैध—परिचय, मानसिकता, संस्कृतिको अवलम्बन गर्नु पर्ने बाध्यात्मक परिस्थिति डायस्पोरा जीवनका अधिल्तर देखा पर्दछ । ‘डायस्पोरा जीवन अन्ततः अभिघातसँग अन्तरसम्बन्धित हुन्छ । त्यस्तो अभिघात भय, चिन्ता, अपरिचितता र भयङ्कर असुरक्षा—चेतनाले छोपेको हुन्छ’ (भट्टराई, २०६४: ११८) । आफ्नो भूमि छोडेर पराया भूमिमा टेक्ता मानिसमा एकप्रकारको भय सिर्जना हुन जान्छ । युगौंदेखि बसोवास गरेका हरेक प्रकारका सुरक्षा सीमारेखाभिन्नबाट बाहिरिँदा वा अन्यत्र सर्दा त्यसबाट उत्पन्न हुने प्रभाव, असर र विनाश आदिले भय, चिन्ता तथा इच्छित भूमिमा सीमान्तकृत (marginal) भएर रहनुले अपरिचितताको कारण मानसिक रूपमा असुरक्षा चेतनाको विकास हुने क्रम बढ्दछ (भट्टराई, २०६४: ११८) ।

विभिन्न डायस्पोरा समुदायमा बस्ने मानिसमा एउटा भिन्नै चेतना, भिन्नै मानसिकता र भिन्नै सुर हुन्छ । ती फरक—फरक डायस्पोरा समाजको स्वरूप र अभिघात चेतना पनि फरक—फरक हुन्छन् । अमेरिकाका नेपाली र जापानका नेपालीमा फरक मानसिकता हुने गर्दछ । जसको निर्धारण इच्छित भूमिमा देखा पर्ने पर्यावरणीय प्रभाव (ecological effect) ले गर्दछ ।

यसरी मानिसमा परादेशीय हुनु पर्दा उसमा कुनै पनि खालको विस्थापनभय, द्वैधवृत्ति, असुरक्षा भयलगायत ऐतिहासिक, भौगोलिक र सांस्कृतिक विच्छिन्नताको कारण (चङ्गाको धागो काटिएको स्थिति भनै) एकप्रकारको पूर्वस्मृतिले छोप्छ । मानसिक रूपले निर्वासित भएर पुराना सबै कुराको माया मारी विशाल आकाशमा उडेको देखिन आउँछ । डायस्पोरिक साहित्य रचनामा डायस्पोरा चेतनाका रूपमा जुनसुकै कारणले विदेशिनेहरूका आफू त्यहाँ स्थापित हुन

गरेका सङ्घर्ष, मानसिक द्वन्द्व, परिचयविहीनताको भय, स्थापित हुन नसक्नुको पीडा जस्ता कुराहरू समेटिने गर्दछन् (एटम, २०६७: ३२) ।

त्यसैगरी डायस्पोराहरूको आफ्नो मातृभूमि र डायस्पोरिक जीवन बिताइरहेको भूमिका धर्म, संस्कृति, राजनीति र जीवनशैली आदिको पनि सम्बन्ध हुन्छ । तर नेपाली डायस्पोरिक जीवनशैली त्यस ठाउँका समानताबोधले भन्दा बढी भिन्नताबोधले संवेदित भएको कुरा नेपाली साहित्यका डायस्पोरिक सिर्जनाहरूले अभिव्यञ्जित गर्दछन् । 'मिश्रित जीवनपद्धति, मिश्रित संस्कृति र मिश्रित मनोद्वन्द्वात्मक स्थिति पनि टड्कारो रूपमा अभिव्यक्त हुन्छ । साथै डायस्पोरिक नेपाली आख्यानमा नेपाली डायस्पोरिक जीवन र समाजका भोगाइ, अनुभूति, पीडाबोध र आस्तित्विक चेतना बढी पाइन्छ' (गौतम, २०६८: ८३) ।

डायस्पोरा स्वरूपको निर्धारण समग्र डायस्पोरा संवेदना वा चेतनाले गर्दछ । ती सम्पूर्ण चेतनालाई साहित्य सिर्जनाको मूल अभीष्ट राखी रचिएका साहित्य सिर्जनाका विशेषता पनि अन्ततोगत्वा तिनै चेतनाले गर्ने गर्दछ । नेपाली डायस्पोरिक साहित्यले भर्खरै पाइला चाल्दै गरेको अवस्थामा ती विशेषताको ठम्याइका माध्यबाट समग्र साहित्यिक कृति विश्लेषणको आधार निर्धारण हुनेहुँदा समालोचक होमनाथ सुवेदी (डिजिटल वार्ता, २०६६: २७२-२७३) ले साहित्यिक सन्दर्भमा समग्र डायस्पोरा विशेषतालाई सातवटा बुँदा लगायत निम्नलिखित रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् :

१. नयाँ घर अजिब लाग्नु,
२. पुरानो घरको यादले सताउनु,
३. द्वैधचेतना (ambivalence) र अनिश्चितता (uncertainty) मा बाँधिनु,
४. मातृभूमिमा फर्किने चाह, विस्थापित भएको ठाउँको पुनः प्राप्तिको चाहना,
५. अपेक्षया नयाँ ठाउँमा स्थायी काम र मूलथलो द्वैध चेतनाका निरन्तरता,
६. नयाँ राष्ट्रमा बसे पनि मूल राष्ट्रबाट अस्त हुन नचाहनुको पीडा र
७. परादेशीय (transnational) कम्युनिटी ।

यसका साथै उनले मूलथलो र नयाँथलोको ठिमाहा संस्कृति (hybrid culture) को बाटो भएर जीवनको गहनतम बिन्दुलाई स्पर्श गर्नु, भाषिक सम्मिश्रण, शैली वैचित्र्यता र सञ्चेतना प्रविधियुक्तता आदि कुराहरूलाई पनि समेट्न पुगेका छन् ।

यसैगरी अर्का समालोचक लक्ष्मणप्रसाद गौतमले नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक समालोचना कृतिमा डायस्पोरिक नेपाली समालोचनाका प्रमुख प्रवृत्तिगत विशेषताहरू प्रस्तुत गरेका छन् । डायस्पोरा जीवनका विशेषताका आधारमा डायस्पोरिक साहित्यको संबेदना, चेतना वा विशेषता निर्धारण हुनपुग्दछ । अन्ततोगत्वा सोही विशेषताहरूलाई हेर्न जुनसुकै डायस्पोरिक साहित्यका तिनै विशेषताहरू देखापर्ने हुँदा ती डायस्पोरिक समालोचनाका विशेषतालाई यहाँ डायस्पोराका विशेषताका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. आप्रवास अवस्थाका आत्मपहिचान र स्वत्वको खोजीमा अन्वेषण,
२. प्रयुक्त आप्रवासी पीडा, सम्पन्नता, सांस्कृतिक विचलन र सांस्कृतिक अन्तर्मिश्रणको अन्वेषणका साथै अन्य डायस्पोरिक चेतनाको अभिव्यक्ति,
३. डायस्पोरिक भोगाइ, अनुभूति, देखाइ र परिवेशको चित्रण,
४. आस्तित्विक चेतना, बिरानोपन र परिचयीकृत मानवीय अस्तित्वको खोजीका साथै स्वदेशीपनप्रतिको अनुराग आदि ।

यसैगरी अर्का समालोचक नेत्र एटमले डायस्पोरिक उपन्यासका विशेषता वा विश्लेषणका आधारका रूपमा छ ओटा निम्नलिखित बुँदाहरू प्रस्तुत गरेका छन् :

१. पुर्ख्यौली भूमि र इच्छित भूमि,
२. विभाजित मानसिकता,
३. अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको पीडा,
४. परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता,
५. अस्तित्वबोधका लागि एकसूत्रताको खोजी र
६. अतीतमोह (nostalgia) (एटम, २०६७: ३२-३५) ।

यसरी माथिका सम्पूर्ण डायस्पोरा विशेषतालाई हेर्दा प्रस्तुतिकरणगत भिन्नता रहेपनि प्रकारान्तरले औपन्यासिक विश्लेषणका महत्त्वपूर्ण आधार स्वरूप एटमद्वारा प्रस्तुत छ बुँदासँग अधिक मेलखान पुगेका छन् । यद्यपि ती समग्र विशेषताहरूको मेलबाट नै डायस्पोराको वास्तविक स्वरूप निरूपण गर्ने हुँदा पनि तिनको धेरै महत्त्व ठहर्छ । यहाँ डायस्पोरिक उपन्यासको विश्लेषणका आधारका रूपमा एटमद्वारा प्रस्तुत छ बुँदालगायत अन्य केही थप सान्दर्भिक बुँदाहरूलाई समेटी निम्नलिखित रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

२.३.१. पुख्यौली भूमि र इच्छित भूमि

डायस्पोरिक साहित्य डायस्पोरा समूह अर्थात् मातृभूमिबाट बसाइँ-सराइ भएका परादेशीयहरूको साहित्य हो । त्यसैले कुनै पनि डायस्पोरिक साहित्यको विश्लेषण गर्दा लेखक लगायत मूलरूपमा पात्रगत पुख्यौली भूमि र विस्थापित हुनु परेको इच्छित भूमि अलग-अलग हुनु पर्दछ । तिनै अलग-अलग भूमिको अवस्थितिको अध्ययन गरिनु पर्छ । आवश्यकता, इच्छा-आकाङ्क्षा, भौतिक-सामाजिक परिवेश एवम् धार्मिक, आर्थिक-मानसिक श्रम र साधनको उपलब्धता आदिको विश्लेषण गरेर व्यक्तिको त्यसरी बसाइँ-सराइ गर्नुपरेका कारण र द्वैस्थानिक हुनुपर्ने बाध्यताको परिचय दिन सकिन्छ (एटम, २०६७ :३२) ।

२.३.२. विभाजित तथा द्वैध मानसिकता

डायस्पोरा समुदायमा रहने हरेक व्यक्तिको यथार्थ भूमि मात्र नभई उसको मानसिकता समेत विभाजित देखा पर्दछ । त्यसैकारण उसको परिचयसङ्कट उसकै वरीपरी घुमिरहन्छ, किनभने इच्छित भूमिलाई उसले आत्मीय ठान्न सक्तैन र पुख्यौली भूमि छोडिसकेको हुन्छ । एकातर्फ आफूले चाहेको भूमिमा जस्तोसुकै सङ्कट आइपरे पनि भेलेरै-जुधेरै सङ्घर्ष गर्न सकेकोमा आत्मसन्तुष्टि प्राप्त गर्दछ भने अर्कोतर्फ आफूले आफ्नो जन्मथलो छोडेर आएकोमा मातृद्रोहको गल्तीबोधले सताउँछ । यसरी विश्वपरिवेशमा आफू सीमान्तकृत हुँदाको पीडाबाट मुक्त हुन पाएकोमा खुसी र त्यहाँबाट आफूले फड्को मारे तापनि इच्छित भूमिमा अपरिचयीकरणको पीडाले मातृद्रोहको गल्तीबोध भइदिँदा मानसिक खिन्नता र अन्यमनस्कताको स्थितिमै अल्मलिरहेको हुन्छ । दुवै ठाउँमा खुट्टा भने भैं पुख्यौली भूमिमा मन र इच्छित भूमिमा तन

अडिँदा योजक-चिन्हित भएरै रहनुपर्ने स्थितिले शंका लाग्छ : आफू नेपाली वा अमेरिकी ? यस्तो स्थिति द्वैध मानसिकताकै उपज हुने गर्दछ । त्यसकारण साहित्यमा ती कुराको प्रविष्टि लेखकले आफ्नो कृतिमा गरेको हुन्छ, जसको खोजी गरिनु आवश्यक हुन्छ ।

२.३.३. अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको पीडा

डायस्पोरा समुदाय आफ्नो पुर्ख्यौली भूमिबाट इच्छित भूमिमा पुगेर निर्माण गरेको समुदाय हो । त्यहाँ पुगेर उनीहरूले कानुनी समान अधिकार राज्यका तर्फबाट प्राप्त गरेका पनि हुन सक्छन्, तथापि समाजिक स्वीकृति पाउन भने सोंचेजस्तो सजिलो हुँदैन । यसरी इच्छित भूमिमा सामाजिक मूलधारबाट अस्वीकृत, अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको रूपमा हेपिँदा लत्याइँदा, पछाडि पारिँदाको पीडा गम्भीर आघातका रूपमा रहिरहन्छ । 'सहयोगी मित्र नपाइनु, भेटेकाले पनि छोडेर हिँड्नु, आफूलाई अपरिचित ठान्नु र जताजतै असुरक्षाको भावना हुनुले त्यही पीडा देखाउँछ' (एटम, २०६७ :३३) । त्यसकारण उनीहरूको मार्मिक चोटको करुण व्यथाको अभिव्यक्ति उद्घाटन गरिनु अत्यावश्यक ठहर्छ ।

२.३.४. परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता

डायस्पोराको सम्बन्धमा अन्तर्देशीय (transnational) वा परादेशीय समुदायको कृयाकलाप र चिन्ताको विश्लेषण आवश्यक छ । देशदेशावर घुमफिर गर्ने, अर्काको संस्कृतिलाई देख्ने, बुझ्ने र भोग्ने अवसर पाउँदा तथा परस्थानिक पर्यावरणीय अनुकूलनको सुअवसरले गर्दा मान्छे रोमान्चित हुन पुग्दछ भने अर्कोतर्फ जीवनको रोमरोममा व्याप्त संस्कार र संस्कृति, आफ्नो माटोबाट टाढिनुपर्दाको चिन्ताले गाँज्छ (एटम, २०६७ :३४) । परादेशीय हुँदा उही आर्थिकलगायत अन्य राजनीतिक समस्या र स्वार्थहरू पनि भिन्न प्रकृतिका हुन जान्छन् । आफ्नो कमजोर आर्थिक अवस्थाले त्यहाँको भौतिकसम्पन्नताका अगाडि निरीह भई टुलुटुलु हेरिरहनु पर्दा, त्यस्तै पैसा, भिसा नथपिनु, जागिर नपाउनु जस्ता समस्याले पिरोल्दा भित्रभित्रै चिन्तित तुल्याउँछ । आफूले परादेशीय जीवन भौतिक आनन्दपूर्ण जीवनशैलीसँग साट्न नसक्ता उनीहरूमा एकप्रकारको बेचैनी र तातो निश्वास फेर्न विवश बनाउँछ । यसरी डायस्पोरा

जीवनका रोमाञ्च र मानसिक तनाव ब्यहोर्नु परेको स्थिति साहित्यमा अभिव्यक्त हुने हुँदा त्यसको खोजी गरिनु अत्यावश्यक हुन जान्छ ।

२.३.५. अस्तित्वबोधका लागि एकसूत्रताको खोजी

डायस्पोरा समुदायको निर्माण विविध सांस्कृतिक पृष्ठभूमि र भाषाभाषीबाट आएका भए पनि बिरानो भूमिमा बलियो बन्न एकसूत्रताको खोजी गरिरहेका रहेका हुन्छन् (एटम, २०६७ :३४) । जसबाटै उनीहरू त्यस बिरानो भूमिमा आफ्नो परिचय वा चिनारी दिन्छन् । उनीहरूले सामुदायिक अस्तित्व निम्ति गर्नुपर्ने सङ्घर्ष तथा सङ्घर्ष निम्ति एकताको मियो पकड्नु उनीहरूको बाध्यता नै बन्न पुग्दछ । त्यही एकताको मियो उनीहरूको अस्तित्वको निम्ति बलियो खम्बाको रूपमा काम गरिरहेको हुन्छ । साहित्यमा जसको खोजी गर्नु आवश्यक रहेको हुन्छ ।

२.३.६. अतीतमोह

डायस्पोरा जीवनका लागि विविध कारणवश वर्तमान दुःखदायी, भविष्य कहाली र अत्यासलाग्दो हुने हुँदा उनीहरूले सास फेर्नलायक अतीत मात्र स्वप्नवत् आनन्दमय हुन्छ । उनीहरूको वर्तमान निर्वासनको संवेदनाले मुक्तिको सास फेर्ने र त्यस्तै अडिने टेको नै त्यही अतीतको पुख्यौली भूमिको स्मरण हो । अतीतमोहले उसलाई मातृकोखको रिक्तताको परिपूरण र आनन्द दिन्छ । साथै कर्मभूमिको भय र पीडा भुल्न शीतल मलमको काम गर्दछ । लेखकले यसको प्रयोग आफ्नो कृतिमा गरेका हुन्छन् । जसको खोजी गरिँदा उनीहरूको वास्तविक मर्मलाई उद्घाटन गर्न सम्भव हुन्छ ।

२.३.७ मनोवैज्ञानिक दासता

डायस्पोरा समुदायका हरेक व्यक्ति आफ्नो जन्मभूमिदेखि कुनै न कुनै कारणबाट पराया भूमिमा पुगेका हुन्छन् । सुन्दर भविष्यको क्षितिज उघार्ने (विशेषतः आर्थिक तथा शैक्षिक) अभिलाषा बोकी इच्छित भूमिको चाह राख्ने आजका सम्पूर्ण सीमान्तकृत समुदाय मानसिक रूपमा पहिलेदेखि नै त्यस संसारमा नपुगी जीवनमा कुनै उपाय नचल्ने ठान्न पुगेका हुन्छन् । डिभी, पी

आर जस्ता अनेक माध्यम वा प्रणालीद्वारा सम्पन्न राष्ट्रले विपन्न राष्ट्रका मान्छेहरूलाई भुकाइ र भुक्याइ लगे पनि त्यहाँ चुपचाप गुलामी गर्नु वा उनीहरूकै सेवा-चाकरीमा समर्पित हुनुका साथै त्यहाँको भाषा र शिक्षामा परनिर्भरता तथा लालसा प्रकट आदि गर्दछन् । जुन भौतिक निर्बन्धतायुक्त स्वतन्त्रताभिन्नको मनोवैज्ञानिक दासता स्वीकार गर्नु हो । यस किसिमको दासतागत मनोवैज्ञानिकताको उद्घाटन गरिनु आवश्यक हुन्छ ।

२.३.८ प्राविधिक संस्कृतिको प्रभाव

आजको विश्व विश्वनगरीकरणका रूपमा अगाडि बढिरहेको छ । यस किसिमको बदलिँदो परिस्थितिमा प्राकृतिक परिवेशबाट उच्च प्रविधियुक्त ग्लोबल परिवेशमा पुगी ती डायस्पोरिक समुदायका व्यक्तिहरू बाध्यतावश जुधनुपर्दा उनीहरूको जीवनमा प्राविधिक संस्कृतिको गम्भीर प्रभाव देखा पर्दछ । उनीहरू यसबाट मुक्त नभै कष्टसाथ व्यहोर्दा-व्यहोर्दै यान्त्रिक जीवन स्वीकार्न पुग्दछन् । ती सम्पूर्ण कुराको खोजी गरिनु आवश्यक हुन जान्छ ।

२.३.९ इच्छित भूमिमा प्राप्त उपलब्धि तथा कर्मलाई धिक्कार्ने चित्तवृत्ति

आज विश्व एक गाउँको आप्रवासीय चिन्तनबाट प्रभावित भई बाध्यता भन्दा मूलतः अवसर र उच्च-आकाङ्क्षा बोकी पराभूमिलाई सहजै स्वीकार्ने क्रम बढ्दो छ । आफ्नो मौलिक परिवेशको सीमा नाघ्ने र जीवनको हरेक पक्षमा सबलता र सफलताको ढोका खोल्ने तीव्र चाहना अनुरूप त्यहाँ पुगे पनि सोचे अनुरूप प्राप्त हुनेभन्दा नहुने बढी सम्भावना रहन्छ । किनकि मान्छेको कल्पना अस्थिर यथार्थ भन्दा धेरै गुणा टाढा हुन्छ । जसले गर्दा धेरै ठाउँमा पहिले प्राप्त गरेको अवसर र उपलब्धिलाई वर्तमानमा मूल्याङ्कन गर्दा-सबै कुरो गुमाएँ; यही एउटा पाएँ वा यो भन्दा पुरानो गुमाएँ तथा आखिर के पाएँ ? भन्ने जस्ता कुराले सङ्घर्ष, चुनौती, पीडा, विफलता असुरक्षा र तृष्णाको महाजालो जहाँतहीं रहेछ भन्ने आत्मबोधका कारण इच्छित भूमिमा प्राप्त कर्म र उपलब्धिलाई धिक्कार्न पुग्दछ । मान्छेको प्राकृतिक स्वाभावले प्रगति र प्रशंसा चाहने चित्तवृत्ति भए पनि पराभूमिमा ती कुराको अभाव हुन जान्छ । यति भएर पनि त्यस भूमिलाई छोड्न सक्तैन । आफ्नो उपलब्धिलाई हेरिदिने कोही नभएको मानवताहीन मानवको भीडमा

निरपेक्ष उपलब्धिलाई निष्प्रयोजन, अर्थहीन र तुच्छ ठानी स्वअस्तित्वको सापेक्षतामा धिक्कार्ने मानसिक चित्तवृत्ति प्रस्तुत गरिएको हुन्छ; जसको खोजी कृतिमा गरिनु आवश्यक हुन जान्छ ।

तेस्रो परिच्छेद

अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको विकासक्रम

३.१ परिचय

विश्वसाहित्यको सिर्जना उत्तरआधुनिक विविध चिन्तन, अवधारणा र सिद्धान्तले प्रभावित बनेको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा विश्व-साहित्यको एक हिस्सा नेपाली साहित्य पनि त्यसबाट अछुतो रहन सकेको छैन । वर्तमानमा चर्चित उत्तरआधुनिक चिन्तनको एक हिस्सा डायस्पोराले नेपाली साहित्यमा पनि सशक्त ढङ्गबाट अगाडि बढेको छ । नेपाली साहित्यमा विगत केही समयदेखि विशेष गरेर दुई दशक वरपरको समयदेखि डायस्पोरिक साहित्यका क्षेत्रमा पनि केही सिर्जनात्मक कार्यहरू भइरहेका छन् । त्यसो त नेपाली साहित्यमा नेपालीहरूको विस्थापन कथा-व्यथाले भरिएका साहित्यिक रचनाकृति पनि प्राप्त भएका छन्।

नेपालीहरूको विदेसिने चलन नयाँ होइन । उहिलेदेखि अहिलेसम्म अनेक कारणबाट नेपालीहरू पनि आफ्नो जन्मभूमि छोडेर विदेशिने क्रम निरन्तरप्रायः छ । तिनै प्रवासी नेपालीहरूका विशेषतः आख्यान (उपन्यास, कथा) रचनाहरूमा नेपालीहरू विस्थापित हुँदाका पीडा, करुणगाथा प्रसङ्गअनुसार एकाध ठाउँमा होओस् वा पूरै विस्थापन पीडालाई केन्द्र बनाएर होओस् सशक्त ढङ्गबाट वर्णन गरिएका छन् । त्यस्ता औपन्यासिक गद्याख्यानहरूमा लीलबहादुर क्षेत्रीका **बसाईं**,

र ब्रम्हपुत्रका छेउछाउ, गोविन्दराज भट्टराईको मुगलान, प्रकाश कोविदको नोयो, शिवकुमार राईको डाकबड्गला, रूपनारायण सिंहको भ्रमर, विक्रमवीर थापाको टिस्टादेखि सतलजसम्म, लैनसिंह बाड्देलको मुलुकबाहिर, इन्द्रबहादुर राईको आज रमिता छ, तारानाथ शर्माको नेपालदेखि अमेरिकासम्म (दहाल, २०६७ : ११३) आदि लगायत अन्य विधाका थुप्रै रचनाकृतिहरू देखा पर्दछन् ।

ती कृतिहरूमा नेपालीले आफ्नो मातृभूमिबाट पराइभूमिमा टेक्ता मुख्यतः उनीहरूले भैल्लु परेको आर्थिक समस्यालगायत जीवनसङ्घर्षका विविधखाले समस्याहरूलाई उजागर गरिएका छन् । अर्थात् विस्थापनका मीठा भन्दा बढी तीता भ्रुङ्का देखापरेका छन् । यद्यपि यी

कृतिहरूमा प्रवासीका पीडा र करुणगाथा व्यक्तिए पनि कतिपय नेपाली साहित्यमा विशेष उल्लेखनीय रहलान्, तापनि तिनलाई सहजै डायस्पोरिक उपन्यासकृति भन्न सकिँदैन । किनकि आजको विश्वपरिवेशमा देखापरेको उत्तरआधुनिक परिवेशमा नवआयामका रूपमा साहित्यिक गोरेटो पहिल्याइरहेको नेपाली डायस्पोराको खास त्यति लामो ऐतिहासिक विकासक्रम देखिँदैन । आप्रवासीय चेतनाको भ्रुङ्को दिने कृतिहरू (त्यसमध्ये भनै औपन्यासिक) अन्य भाषाका साहित्यको तुलनामा नेपाली साहित्य नगण्य मात्रामा प्रकाशित छन् । हुन त विदेशमा पुगेर लामो वा छोटो अनुभव सङ्गालेर यता वा उता रहेरै केही डायस्पोरा साहित्यकारले कलम नचलाएका त होइनन् । तर ती जम्मैलाई डायस्पोरिक साहित्य भन्न नमिल्ने हुँदा सर्वप्रथम कुन चाहिँ विदेशमा नेपाली साहित्य र कुनचाहिँ डायस्पोरिक नेपाली साहित्य हो भनी छुट्याउनु पर्दछ ।

हिजोको परिवेश भन्दा भिन्न ढङ्गबाट आज डायस्पोरालाई नवचिन्तनका रूपमा लिँदै सोही चिन्तनको नवआयाममा सीमाङ्कन हुने सीमान्तकृत समुदायका व्यक्तिको विस्थापित हुँदाको पीडालाई मात्र नभई सोही नयाँ विश्वमानव अर्थात् तेस्रो जीवनका चिन्ता, चासो, संवेदनायुक्त नवचेतना उद्घाटन गर्ने गरी भारतीय आप्रवासी भी. एस. नैपोल, सलमान रुस्दी जस्ता विश्व प्रसिद्ध डायस्पोरिक लेखकहरू वर्तमान विश्वका योजक –चिन्तित परिचय दिँदै सिर्जनात्मक लेखनकार्यमा लागिपरेका छन् । यसै श्रृङ्खलामा हाम्रा नेपाली आप्रवासी लेखकहरू पनि

देखापरेका छन् , तर उनीहरू दोस्रो र तेस्रो पुस्ताका अनुभव लेख्दैछन् भने नेपालीहरू पहिलो पुस्ताका अनुभवहरू औपन्यासिक कसीमा घोट्दैछन् ।

हिँजोको स्थितिमा नेपालीहरूको विस्थापन सीमित र निकट-दूर अर्थात् क्षेत्रीय स्तरको भौगोलिक क्षेत्रमा मात्र रहेकोमा आज त्यसले निकै फड्को मारेको अवस्था छ । अन्य देशका नागरिक सरह नेपालीहरू पनि विविध कारण बाध्यता वा रहरले सातसमुद्रपारको अस्थायी वा स्थायी रूपको आप्रवासी नेपालीको सामूहिक परिचय बोकी बसेका छन् ।

यसरी अमेरिकी भूमिमा कर्मथलो बनाई बसेका नेपालीहरूले नेपाली भाषा-साहित्यको सेवा गर्ने उद्देश्य राखी 'वि. सं. २०४८ मा अमेरिकाको वासिङ्टनमा अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजको स्थापना गरेपश्चात् विभिन्न देशमा यस संस्थाका शाखा (च्याप्टर) खुलेपछि नेपाली डायस्पोरिक साहित्यले विश्वव्यापी रूपामा चलमलाउने वा अग्रता प्राप्त गरेको देखिन्छ' (गौतम, २०६८ : ८३) । यस भन्दा अघिको लेखनमा देखापरेको डायस्पोरिक चेतना वा संवेदनाले लेखनमा आंशिक प्रविष्टि पाए पनि अनेसासको स्थापना र गतिविधि हुँदै तीव्रता पाएको छ । यसलाई भनै गैरआवासीय नेपालीको छायासङ्गठन एन आर एनले यस कार्यमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ ।

जेहोस्, यहाँ अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको विकासक्रमको ऐतिहासिक सन्दर्भ पहिल्याउने क्रममा उत्तरअमेरिकी आप्रवासी नेपालीद्वारा विविध समयमा लेखन र प्रकाशन गरेका प्राप्त केही उपन्यासहरूलाई निम्नलिखित ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. सं.	कृतिकार	कृतिको नाम	प्रकाशन वर्ष (वि.सं.)
१.	होमनाथ सुवेदी	न्याउली	२०४३
२.	होमनाथ सुवेदी	रत्ना	२०४३
३.	होमनाथ सुवेदी	त्रिमूर्ति	२०४४
४.	होमनाथ सुवेदी	नजर	२०४४
५.	होमनाथ सुवेदी	वीणा	२०४५
६.	होमनाथ सुवेदी	झौराली	२०५१

७.	होमनाथ सुवेदी	अङ्कुर	२०५३
८.	डा. दीपक खड्का	च्यान्त नसकेको चिठ्ठी	२०६३
९.	होमनाथ सुवेदी	यमपुरीको महल	२०६४
१०.	कृष्णराज खनाल	पातालकी प्रेयसी	२०६४
११.	राजव	एटलान्टिक स्ट्रिट	२०६५
१२.	राजव	भूमिगतलीला:दुईहजार बत्तीस	२०६७
१३.	राजव	मोटेल अमेरिका	२०६७
१४.	अरुण शर्मा	सुशी र प्रशान्त महासागर	२०६७

३.२ अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको चरण विभाजन

३.२.१ पृष्ठभूमि

माथि प्रस्तुत विभिन्न उपन्यास विधाको छोटो कृतिसूची अमेरिकी आप्रवासी साहित्यको एकीकृत प्रस्तुति हो । यी विभिन्न कृतिहरू मध्ये कतिपय नेपाली साहित्यमा विशेष उल्लेखनीय कृतिका रूपमा रहेका छन् भने केही डायस्पोरिक रहेका छन् । यस क्रममा **न्याउली** (२०४३), **रत्ना** (२०४३), **त्रिमूर्ति** (२०४४), **नजर** (२०४४) र **वीणा** (२०४५) आदि उपन्यासहरूमा डायस्पोरिक चेतनाको असचेत र स्थूल रूपमा प्रकट भएको छ । त्यसैले यी कृतिहरूलाई डायस्पोरिक चेतनाको प्रारम्भिक पृष्ठभूमिका रूपमा लिन सकिन्छ ।

अमेरिकी आप्रवासी लेखक होमनाथ सुवेदीको पहिलो उपन्यास **न्याउली** वि. सं. २०४३ मा प्रकाशित भएको हो । सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित यस उपन्यासको कार्यपीठिका नेपालको विकट पहाडी भू-भाग म्याग्दीको ताकम जफदीमा भएको र सोही घटनाको स्मरणस्थल भने पोखरा रहेको छ । यस उपन्यासमा सामाजिक विषयवस्तु रहे पनि मनोविज्ञानको जालोमा ती सम्पूर्ण घटनाहरू निर्देशित र घटित हुन पुगेका छन् । अँभ भनौँ यस उपन्यासमा धार्मिक आडम्बर र अन्धविश्वासको तथा नैतिकताको खोलभित्र क्रूर र अनैतिक यौनाचार गर्ने प्रवृत्तिका साथै परम्परा निर्वाहकै निमित्त गरिने विवाह, आफन्तजनसँगको बिछोडको पीडा, अभिभावकको

तिरस्कार र यौनेच्छामा पर्नजाने बाधाजन्य विक्षिप्तता लगायत सामाजिक निर्वासन, जीवन भोगाइका जटिलता जस्ता वर्तमान सामाजिक युगसन्दर्भलाई उद्घाटन गर्न खोजेको छ (सुवेदी, २०६५ :४७) ।

परम्परागत तथा सामन्ती संस्कारले किचिएको तत्कालीन नेपाली समाजमा व्याप्त विभेदकारी सामाजिक अवस्था, आर्थिक असमानता, घर छोड्नुपर्ने बाध्यता, धार्मिक आडम्बर र नैतिकताको पतनजस्ता कुराबाट थड्थिलो पारिएको अवस्थालाई यसले उजागर गरेको छ । यसका साथै सामाजिक शोषण र उत्पीडनले जरा गाडेको नेपाली समाजमा श्रीकृष्ण जस्तो सामन्ती संस्कार र चिन्तन बोकेर धार्मिक आडम्बरको खोल ओडी नैतिकताको आवरणमा नारी अस्मिता लुट्ने व्यभिचारीको चुंगुलमा फसेर पनि सङ्घर्ष गर्ने चाहना बोकेकी न्याउलीको दुःखद् पराकाष्ठाको कथा—व्यथालाई त्यही नेपाली ग्रामीण परिवेशको सेरोफेरोमै अभिव्यक्त गर्न पुगेको छ । परम्पराको नाममा बाँचेको विकृतिबाट उन्मुक्ति पाउन र मानवीय स्वतन्त्र जीवन वरण गर्नका लागि सशक्त ढङ्गबाट नारी पात्रलाई उभ्याइएको छ ।

त्यसैले यो पूर्णतः नेपाली सामाजिक यथार्थको भावभूमि वा धरातलमा टेकेरै लेखिएको यो उपन्यास नेपाली सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास हो; यद्यपि उपन्यासकार अमेरिकी भूमिमा प्रवासिएका बेला लेखिएको किन नहोस् ।

उक्त **न्याउली** उपन्यास प्रकाशन भएकै वर्ष अर्थात् वि. सं. २०४३ मा होमनाथ सुवेदीको अर्को **रत्ना** उपन्यास प्रकाशित भएको देखिन्छ । यो उनको दोस्रो उपन्यास हो । यस उपन्यासमा सौताभयबाट आतङ्कित बनेकी रत्नाले विगत र भविष्यलाई समेत वर्तमानमा तानेर समग्रमा आफ्नो परिवार सौता—सौताको व्यवहारबाट दुर्घटित अवस्थाको चित्रण स्वयम आफैँ द्रष्टा, भोक्ता र वक्ता बनेर गरेकी छे (सुवेदी, २०६५ :४२) । उनको दोस्रो उपन्यास पहिलो उपन्यास **न्याउली** भन्दा भिन्न प्रकृतिको छ ।

बनारसको दशाश्वमेधघाटमा बसेकी रत्नाले दोस्रो विवाह गर्ने कर्णको पत्रपछि आफ्नो नारी अस्तित्वमाथिको सङ्कट देख्छे । त्यसैले यसमा पारिवारिक भविष्यको अन्योलता र सम्भावित दुर्घटनालाई अतीतसँग जोडेर प्रस्तुत गरिएको छ । साथै यसमा प्रस्तुत गरिएको प्रजातन्त्र

प्राप्तिको चाहना, वाक्प्रतिबन्ध, राज्यसत्ताको दुरूपयोग, अधिनायकवादी प्रवृत्ति, पूँजीगत आतङ्क, निरङ्कुशता जस्ता प्रसङ्ग र तदनुकूलका घटनावलीले वि. सं. २०४३ पूर्वको जीर्ण र अविकसित नेपालको राजनीतिक तथा प्रशासनिक युगलाई देखाउन खोजे पनि मूलतः यसको औपन्यासिक वातावरण तथा चिन्तन विश्वजनीन बन्न पुगेको छ । तर बाह्यभन्दा पात्रको मानसिक चिन्तनगत परिवेश चित्रणमा बढी केन्द्रित रहेको छ । साथै विषयवस्तु भन्दा विचारपक्ष सघन र सशक्त रूपमा प्रकट भएको छ । उपन्यासमा रत्नालाई राष्ट्रका रूपमा प्रतिबिम्बित गराइएको छ, जुन कुरा 'म स्वयम् एक राष्ट्र हूँ । म भित्रै भएका आतङ्कत्रयीबाट मेरो राष्ट्र आक्रान्त छ' (सुवेदी, २०४३ : २९९) । ती तीनखालका आतङ्कत्रयीका रूपमा प्रतिनिधित्व गर्ने पात्रका रूपमा सुनसरी सौताको नामको आतंक हो , पूँजीपतिकी रखौटी, भयकी स्रष्टा र अति सामाजीकरणकी खतरा पनि हो भने कर्ण भूल हो, पूँजीगत आतङ्क, मानसिक दौर्बल्य, पाशविक यौनवृत्तिको विशाल शिलाखण्ड र सुन्दर पूँजीगत आतङ्कका रूपमा पारिवारिक एकतालाई भङ्ग गर्ने स्वार्थी मनोवृत्तिको निकृष्टतम् पराकाष्ठा पनि हो ।

यी सबै पात्रको दुर्दमनबाट किचिएको न्याय, स्वतन्त्रता र समानताकी प्रतिमूर्ति रत्ना जसरी ती पात्रका निषेध र चेपुवामा निसास्सिएर आफू आफैबाट निर्वासित मन लिएर विचलित बन्न पुगेकी छे, ठीक त्यसैगरी आज स्वयम्मा राष्ट्र पनि तिनै आतङ्कबाट आतङ्कित बन्न पुगेको यथार्थलाई उद्घाटन गर्न पुगेको छ ।

त्यसैगरी अध्ययनको क्रममा बेलायत निर्वासित भएको कर्णका मनमा देखापरेको द्विधाग्रस्त मानसिक स्थिति र सुनसरीको पैसा र शिक्षा वा रत्नाको प्रेमपूर्ण आस्थाका बीचको रोजाइमा औपन्यासिक विषयवस्तु अन्तर्ग्रथित बन्न पुगेको छ । बाह्य परिवेश तथा चिन्तनको प्रवेशगत क्षिप्रताको कारणले गर्दा उनको यस उपन्यासमा थोरै भए पनि निर्वासन भूमिलाई प्रयोग गरिएको वैचारिक तथा अनुभूतिको सघन प्रस्तुतियुक्त संरचनात्मक नवीनता उल्लेख्य पक्ष रहेको देखिन्छ ।

होमनाथ सुवेदीकै तेस्रो उपन्यासका रूपमा **त्रिमूर्ति** २०४४ मा प्रकाशित भयो । सामाजिक विषयवस्तुमा केन्द्रित यस उपन्यासले सामाजिक जीवनमा विद्यमान सौतासम्बन्धी धारणा, नारी

पुरुषबीचको दाम्पत्य सम्बन्ध र प्रेमको अति आदर्शीकृत रूपलाई उद्घाटन गरेको छ (सुवेदी, २०६५ : ६९) ।

यस उपन्यासमा क्षीण कथानक तथा चेतनाप्रवाह पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ र यसका पात्रहरू मनोसामाजिक धरातलमा उभिएका छन् । निम्नमध्यम वर्गीय जीवनयापन गर्ने पात्रका सामाजिक तथा आर्थिक समस्यालाई मनोव्यापारका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ भने उनीहरूका आत्मरति, पररति, पितृरति र मातृरति ग्रन्थहरूलाई उद्घाटन गर्न पात्रहरू मूलरूपमा अचेतन मनद्वारा सञ्चालित छन् । काठमाडौँका विभिन्न स्थानगत परिवेशलाई कार्यपीठिका बनाएको यस उपन्यासमा नेपथ्यगत परिवेशका रूपमा धरान, हेटौँडालगायतका राष्ट्रिय सीमाभित्रका अन्य क्षेत्रलाई पनि समेटेको देखिन्छ ।

रत्नामा लुछालुछ गर्ने सौतासौता त्रिमूर्तिमा आएर एकको पीडामा अर्कोले पीडाबोध गर्ने समन्वयात्मक विचार बोकेको हुँदा माया भन्ने कुरा धन र भोगमा सीमित नभई हृदयको स्पन्दनमा आधारित हुन्छ भन्ने कुरा देखाउन खोजेको छ । गोपाल, गुना र सन्तूमा त्रिमूर्तिको सम्भावना देखिए पनि उपन्यासमा आत्मा, परमात्मा र जीव; स्वतन्त्रता, समानता र भ्रातृत्वलगायत प्रकृति, पुरुष र विकृतिका बीचको सहसम्बन्धमा त्रिमूर्तिभावको सम्भावना ध्वन्यात्मक रूपमा प्रतीत हुन गएको छ ।

यसले वर्तमानमा मानिस आफ्नो स्वामी आफैँ भएर पनि सामाजिक, आर्थिक, बौद्धिक र राजनीतिक शोषणबाट पीडित भएकोले विच्छिन्नताको अवस्था भोग्न विवश छ । मान्छे-मान्छेका बीचमा मनमुटाव उत्पन्न गर्ने तत्त्व धन हो । त्यसैले गुना र सन्तूसँग पनि प्रशस्त धन भएको भए तिनीहरूको बीचमा पनि मनोमालिन्य हुने थियो भन्ने कुरालाई उपन्यासले प्रस्तुत गर्न खोजेको छ । त्यसकारण प्रस्तुत उपन्यास निर्वासन संवेदनाको प्रयोगगत दृष्टिले भन्दा पनि दार्शनिक चिन्तनको मानसिक उद्द्वेलनको प्रकटीकरणमा सफल रहेको छ ।

त्रिमूर्ति उपन्यास प्रकाशनमा आएकै वर्ष होमनाथ सुवेदीकै अर्को नजर (२०४४) उपन्यास प्रकाशित भएको हो । यस उपन्यासमा विशिष्ट घटना नभएर सामाजिक निर्वासनको पीडा भोग्दा व्यक्तिमनमा उत्पन्न स्वतन्त्रताकामी अनुभूति र चिन्तन धारणाको परिव्याप्ति रहेको

देखिन्छ । क्षीण र विश्रुद्धखलित कथानक भएको यस उपन्यास मानव स्वतन्त्रताको मूलभूत अन्वेषणमा केन्द्रित रहेको छ ।

सामाजिक जीवनका घातप्रतिघातबाट आक्रान्त म पात्रका मनस्थितिमा अतीतस्मरण गर्दै आफूमाथि अरूका नजर र ती नजरबाट बच्न गरेका सङ्घर्षलाई कथानकको मूलधार बनाई उपन्यास अगाडि बढाइएको छ । आफूमाथि दृष्टि पुऱ्याउने नौ भाइको क्रमशः म पात्रले हत्या गर्दछ तर ती निरीह भाइहरूको हत्यामात्रले उसको अभीष्ट पूरा हुन सक्तैन ।

मृत्युभन्दा पनि परवशताको पीडाको उत्पन्न मानसिक कुण्ठा तथा सामाजिक निर्वासनको कथ्यलाई अभिव्यक्त गर्दै प्रजातान्त्रिक समाजमा पनि स्वतन्त्र जीवनको चाहना राख्नुमा मात्र सीमित रहेको कुरालाई उद्घाटन गर्ने प्रयत्न गरिएको छ । औपन्यासिक घटनाको स्मरणस्थल काठमाडौं भए पनि पहाडी कन्दराको नदीकिनाराको घरमा घटित घटना लिइएको छ । सामाजिक जीवनबाट उपेक्षित मान्छेले वैयक्तिक इच्छानुसार जीवन जिउन नपाएको तथा सामाजिक दमनचक्रबाट मुक्त हुन नसकेको नेपाली ग्रामीण जीवनको यथार्थताको प्रकटीकरण गरिएको छ ।

नायकको एकपक्षीय मानसिक अन्तर्द्वन्द्वबाट उपन्यासको आधारभूमि तय भएको छ । मान्छे स्वतन्त्र जन्मन्छ तर सांसारिक प्रपञ्चहरूका कारण स्वतन्त्रतापूर्वक बाँच्न पाउँदैन; यद्यपि त्यो चाहना भने सबैमा सधैं रहिरहन्छ । दमन नै स्वतन्त्रताको उद्बोधक हो भन्ने मान्यताबाट अभिप्रेरित रही म पात्रले सहरीया जीवनशैली, छलकपट र अन्तर्घातबाट आजित भएर पहाडी गाउँमा गुप्तवासका निमित्त निर्वासित हुँदा पनि निगरानीका नामको नजरबन्दता वैयक्तिक स्वतन्त्रताको बाधक ठानी उसले कसैको अधीनमा नभई आफ्नै इच्छानुसार बाँच्न सामाजिक, राजनीतिक र पारिवारिक स्वतन्त्रताको चाहना प्रकट गर्न पुगेको कुरा उद्घाटित गरेको छ । यसैले यो विशुद्ध नेपाली परिवेश र भावभूमिमा उठेको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको चरम प्रस्तुति बन्न पुगेको छ ।

सुवेदीकै उपन्यास लेखनको पाँचौं कृतिका रूपमा २०४५ सालमा **वीणा** उपन्यास प्रकाशित हुन पुग्दछ । यसमा मूलतः एउटी नारीले भोगेको समाज निर्वासनको पीडा तथा मानव र मानवेतर

प्राणीका बीचको प्रेमको सम्भावनालाई समावेश गरिएको छ अर्थात् नारी पात्र वीणा पुरुषवर्गबाट श्री खोसिएकी अससहाय नारीले स्वार्थी पुरुषसँगको सामीप्यभन्दा उनीहरूबाट भाग्नु श्रेयष्कर ठानेर घरको एकान्तवासको जीवनमा भतुवा कुकुरको आगमनपछिको उतारचढाव उपन्यासमा वर्णित छ । कथानक क्षीण र विकीर्ण भएको हुँदा उपन्यास अनुभूति विस्तारमा बढी केन्द्रित हुन पुगेको छ ।

उपन्यासको परिवेश काठमाडौंको आसपासका क्षेत्र तथा मुख्य घटनाको कार्यस्थल काठमाडौंको कुनै ठाउँको छ तले घर हो । उदासीन तथा व्यक्तिवादी सहरिया प्रवृत्ति, खस्कँदै गएको मानवीय मूल्य, स्वार्थी र अहम्पना, नारीहरूले सहनु परेको लैङ्गिक भेदभावको पीडा र वेदनालाई प्रकट गर्न खोजेको छ । मृत कुकुरको सीनोले चैतन्य जस्तै भएर वीणाको जीवनको र केही आफ्नो जीवनको पनि पूर्वावलोकन गरेको छ ।

मानवले आफ्नो स्वार्थी तथा अमानवीय दुर्व्यवहारपूर्ण कटूवचन र व्यवहार गरेपछि पुरुष-कुकुरलाई स्पर्शसमेत नगर्ने प्रण गरेकी वीणाले कुकुरप्रति प्रणयभाव प्रकट गर्दै उच्च आदर्शप्रेमको अनुपम नमूना प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । यसैगरी कुकुरका माध्यमबाट पर्याप्त मानवीय भावना जगाउन खोजिएको देखिन्छ, साथै यसले बढ्दै गएको सहरी सभ्यताले मानवीय उच्च उदात्त प्रेमको भावनाशून्य खोक्रो बन्दै गएको मानव हृदयमा कृतज्ञताभन्दा कृतघ्नताले स्थान ओगट्दै गरेको सार्वभौम सत्यको उद्घाटन गर्न पुगेको देखिन्छ । भौगोलिक सीमाको जटिल र यान्त्रिक जीवनबाट निर्वासनभन्दा पनि यसमा मानवभिन्न निहित मानवीय गुण दया-धर्मले मानवेतर पशुहृदयमा निर्वासित हुनपुगेको यथार्थतालाई उद्घाटन गर्नुका साथै प्रेम मानव मनमा मात्र नभै मानवेतर प्राणीका बीचमा पनि हुन सक्ने उच्च आदर्श विचार वा भावनाको वकालत गर्न पुगेको छ ।

यस आधारबाट पनि उपर्युक्त उपन्यासहरू अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक चेतनाको सबल पृष्ठभूमि निर्माण गर्न सक्षम रहेका छन् । यसरी अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यास लेखनको विकासक्रमको यात्रामा लामो समयदेखि अमेरिकी प्रवास भूमिमा बसेका होमनाथ सुवेदीका ती सम्पूर्ण उपन्यासहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । साथसाथै विश्वपरिवेशमा देखा परेको उत्तर आधुनिक नवचिन्तनको यदाकदा प्रभाव र प्रेरणाबाट अभिप्रेरित भई अमेरिकी

भूमिमा रहेका अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरा समुदायले वि. सं. २०४८ मा अमेरिकाको वासिङ्टन डी सीमा अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजको स्थापना गरेपश्चात् भने अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक चेतनाको विधिवत् रूपमा बीजाङ्कुर भएको देखिन्छ। यस समयपश्चात् देखा पर्ने उपन्यासहरू सबल डायस्पोरिक चेतनायुक्त नभए पनि डायस्पोरिक चेतनाको भने पूर्ण रूपमा बीजाङ्कुर भएको देखिन्छ। त्यसैले यही अनेसासको स्थापनालाई आधार मानेर अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासलाई निम्नलिखित दुई चरणमा राखेर विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

प्रथम चरण : वि. सं. २०४८ देखि वि. सं. २०६३ सम्म ।

द्वितीय चरण : वि. सं. २०६३ देखि हालसम्म ।

३.२.२ प्रथम चरण : वि. सं. २०४८ देखि वि. सं. २०६३ सम्म

यस अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको प्रथम चरणको समयावधि अमेरिकी नेपाली साहित्य समाजको स्थापना भएदेखि **च्यात्न नसकेको चिठ्ठी** (२०६३) प्रकाशन सम्म रहेको छ। प्रारम्भिक चरण भएकोले सचेत र सङ्गठित रूपमा अगाडि बढे पनि सबल डायस्पोरिक उपन्यास लेखन भने भएको देखिँदैन। यस चरणमा देखिएका **झौराली** (२०५१), **अङ्कुर** (२०५३) र **च्यात्न नसकेको चिठ्ठी** (२०६३) आदि उपन्यासहरू रहेका छन्। ती उपन्यासहरू सोही डायस्पोरिक चेतनाको सचेतताका कारणले अनेसासद्वारा अमेरिकाबाट प्रकाशित हुन पुगेका छन्। यद्यपि लेखनका दृष्टिले केही उपन्यास अनेसास स्थापनापूर्व नै भएको कारण पूर्व-पृष्ठभूमिकालीन विशेषतायुक्त देखा परे पनि यहाँ चरण विभाजनको मुख्य आधार सोही अनेसासको स्थापना र डायस्पोरिक चेतनाको बीजाङ्कुरलाई लिइएको हुँदा अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको प्रथम चरणअन्तर्गत डायस्पोरिक चेतनाको अङ्कुरलाई औपन्यासिक विकासक्रममा महत्त्वका साथ हेरिएको छ।

होमनाथ सुवेदीको **वीणा** उपन्यास प्रकाशन भएको छ वर्षपश्चात् उनको अर्को **झौराली** (२०५१) उपन्यास छैटौँ उपन्यासका रूपमा प्रकाशित हुन पुग्दछ। यस उपन्यासको विषयवस्तु

समाजमनोविज्ञानबाट लिई अर्थात् कर्मशील मानवको जीवनसङ्घर्ष र मृगतृष्णालाई प्रस्तुत गरिएको छ । म पात्रको स्वप्न वा अर्धचेतन अवस्थामा घटित घटना नै यसको कथानक हो । नामशेष प्रथम पुरुष म पात्रका रूपमा रहेको लेखक नै उपन्यासको नायकका रूपमा उपस्थापित हुन पुगेको छ ।

यस उपन्यासको आदि र अन्त्यमा काठमाडौंको इन्द्रचोक सन्दर्भित हुन आएको छ भने बीचमा नेपाली उच्च पहाडी र हिमाली भेगसमेत समेटिएको छ । समाजमा विद्यमान वैमनस्य र घात-प्रतिघातबाट आजित भएर निर्वासन स्विकारेको नायक (म) एकान्त वासको पनि कुनै अर्थ नदेखेपछि पुनः आफ्नो परिवार र समाजतर्फ फर्कन उद्दत छ । जसले गर्दा शक्ति प्रदर्शन गर्दै आफ्नो द्यौराली निर्माणमा तल्लीन समाजवादी तथा पूँजीवादी राष्ट्रहरूले अभैसम्म त्यो उद्देश्य प्राप्त गरेका छैनन् भनी दुई खेमामा विभाजित शक्तिराष्ट्रहरूका बीचको अघोषित द्वन्द्व उपन्यासमा ध्वनित हुन पुगेको छ ।

साथै द्यौराली चढ्नु भनेको जीवनका लागि अनवरत सङ्घर्ष गर्नु हो भन्दै द्यौरालीतर्फको यात्रामा थकाइले चूरचूर भए पनि पहाडमाथि अधिकार जमाउन प्रयत्नशील रहनुपर्छ भनेका छन् । मानिसले पूर्णताको आकाङ्क्षा राखे पनि अपूर्णतामा धैर्य लिन सक्नु पर्ने, दमनका विरुद्ध आत्मघातको कुनै अर्थ नरहने, पहाडी टाकुरा वा लेक र बेंसीको बीचमा द्यौराली रहने र यसको अस्तित्व कालजयी हुने, मानिस प्रवृत्तिमार्गमा पूर्णतः लक्ष्यबद्ध हुन तथा निवृत्तिमार्गमा पूर्णतः निःस्पृह हुन नसक्ने, प्रत्येक मान्छे एउटा द्यौरालीको प्रतिरूप हुनसक्ने वैचारिक चिन्तन वा जीवनदर्शन यस उपन्यासमा अभिव्यक्तिन पुगेको छ (सुवेदी, २०६५:९२) ।

केवल द्यौरालीतर्फको यात्रामा अनवरत अगाडि बढ्दै जाँदा आफ्नो अन्त्यावस्थासम्म पनि गन्तव्यसम्म पुग्न नसकिने खेलमै अल्झिरहने, साध्य नभै साधनमै सीमित रहने बाध्यता अर्थात् केवल रहरहरूको कहर मात्र हुनेहुँदा द्यौरालीलाई जीवनमा हरेक, आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक तथा दार्शनिक पक्षसँग जोडेर हेर्दा- “सफलता द्यौरालीको, मुक्तिको, निर्वाणको, स्वतन्त्रताको, ऐश्वर्यको, अभिजात वा सर्वहाराको, जीवन-मृत्युको, प्रेमको, भय र अहम्को, अमेरिका वा रुसको के को हो ?” । यसरी उपन्यासले मानव दौडको चाहना केवल निर्वासन मानसिकता सिवाय अरुथोक केही होइन; जसले एकपछि अर्को पाउने र चाहने क्रममै

अल्फाउँछ । भन्ने कुरा देखाउन खोजेको छ । अनेसासको स्थापना र त्यसैले प्रकाशन गरेको यस उपन्यासमा निर्वासन संवेदनाको धेर-थोर रूपमा अभिव्यक्त गर्न खोजेको आभास नेपाली परिवेशमै सीमित ढङ्गबाट हुन गएको छ ।

होमनाथ सुवेदीको सातौँ उपन्यासका रूपमा देखापरेको अङ्कुर (२०५३) मा प्रकाशन भए पनि लेखनका दृष्टिले भने २०४४ मा भएको हो । आदर्शवाद र भौतिकवादका बीच द्वन्द्व देखाई भौतिकवादप्रति समर्थन जनाउनु उपन्यास लेखनको बीज र प्रेरणा देखिन्छ । उपन्यासको नायक कैलाशको मत्स्यपुराण वाचन र धान्याचल यज्ञका नौ दिनसम्म उसका मनोलोकमा उत्पन्न सङ्घर्ष र पारिवारिक उतारचढावको केन्द्रीयतामा रहेर क्रान्तिदर्शनको बीजारोपण गरेर समाजमा नयाँ परम्पराको थालनी गरेको छ ।

क्षीण कथानक तथा क्रमोच्छेदशैलीले गर्दा कथानक पहिल्याउन कठिन भने छ । तर पनि यसमा कैलाशकी पितामहीको धम्कीपूर्ण आग्रहबाट अभिप्रेरित भई मत्स्यपुराण वाचन गर्न तयार भएको कैलाशले आन्तरिक रूपमा भने सम्पूर्ण याज्ञिक सम्पदा परम्परागत ढङ्गबाट वितरण नगरी सामाजिक रूपान्तरणको निम्ति (पुस्तकालय बनाउने) प्रयोग गर्ने मनोकाङ्क्षालाई अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने सर्त अगाडि सार्दछ । तर काकाको परम्परागत चिन्तनप्रेरित त्यस पुरानै सामग्री बाँड्ने कार्यलाई साथीहरूको सहयोग लिई रोकेर पुस्तकालय स्थापनार्थ लगाउने कार्य गर्दछ । जसमा मानव जीवनको विकास सँगसँगै चिन्तनगत विकासको अङ्कुर मात्र नभै सामाजिक रूपान्तरणको निम्ति नवचिन्तनको विजय पनि भएको कुरालाई प्रकट गरिएको छ ।

जसबाट सामाजिक यथास्थितिमाथि परिवर्तनको महत्त्वाकाङ्क्षी र स्वतन्त्रताकामी चिन्तन प्रकट भएको देखिन्छ । मार्क्सवादी चिन्तनबाट अभिप्रेरित हुँदै धार्मिक परम्परागत आचरणको धज्जी उडाउने मात्र काम गरेको छैन, सत्रवर्षे किशोरले शताब्दीयौँदेखि जरा गाडेर बसेको धार्मिक तथा सांस्कृतिक मान्यताविरुद्ध विद्रोह पनि गरेको छ ।

मानवीय जीवन क्रमहीन, जटिल र सङ्कुल छ । तर पनि असङ्गत् जीवनमा सङ्घर्ष गर्दै स्वतत्त्व कायम गर्न सदैव प्रयास गर्नुपर्छ भन्ने विचार प्रस्तुत गर्नुका साथै वर्गीय चेतनालाई शारीरिक वृद्धि र विकासका अनुपातमा प्रस्तुत गर्दै आध्यात्मिक ईश्वरीय सत्तापरक जीवन र

द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी व्याख्यापरक जीवनसम्बन्धी दृष्टिकोणको केन्द्रीय आवर्तमा उपन्यास घुमेको छ भने सामाजिक तथा सांस्कृतिक शोषणको विरुद्ध सङ्घर्ष गृहस्तरबाटै सम्भव छ तर त्यसनिमित्त नवचिन्तनप्रवाही युवाको खाँचो पर्दछ भन्ने कुरा देखाइएको छ ।

होमनाथ सुवेदीको **अङ्कुर** उपन्यासपश्चात् अर्को औपन्यासिक कृति प्रकाशित हुन एक दशकको समय कुनै पयो । यसै क्रममा दीपक खड्काको **च्यात्न नसकेको चिठ्ठी** (२०६३) प्रकाशन हुन पुग्दछ । यसमा मुख्य रूपमा जीवनमा अपराधको भन्दा आत्मस्वीकृतिहरूको महत्त्व देखाएका छन् । आज सम्प्रेषणहीन हुँदै गइरहेको मानवसंस्कृतिमा सम्प्रेषणका सम्भाव्यताहरूलाई कायम राखेर यो समाजलाई बचाउन प्रत्येक नागरिकले आत्मस्वीकृतिको अदालतमा आफैँ पेस गर्न सक्थ्यो भने पक्कै पनि मानवसभ्यता र संस्कृतिको विनाशबाट मान्छेले मान्छेलाई बचाउन सक्तछ । त्यसैले यो स्वस्थ प्रेम र शान्तिको दर्शनमा आधारित मनोवैज्ञानिक उपन्यास हो (सुवेदी, २०६५: ३३२) । किनभने यस उपन्यासले यहाँ अन्धोप्रेम होइन सभ्य, शिष्ट नागरिक पतिको अस्तित्वलाई स्वीकारेको विषयवस्तुलाई अगाडि सारेको छ ।

यसरी सत्यमा लडे पनि त्यसैका लागि पागल नभएर सत्य जेसुकै भए पनि नागरिक समाजको साथमा जीवनलाई अग्रसर गराउनु सन्तुलित जीवनको मूल्य र दायित्व हो (सुवेदी, २०६५:३२६) । पात्रको बाहिरी जनजाति, धर्मवर्णका कुराभन्दा मनको विवृत्ति अर्थात् मनावैज्ञानिक चरित्रको उद्घाटन गर्न खोजिएको छ । कुशाले नै यसमा आफ्ना सहज प्रेम र परिमार्जित प्रेम बीचको व्यक्तिगत कथा भन्दछे तर त्यो व्यक्तित्व सम्पूर्ण मानव सभ्यताको विकासको प्रेमदर्शन बोक्न सक्षम छ । कुशामा दीपकको वैचारिक व्यक्तित्व मात्र होइन शारीरिक अनुकृतिसमेत म्याग्निफाइड भएर छर्लङ्ग भएको देखिन्छ ।

यहाँ चिउँडोको खतले बनाएको कथा प्रस्तुत छ । प्रेमका प्रकृतिजन्य र संस्कृतिजन्य गरी दुई रूप छन् । कुशाले प्रेमपूर्वक कुमारीत्व गुमाएकी छे, सञ्जीवनीसँग तर मातापिताले रविकान्तसँग विवाह गरिदिँदा उसको मनभित्र पतिप्रेम र प्रेमीप्रेमप्रतिको मनस्तात्विक युद्ध चल्दछ । प्रेमीको चिउँडोको खतले पतिको अनुहार छोपिन्छ—मानसिक रूपमै । मानसिक द्विविधामा पतिसँग रतिन नसकेकी कुशा सञ्जीवनीतर्फ लागेपनि पुग्न भने सक्तिन । माइतीमा पुगेर चिठ्ठी लेख्छे र रविकान्तसँग घरतिर लाग्दछे तर उसलाई लेखेको चिठ्ठी च्यात्न भने

सक्तैने । यस्तैयस्तै मनोद्वेगसँगै जीवनको तथा शाश्वतप्रेमको मूल्य खोजीमा प्रस्तुत उपन्यास अगाडि बढेको देखिन्छ । तर यो उपन्यास डायस्पोरिक संवेदनायुक्त भने होइन ।

यसरी अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको प्रथम चरणका औपन्यासिक कृतिका विशेषताहरू बुँदागत रूपमा निम्नलिखित रहेका छन् :

- सचेत तथा सङ्गठित रूपको डायस्पोरिक लेखनको सुरुवात गरिनु,
- डायस्पोरिक चेतनाको बीजाङ्कुरण,
- सामाजिक रूपान्तरणका निम्ति नवचिन्तनप्रति आस्था,
- क्रमहीन तथा क्रमोच्छेद शैलीको प्रयोग,
- मानसिक भावसंवेग तथा तुमुल अनुभूतिको उद्घाटन,
- स्वतन्त्रताको उत्कट चाहना,
- विसङ्गतिवादी-अस्तित्ववादी चिन्तनको प्रयोग,
- सामाजिक आदर्शप्रेमको वकालत,
- प्रतीक प्रयोग,
- बौद्धिक र दार्शनिक चिन्तनको प्रस्तुति,
- मानवीय जीवनसङ्घर्षको शाश्वत् चिन्तन प्रस्तुत आदि ।

३.२.३ द्वितीय चरण : वि. सं. २०६४ देखि हालसम्म

यस अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यास लेखनको द्वितीय चरणको समयावधि **यमपुरीको महल** (२०६४) प्रकाशन भएदेखि हालसम्म रहेको छ । यस चरणमा आएर मात्र अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासमा डायस्पोरिक चेतनाको सशक्त प्रस्तुति देखा पर्दछ । यसरी डायस्पोरिक उपन्यास लेखनको मजबुत जग निर्माण **यमपुरीको महल**ले गरेको हुँदा ऐतिहासिक महत्त्व राख्दछ । प्रारम्भिक चरणमा सचेत र सङ्गठित रूपमा अगाडि बढेको डायस्पोरिक चेतना **यमपुरीको महल**मा आएर सशक्त र सबल ढङ्गमा मनोविश्लेषणात्मक प्रवृत्तिका साथ चेतनप्रवाहशैलीको उत्कृष्ट प्रयोग हुन पुगेको छ । जसले गर्दा अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक

उपन्यास लेखनको विकासक्रममा नितान्त परम्पराभिन्न मौलिक विशिष्टताको कोशेढुङ्गो निर्माण हुन गएको छ ।

यस चरणमा प्रकाशित हुन पुगेका अन्य उपन्यासहरूमा पातालकी प्रेयसी (२०६४), एटलान्टिक स्ट्रिट (२०६५), भूमिगतलीला : दुईहजार बत्तीस (२०६७), मोटेल अमेरिका (२०६७) र सुशी र प्रशान्त महासागर (२०६७) आदि देखा परेका छन् । यीमध्ये भूमिगतलीला : दुईहजार बत्तीसबाहेक सबै डायस्पोरिक उपन्यास हुन् ।

यही उपन्यास लेखनको क्रमसँगै होमनाथ सुवेदीले अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक प्रथम उपन्यास रचना गरे । उनको यमपुरीको महल (२०६४) उपन्यास नेपाली डायस्पोराको विशिष्टतम् उपलब्धिका रूपमा देखा पर्दछ । यसमा आप्रवासी नेपालीहरूले विदेशमा भोग्नु परिरहेको दुःख, एकलोपना, अनिश्चितता, विफलताको कथा तथा स्वदेश र आफन्तसँगको विछोडको पीडाबोध र तिनीहरूको मानसिकतालाई नवीन ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ ।

परम्परागत औपन्यासिक विषयवस्तुमा नभै अत्याधुनिक सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक परिवेश समेट्ने विषयवस्तु समेटिएको यस उपन्यासमा आप्रवासी नेपालीहरूको स्वतन्त्र जीवनका साथै तिनका मनोदशा तथा पीडाको उद्घाटन गरिएको छ ।

यस उपन्यासको परिवेश प्रेमको मानसिक परिवेशसँग सम्बन्धित हुँदै राखुदेखि अमेरिकाको प्रवासमा भोगेका क्षणहरूमा उपस्थापित गर्नपुगेको छ । प्रेमको स्वप्नमा अनुबन्धित हुनपुगेको नेपालका राखु (म्याग्दी), आर्यघाट, वानेश्वर तथा अमेरिकाका भर्जिनिया, लुरेक्याभर्न, स्काइल्याण्ड ड्राइभ, ग्लिवरोडको एकघर, सववे, मेट्रो सेन्टर, एडिसन रोड, वासिङटन डी सी लगायतका अन्य थुप्रै स्थानगत परिवेश चित्रित छ ।

उपन्यासमा मुख्य चरित्र प्रेमको मन र शरीर विभाजित छ । विभ्रान्त अवस्थामा भैँ मनोलोकमा विचरण गर्दै उसको आत्मा अमेरिकामा पुग्छ, फेरि म्याग्दीको राखुमा हुन्छ । अर्थात् एकचित्त र मनोयोगमा गरिएको मनोलोकको परिभ्रमण हो । ... प्रेमले गरेको वर्णन कथा वा अनुभूति चित्र हो (सुवेदी, २०६५ : ११२) । नेपालमा बेकामे भएको प्रेम अमेरिका पुगेर अरूका निमित्त भए पनि महल निर्माण गर्ने स्वप्न देख्दछ तर मनग्य कमाइ गर्न भने सक्तैन । प्रदेशमा अवैध कामदार

भएकै कारण पराधीन हुँदै श्रमशोषण भएको थाहा पाएर पनि प्रेम चुपलाग्न विवश छ । उसलाई जन्मभूमि नेपाल र कर्मभूमि अमेरिका दुबैले तानेका छन् । जन्मभूमि विगतका रूपमा आएको छ भने कर्मभूमि वर्तमानका रूपमा देखापरेको छ । प्रेमले जन्मभूमि छाड्न चाहँदैन तर त्यहाँको बेरोजगारीले अमेरिका पुग्दछ तर मन भने नेपालमै पुगिरहन्छ ।

यसरी जन्मभूमि र कर्मभूमि दुबैलाई गुमाउन नचाहने प्रेमको द्वैधमानसिकता देखिन्छ । पैसा नै जीवनको उद्देश्य बनेको हुँदा त्यसैको प्राप्तिमा प्रेम तल्लीन छ तर सोचेजति कमाइ गर्न नसक्ता, परदेशमा अवैध नागरिकका रूपमा हेपिनु पर्दा र निम्नस्तरको जीवन बाँच्नुपर्दा भने प्रेम उद्विग्न छ । आफ्नो मूलथलोबाट छुट्टिएको, उखेलिएको चिन्ता र परदेशमा गाँसिन नसक्नुको चिन्ताले छटपटाएको छ । बाबुआमा, पत्नी तथा छोराछोरीहरूको सम्भनाले एकातिर सताउँछ भने लक्ष्मीप्रिया र हीराको प्रेमभिन्न लुकेका भिन्नता तथा नेपाल र अमेरिकाको रहनसहन, बाँच्ने तरिका र जीवनशैलीबाट पनि मनोद्वन्द्वमा अल्झिरहन्छ ।

वास्तवमा, यस उपन्यास वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा विदेशी भूमिमा हेपिएर, अवैध कामदारका रूपमा रहेका र एकाकीपन तथा परिचयहीनताको स्थितिमा रहेका नेपाली मजदुरहरूको जीवन भोगाइका यथार्थ र मनोदशालाई प्रस्तुत गर्ने उपन्यास हो ।

यस उपन्यासले भूमण्डलीकरणको वर्तमान विश्वपरिवेशमा विभिन्न कारणले देश छोडेर विदेशमा बस्न बाध्य आप्रवासीहरू वा सुनौलो सपना बोकेर अमेरिकामा भासिएका अवैध मजदुरको जीवन यथार्थ र तिनको अनुभूतिलाई उद्घाटित गर्न पुगेको छ । प्रवासी जीवन बिताउँदा पाइने दुःख, कष्ट, भय, चिन्ता, एकाकीपन, असफलता, अनिश्चितता, स्वदेश र स्वजनसँगको विछोडको पीडा र अमेरिकामा बेवारिसे भएर खान नपाई बाँच्नुपर्दाको वेदनालाई उपन्यासले समेटेको छ । यही आप्रवासी चेतनालाई उजागर गर्दै प्रेमले मानवका रूपमा जीउन गरेको सङ्घर्ष र आस्तित्विक चेतनायुक्त मानव शरीर कामना, वासना, इच्छा र तृष्णाले तानिरहेको एउटा नर्कलोक हो; मान्छेको डार्कर साइडको जीवनको प्रक्षेपण हो , जसको अर्को पाटामा कोल्टे परेर जीवन दर्शन गर्नसके स्वतन्त्रता र संयमित मानवसमाजको उज्यालो देख्न पाइन्छ ।

यसरी हेर्दा 'यमपुरीको महल डायस्पोरिक लेखनका सम्पूर्ण चरित्र प्रस्तुत एक मौलिक र उत्कृष्ट उपन्यास हो' (भट्टराई, २०६४ : १७०) । अर्थात् नेपाल बाहिर बसेर नेपाली डायस्पोरिक कम्युनिटी निर्माण गरेर त्यहाँको अनुभवमा लेखिएको साहित्यको अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको पहिलो एक मौलिक दृष्टान्तमूलक सशक्त उपन्यास हो ।

यही यमपुरीको महल उपन्यास प्रकाशन भएकै वर्ष अर्को कृष्णराज खनालको पातालकी प्रेयसी (२०६४, असोज) प्रकाशित हुनपुग्छ । अमेरिकामा काम गर्ने एक नेपालीसँग त्यहाँ भेट भएकी एक प्रेयसी (अमेरिकी युवती) सँगको प्रेमको विषयलाई कृष्णराज (कृस) र जिनासँगको माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको यस उपन्यासमा कथावस्तु अमेरिकी जीवनको अन्यसँग (खासगरी नेपालीसँग) को तुलनामा आधारित छ ।

अन्य भैं नेपालबाट अमेरिकाको बोस्टनमा कृष्ण काम गर्न पुगेको हुन्छ । त्यहाँ उसले काम गर्दाको कठोरता, डलरको आकर्षण, आफ्नो संस्कृतिबाट विच्छिन्नताको भय, त्यहाँको संस्कृतिमा समाहित हुन नसक्नुको पीडा, आफ्नाको मायाप्रेमबाट टाढिएका क्षणमा देशको महत्त्व, यताको सम्झना र उताको मोह यस्तै द्वन्द्व र दोधारमा उपन्यास अगाडि बढ्दछ (भट्टराई, २०६४ : १८२) ।

यसमा दुईवटा अत्यन्तै भिन्न संस्कृतिका पात्रहरू भेट हुँदा संस्कृतिको कारणले ती भिन्न हुन खोज्दछन्, तर वायलोजिकल एवम् नैसर्गिक कारणले नजिक हुन खोज्दछन् । वियोगमै टुंगिए पनि भावभूमि भने संयोग जस्तो लाग्दछ । भिन्न संस्कृति, धर्म, परम्परा र अर्थतन्त्र भएको दुरस्थ भूमिमा पुगेपछिको यथार्थता र त्यसमा जीवन एडजस्ट हुने प्रयत्न, त्यसमा एडजस्ट हुन नसक्नुको पीडा, पाश्चात्य र पूर्वीय संस्कृति, विकासको अकल्पनीय फड्को र आदिमका बीच, चरम भौतिकता र अध्यात्म अनि अन्धविश्वासका बीचको तुलना; एउटा विशाल अगम्य विश्वमा पुग्दा हुने अपरिचयको स्थिति, हीनताको स्थिति, असुरक्षाको स्थिति जस्ता डायस्पोरिक चेतना प्रस्तुत भएका छन् ।

लेखक पात्रले अमेरिका बारे सुनेका, यस विरुद्धका कथा प्रेयसीलाई सुनाउँदै त्यस देशप्रति आक्रोश पोच्छ । आफ्नोमा चलेको अशान्तिको उल्लेख तथा उताको उपलब्धिचर्चा, अति

स्वतन्त्रताको वा स्वच्छन्दताको, त्यताबाट उत्पन्न विकृतिको, चरम भौतिकताको बयान गर्दछ, एकालाप तथा जीनासँगको सम्वादको माध्यमबाट । यसरी भिन्नभिन्न संस्कृतिका मानिस एकै ठाउँमा भेट भई नयाँ तेस्रो संस्कृति बन्दा, नवीन संस्कृति स्वीकार्नु पर्दा हुने आश्चर्य, भय, चिन्ता र असुरक्षा जस्ता कुरा यहाँ प्रस्तुत हुन पुगेका छन् ।

यसमा एउटा मिश्रित संस्कृतिको प्रयोग देखिन्छ । खाने, बस्ने, काम गर्ने, बोल्ने, हिँड्ने सबै कुरा अन्यको सिक्नु र आफ्नो बिसर्नु परेको छ । कृसको साथीले ठेक्कामा निश्चित अवधिको लागि भाडा तिरेर पत्नी ल्याउँछ । जिना छोरासँगको लोग्ने स्विकार्छ; कृसलाई मन पराउँछे । उनीहरू यौनलाई असाध्यै सस्तो व्यापार ठान्दछन् । जसलाई हामीहरू विकृति भन्दछौं तर उनीहरू त्यसलाई स्वीकृति जनाइरहेका छन् । यी जीवन हेर्ने सांस्कृतिक मूल्यका फरक-फरक दृष्टिकोण हुन् । घरमा अर्की पत्नी, परिवार, इष्टमित्र र प्रेमको संसार तर उता अर्कै प्रेम पलाउँदै छ; खेलै छ । यसैबीच नायक सन्देह, पीडा र दुःखमा रहँदारहँदै पनि दुबै अन्तरआत्माले नजिकिँदै छन् । तथापि यस्तो अमेरिकी जीवनको अनियन्त्रित स्वतन्त्रता तथा त्यसले गर्दा उत्पन्न दुर्घटना र विकृति त्यस्तै कर्ममय जीवन र कानूनी राज्यबाट उनी आकृष्ट छन् ।

त्यहाँ वैवाहिक सम्बन्ध टुटेको, परिवार छिन्नभिन्न भई एकलो निराश जीवनमा पुगेको छ तापनि सबै उहाँ ताकेरै बसेका छन् । त्यसकै अनन्त आकर्षणको वा गन्तव्यको शृङ्खलामा पुगेको कृस पनि त्यसबाट प्रताडित बन्न पुगेको छ । ठट्टैठट्टामा कृसले जिनालाई विहेको प्रस्ताव राख्दा जिनाबाट सहजै स्वीकार भइदिँदा कृस हठात् तर्सिएर बोस्टन छोड्छ तर पुनः बोस्टन नै फर्कन्छ । यसरी जिनादेखि भागेको कृसको शरीरमात्र भाग्दछ तर मनभने नजिक पुग्दछ किनकी तत्पश्चात् पनि कृस जिनाको सम्पर्क भन्दा टाढा हुन सक्तैन । त्यसकारण 'आत्मिक प्रेमको सिञ्चन खोज्ने नेपाली मानसिकताको पात्रलाई पैसा र बैसको तातोको लागि करार गरिने अमेरिकी प्रेमको मूल्य खोज्न निकै गाह्रो परेको छ' (एटम, २०६७ :२१) ।

यसैले यस पातालकी प्रेयसी उपन्यास दुई संस्कृति र सभ्यताका बीचको गम्भीर वार्ताका माध्यमबाट नवीनतम विषयको खोजी कार्य सफलताका साथ पूर्ण गर्न सफल देखिन्छ । यो पातालकी प्रेयसी उपन्यास यमपुरीको महल जस्तो नेपाल बाहिर अमेरिका बसी नेपाली डायस्पोरिक कम्युनिटी निर्माण गरेर त्यहाँको अनुभवमा लेखिएको औपन्यासिक कृति नभै केही

समयको अमेरिकी भ्रमणबाट त्यहाँको यात्रागत अनुभूति ल्याई त्यही अनुभूति विस्तार गरिएको औपन्यासिक कृति भए पनि यो सफल अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यास भने हो ।

कृष्णराज खनालको पातालकी प्रेयसी उपन्यास प्रकाशित भएको केही छोटो समयपछि त्यस क्रममा राजव देखा पर्दछन् । उनका तीन उपन्यासहरू क्रमशः एटलान्टिक स्ट्रिट (२०६५), भूमिगतलीला: दुईहजार बत्तीस (२०६७) र मोटेल अमेरिका (२०६७) आदि रहेका छन् । तीमध्ये भूमिगतलीला: दुईहजार बत्तीस विषय डायस्पोराइतर देखा पर्दछ ।

राजवको पहिलो र महत्वाकांक्षी उपन्यासको रूपमा एटलान्टिक स्ट्रिट (२०६५) रहेको छ । यो अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको उल्लेख्य कृतिका रूपमा देखा पर्दछ । अर्थात् एटलान्टिक स्ट्रिट अत्यन्तै शक्तिशाली ढङ्गले डायस्पोरा सङ्घात प्रयोग गरिएको उपन्यास हो । यसमा नेपालमै स्तरीय जीवनपद्धति भएको पात्र अमेरिका हान्निपछि उसले अति अनिश्चित र तल्लो स्तरको जीवन बाँच्नुपर्दा पनि नेपाल सम्भन्धै भोगेको पीडा प्रस्तुत गरिएको छ (एटम, २०६७ : २९) ।

यसरी नेपालबाट अमेरिका उच्च आकाङ्क्षा बोकेर गएका म, हीरारत्नलगायत विज्ञान प्रधान जस्ता पात्रहरूले त्यस भूमिमा विश्वस्तरीय अवसर दिनेभन्दा पनि विश्वगाउँमा प्रवेश गरेको गरिब देशको किनारीकृत मान्छेले त्यस भूमिमा पुगेर पनि भोग्नुपरेका समस्या, पीडा, चिन्ता र संवेदनाहीन कृत्रिम व्यवहारबाट पुनः किनारै बस्नुपरेको परिस्थितिले उनीहरूमा उत्पन्न आशा-निराशा, अतीतस्मरण, अपरिचयीकरण जस्ता मूलभूत विशेषताहरू यस उपन्यासमा उद्घाटित हुन पुगेका छन् । मानसिक रूपमा नेपाल रही भौतिक रूपमा अमेरिकी भूमिमा भौतारिनु पर्दा जीवन अनिश्चितताको गर्तमा भासिँदै गएकोमा चिन्तित पात्रहरूको मनोदशालाई उच्च काव्यकलात्मक ढङ्गबाट डायस्पोरा जीवनका नवीन चिन्तनलाई उद्घाटन गरिएबाटै यसको स्थान सुरक्षित देखिन आउँछ ।

उक्त उपन्यास प्रकाशन भएको केही समयपछि अर्थात् २०६७ मा उनका दुई उपन्यास देखा पर्दछन् । पहिलो भूमिगतलीला: दुईहजार बत्तीस र दोस्रो मोटेल अमेरिका हो ।

राजव यस भूमिगतलीला: दुईहजार बत्तीस (२०६७) उपन्यास नेपाली परिवेश र चरित्र मात्र नभै राजनीतिक विषयलाई माध्यम बनाई त्यसभित्र लुकेको अनैतिक यौनपिपासु प्रवृत्ति र दुराचारलाई साहसिक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली समाजमा व्याप्त यौनशोषणको ऐतिहासिक, राजनीतिक परिप्रेक्ष्यको कथ्यलाई गम्भीरतापूर्वक खोतलिएको यो एक साहसिक उपन्यास हो । जसमा नारी मनका नैसर्गिक चाहनाको प्रेमिल स्वप्नलाई राजनीतिक विचारको खोल ओढी पुरुष हैकम प्रस्तुत गर्दै नारी स्वतन्त्रता र अस्मिताको चीरहरण गर्ने प्रवृत्तिको पर्दाफास गरिएको छ । मुखले आदर्शताको ढ्वाङ् रच्ने तर व्यवहारले रत्तिभर पुरा नगर्ने आजको नेपाली राजनीतिक कृयाकलापको ध्वन्यात्मक छविचित्र यसमा उतारिएको छ । यो डायस्पोरिक उपन्यास भने होइन, तथापि लेखकले अमेरिकी भूमिबाट नेपाली परिवेशको विषयलाई सम्झिएर लेखेको भने देखिन्छ ।

राजवकै अर्को उपन्यास **मोटेल अमेरिका** (२०६७) डायस्पोरिक चेतना प्रयोग गरिएको उपन्यास हो । यो विषयान्तर भए पनि पहिलो उपन्यास **एटलान्टिक स्ट्रिट**कै निरन्तरता भै लाग्दछ । तर उपन्यास **एटलान्टिक स्ट्रिट**भै सशक्त भने देखिँदैन । यसमा नेपाली भूमिबाट काम र दामको निमित्त सीमाङ्कित भूगोललाई नाघ्दै पश्चिमी समाजमा पुगेको नेपाली युवापुस्ताको जीवन भोगाइको यथार्थ प्रस्तुति गरिएको छ ।

रामले नेपालमा एम ए पढेर कुनै प्रकारको आर्थिक कृयाकलापमा संलग्न हुन नसकेको अवस्थामा आर्थिका अमनचयनको सपना बोकी रोजगारको-आकर्षणले खिचिएर चर्को ब्याजमा दस लाख ऋण खर्चेर अमेरिका पुग्दछ तर त्यहाँ पुगेर काम नपाएरै महिनौ दिन साथीको कृपापात्रता स्वीकार्न पुग्दछ । ऊ मात्र होइन, उसको जस्तै पैसा (डलर) कै लोभमा फसेर त्यस भूमिमा पुगी श्रम र स्वाभिमान बेच्नेहरू अरू पनि देखिए । रामले केही समय भने भोक, तृष्णा, छटपटी र लाचारीमा साथीका अगाडि दाँत डिच्च देखाउनु मात्र पर्दैन नकि बाबुको फोनमा भुट कुरा बोल्नु पनि पर्दछ । केही समयपछि प्राप्त गरेको मोटेलको जागिरले केही सास फेर्दै गर्दा बाबुको मृत्युको खबरले दुःखित र चिन्तित मात्र बनाउँदैन । त्यस दुःखको घडीमा दुःख मनाउ गर्ने दिक्काल समेत प्राप्त गर्न सक्तैन । बाबुको मृत्युको संवेदनाले भन्दा बढी उसलाई अमेरिका छोड्नु पर्छ कि भन्ने कुराले भन बढी चिमोद्वत्छ ।

यस्तै आर्थिक विवशताका कारण समाज, घरपरिवार र नातेदारका इच्छा-आकाङ्क्षा, आशा-भरोसा, विश्वास र नियतिले अमेरिका पुगेका तमाम नेपाली युवाहरूका अन्तर्मनमा नियतिगत विवशता र प्रतिकूल परिवेशले हुण्डुरी मच्याउँदछ । तीब्र महत्त्वाकाङ्क्षा बोकेका तमाम ती युवाहरूका भावी जीवनका सुख सयलको स्वप्निल आकाङ्क्षाका अधिल्लिर आकस्मिक रूपमा देखापर्ने प्राकृतिक नियतिका दुष्चक्र वा भूमरीमा पर्दा मानवीय संवेदनालाई लत्याई आर्थिक मृगतृष्णाको महाजालोमा जेलिन पुगेको यथार्थतालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

निकृष्ट अपमानजनक ठाडो शब्दमा प्रस्तुत हुँदा पनि लाचारी प्रकट गर्ने राम नेपाल छँदा बाबुको केही न केही त गर भन्ने अभिप्रायको वाक्य सुन्दा नै स्वाभिमानका कुरा गर्दथ्यो । तर दासताको चुङ्गुलमा फसेर पनि डलरको मोहले त्यसलाई कुनै पनि खालको मुक्तिको भन्दा अमेरिका आकर्षणको चुम्बक नै बढी देखा पर्दछ । यौन स्वतन्त्रताको महाजालोमा आकर्षित बनेको प्रोफेसर सामाजिक आदर्शको खोल ओढेर नग्न बनेकोमा लज्जा र घृणाको भाव प्रकट गर्ने राम पेसागत सीमाबाहिर गएरै प्रोफेसरप्रति रोश प्रकट गरेभैं गर्दछ ।

यसरी यस उपन्यासले समकालीन विश्व परिस्थितिले जन्माएका आर्थिक, सामाजिक, नैतिक समस्यामा युवापुस्ताले भोगेको युगीन तथा विश्वजनीन यथार्थ र त्यसको शिकार बनेका आजका युवाको मानसिक छविचित्र उतार्न सफल यस **मोटेल अमेरिका** अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरा चेतनाप्रयुक्त सफल उपन्यास हो ।

यसैगरी अन्तमा अरूण शर्माको **सुशी र प्रशान्त महासागर** (२०६७) प्रकाशित हुन पुगेको छ । अमेरिकी भूमिलाई लामो समय कर्मथलो बनाई बसेका अरूण शर्माको यस उपन्यास अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरा चेतनाको प्रयोग गरी लेखिएको रचनाकृति हो । अमेरिकी भावभूमिमा रचित यस उपन्यास अमेरिकी आप्रवासी र नेपाली जीवनको सम्वेदनशील प्रस्तुतिका रूपामा उभ्याएका छन् । साथै आधुनिक नेपाली पुरुष र अमेरिकी तथा नेपाली नारीको त्रिकोणात्मक सम्बन्धका नवीनतम् आयामहरूको गहिरो मनोविज्ञान उद्घाटन पनि गरिएको छ ।

यस उपन्यासको मुख्य पात्र अविका जीवनका भावनात्मक तथा वासनात्मक सम्बन्धमा गाँसिएका ती दुई भिन्न-भिन्न भौगोलिक सीमाका नारीहरूका बीच अकल्पनीय आत्मीय

सद्भाव छ । परिभाषाहीन जीवनको अनुभव, अनुभूति क्रिया-प्रतिक्रियाकै सापेक्षतामा अधि बढ्दछ । साथै पुरुषको जीवन त भन् नारी जीवनका सेरोफेरोमा घुम्दै र वरीपरी फन्का मारिरहेको हुन्छ भन्ने गम्भीर चिन्तनलाई मूलभूत रूपमा यस उपन्यासले उद्घाटित गर्न पुगेको छ । अविका मनमा नेपालका सगरमाथा, कञ्चनजङ्घा, काठमाडौंले डेरा जमाएर बसेका छन् भने अर्कोतर्फ अमेरिकाका सान्ता बारबरा, सेडोना, विगसर, केपकोड, ग्रान्डकेनीयनको छविले त्यत्तिकै मोहित र आकर्षित गरिरहेका छन् । अर्थात्, उनी ती दुवैलाई छोड्न सक्तैनन्; न त दुवैलाई एकै ठाउँमा जोड्न नै ।

यस उपन्यास एक नेपाली डायस्पोरा अविको अमेरिकी प्रवास भूमिमा गरेको जीवनसङ्घर्षको कथा हो । नेपाल छँदा अविको आँखा लागेकी वा मन गढेकी सुशी अमेरिकामा धेरै समयपछि विधवा अवस्थामा भेट भएकी छ । भावनात्मक सानिध्यमा आएकी नेपाली सुशी र बहुप्रेमीवती अमेरिकी जुलीका बीचको अनौठो खालको सम्बन्धलाई यहाँ गम्भीर रूपमा खोतलिएको छ ।

अविको अमेरिका प्रवेशपछि जुलीले दया, करुणा र मानवीय सम्बन्ध प्रकट गर्दै सङ्घर्षपूर्ण जीवनमा मित्रवत् सहयोगी व्यवहारमात्र अविसामु प्रकट गर्दिन । त्यस अलावा आफ्नो लोग्नेले आफूलाई छोडेको अवस्थामा अविको सहारासमेत खोज्दछे । तर केही समयको उठ्बसपश्चात् अविबाट एकाएक टाढिन पुग्दछे ; जब अर्को एक अमेरिकी युवकसँग बिताउने निर्णयमा पुग्दछे । यसरी स्वार्थको-निस्वार्थको, प्रेमीको-मित्रको सम्बन्धका बीचबाट अविलाई सुशीसँगको भेटपछि पनि असल मित्र रहिरहने प्रणमात्र गर्दिने, आफू दुर्घटना परेपछि लोग्नेको मृत्युपश्चात् दुःखको साथी र सहारा समेत बन्न तन, मन दुवैले खोज्दछे भने अर्कोतर्फ नेपाल फर्किसकेकी सुशीले आत्मीय प्रेमको मधुर स्पर्श धेरै टाढाबाट भए पनि अविलाई प्रकट गरिरहन्छे । केही समयपश्चात् दुःखद् समाचार नेपालबाट आउँदा अविलाई किंकर्तव्यविमूढ तुल्याउँछ । किनभने एकातर्फ सुशी जीवनको अन्तिम घडीमा सङ्घर्ष गरिरहेकी छिन् भने अर्कोतर्फ जुली । तर उनलाई जुली भन्दा सुशीतर्फ अर्थात् अमेरिकाभन्दा नेपाल मोहले खिँचिदछ ।

यसरी नेपालबाट अमेरिका पुगी अमेरिकी भूमिबाट नेपालतर्फ फर्केर हेर्दा नेपालले आफूप्रति असीम आशाका नजर दौडाएको अनुभूति र आत्मिक प्रेमको मूल्यबोध एकसाथ गर्न पुग्दछ ।

यसरी आत्मिक प्रेमको पक्षमा वकालत गर्न पुगेको यस उपन्यास अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक संवेदनाको उद्घाटन गर्न सफल उपन्यास हो ।

यसरी द्वितीय चरणमा देखा परेका प्रस्तुत उपन्यासहरूका औपन्यासिक विशेषताहरू बुँदागत रूपमा निम्नलिखित रहेका छन् :

- डायस्पोरिक चेतनाको सबल र सशक्त प्रयोग,
- मनोविश्लेषणात्मकताको सबल प्रयोग,
- चेतनप्रवाहशैलीको उत्कृष्ट प्रयोग,
- आत्मिक प्रेमको मूल्यबोध,
- अस्तित्व प्राप्तिका निमित्त जीवनसङ्घर्ष,
- पुख्यौली भूमिप्रतिको असीम आस्था प्रकट,
- भिन्न सभ्यता-संस्कृति बीचको तुलना,
- आर्थिक मृगतृष्णाको जालोमा फस्दाको तित्कता प्रस्तुत,
- एकाकीपनको न्यास्रोले गर्दा अतीतस्मरण,
- अगम्य विश्वमा सीमान्तकृत हुँदा अपरिचयीकरणको पीडा,
- स्वदेशको मायाँ र परदेशको मोहका बीचको मनोद्वन्द्व,
- डलरको तीव्र आकर्षण,
- भाषिक सम्मिश्रणको आंशिक प्रविष्टि,
- हीनभावना तथा असुरक्षित मानसिकताको चित्रण,
- मनोवैज्ञानिक दासतामुखी चिन्तन,
- मृत्युन्मुखी चेतनाको प्रकटीकरण,
- पूर्वदीप्त शैलीको प्रयोग,
- मूलथलोबाट उखेलिँदाको चिन्ता र छट्पटीको यथार्थ प्रस्तुति,
- स्वप्न, चेतन तथा अर्धचेतन मानसिकताको उद्घाटन,
- इच्छित भूमिमा प्राप्त उपलब्धि र कर्मलाई धिक्कार्ने चित्तवृत्ति,

- मानवीय सम्बेदनाहीन कृत्रिम व्यवहारप्रति चिन्ता र चासो र
- अनिश्चित भविष्यको भग्न मनोदशा प्रस्तुत आदि रहेका छन् ।

३.३ निष्कर्ष

यसरी नेपालबाहिर अमेरिकामा रही नेपाली भाषा-साहित्यको सेवामा समर्पित अनेकन साहित्यकारहरूले उल्लेख्य योगदान पुऱ्याएका छन् । अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको लेखनको त्यति धेरै लामो इतिहास त छैन तापनि त्यस लेखनको क्रममा देखापरेका केही औपन्यासिक कृतिहरूले औपन्यासिक लेखनका क्षेत्रमा समेटेको डायस्पोरा संवेदनागत नवआयाम, शैलीशिल्पगत नव सम्भावनाको अन्वेषण अविस्मरणीय रहेको देखिन्छ । साथै आजको भूमण्डलीकरणको युगमा नेपाली सभ्यता, संस्कृति र साहित्यिक परिचय र मूल्यको विश्वव्यापी रूपमा खोजी गर्ने कार्य अंभ्र तीव्रतम् ढङ्गबाट अगाडि बढ्दै गएको छ ।

चौथो परिच्छेद

डायस्पोरिक कोणबाट 'एटलान्टिक स्ट्रिट' उपन्यासको विश्लेषण

४.१. विषय प्रवेश

उपन्यासकार राजवको जन्म वि. सं. २०११ कार्तिक १५ गते देवराज पुडासैनी र भगवती पुडासैनीका पुत्रसन्ततिका रूपमा काठमाडौँस्थित मरुटोलमा भएको हो । उनको औपचारिक नाम जनार्दन पुडासैनी भए पनि उनी साहित्यिक फाँटमा राजवका नामले परिचित छन् । उनको यस एटलान्टिक स्ट्रिट लगायत अन्य साहित्यिक रचनाकृतिहरू राजवका नामबाटै प्रकाशित हुन पुगेका छन् । उनी नेपाली साहित्य लेखन यात्रामा विदेह पत्रिकामा प्रकाशित "रोलर" शीर्षक कथाबाट प्रवेश गरेका थिए । उनले साहित्यका विविध विधाअन्तर्गत कविता, नाटक, उपन्यास र निबन्ध (संस्मरणात्मक) आदि लेखनमा आफ्नो गहकिलो उपस्थिति जनाए पनि कथा लेखनबाट साहित्य प्रवेश गर्नुका साथै विशेष चर्चा र ख्याति पनि कमाउन पुगेका छन् ।

राजवलाई साहित्यकारका रूपमा उभ्याउने उनका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरू मध्ये समयपीडा (वि. सं. २०४५), इतर जिल्लावासी (वि. सं. २०५०), कङ्कन खित्का (वि.सं. २०५५) र क्पापिटल हिल (वि. सं. २०६५) कथासङ्ग्रह, माननीय बनौट (२०४९) व्यङ्ग्यसङ्ग्रह, एक्काइसौं शताब्दीका भासहरू र बीसौं शताब्दीको ह्याडओभर (२०५१), असमर्थ श्लोक (२०५२) र क्रूरको सौन्दर्यप्रेम (२०६२) कवितासङ्ग्रह, लोचनवंशको साक्ष्य र अन्य नाटक (२०६२) नाटकसङ्ग्रह, एटलान्टिक स्ट्रिट (२०६५), भूमिगतलीला : दुईहजार बत्तीस (२०६७) र मोटेल अमेरिका (२०६७) उपन्यास तथा एक संस्मरणसङ्ग्रह र बनमती अन्धी (२०६७) बालकथासङ्ग्रह रहेका छन् ।

नेपाली साहित्यको क्षितिजलाई फराकिलो पार्ने मार्गमा लागेका राजवले हालसम्म गोपालप्रसाद रिमाल सम्मान (२०५१), मैनाली कथा पुरस्कार (२०५२) र देवकोटा सम्मान (२०५९) आदि जस्ता सम्मान र पुरस्कार प्राप्त गरिसकेका छन् । साभा प्रकाशनको सञ्चालक समिति सदस्यको रूपमा सेवा गर्दागर्दै अमेरिकी डाइभर्सिटी भिसा (डी भी) चिठ्ठा परेपछि अमेरिकी-नेपाली आप्रवासीका रूपमा उनी हालसम्म उतै रहे पनि नेपाली साहित्यको अटुट सेवामा प्रवृत्त रहेका छन् ।

४.२ एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासको डायस्पोरिक विश्लेषण

नेपाली उपन्यासको परवर्ती परम्परामा सामेल हुन आएका राजव नेपाली उपन्यासमा डायस्पोरा जीवनका सङ्घर्ष र नेपाली चेतनाको क्षयीकरणको संवेदनाका साथै राजनीतिक जीवनका कटुयथार्थको उद्घाटन गर्ने सशक्त उपन्यासकार हुन् । उनले समसामयिक विश्वसन्दर्भमा महत्त्वाकाङ्क्षा र भावी सुखसयलका स्वप्निल आकाङ्क्षा बोकेका युवा जीवनका समस्याहरूमा केन्द्रित रही खोक्रो अमेरिकी पूँजीवादी अर्थव्यवस्थाको अन्तर्निहित भ्रष्ट नियत छर्लङ्ग पार्ने काम गरेका छन् । यसका साथै उनको आजका मान्छेको जीवन भोगाइका विविध रूप र आप्रवासी नेपालीहरूको स्वदेशप्रेम, वैचारिक स्वतन्त्रता, प्रजातान्त्रिक लोकतन्त्रात्मक शासनव्यवस्थाको चाहना, मध्यम तथा निम्नमध्यम वर्गीय उत्थानको चाहना, मानवीय जीवनमा यौनको नैसर्गिक चाहनाको स्वभाविक तथा सौम्य रूपमा प्रकटीकरण, स्वभाषा, संस्कृति, समाज र साहित्यप्रतिको आस्था र मोह प्रकट गर्ने राष्ट्रवादी चेतना, पराभूमिमा गरेका जीवन सङ्घर्षका विविध भाँकी

प्रस्तुत गर्नुका साथै अवैधानिक तवरबाट अमेरिका पुगेका गैरकानुनी आप्रवासीका दुःख, पीडा र अन्तर्वेदनाको वास्तविक यथार्थता प्रकट गर्ने मुख्य अभिष्ट रहेको देखिन्छ ।

राजव साहित्य जीवनका लागि हुनुपर्ने स्वीकार्दै साहित्य कलात्मक उत्सर्जन हो भन्ने मान्दछन् । यसका साथै उनले उपन्यासमा भिन्न शैली, शिल्प र नवीन जीवनमूल्यको तथ्योद्घाटन गर्न पुगेका छन् भने पात्र र परिवेशको स्वभाविक चित्रण गर्ने सशक्त प्रवृत्ति पनि उपन्यासभर देखा पर्दछ । डायस्पोरा जीवनमा देखा पर्ने अपरिचयीकरणको भयाक्रान्त मानसिक उच्छ्वास, मातृभूमिको सम्झनाले न्यास्रो अनुभूति गर्दा अतीतमोहको स्वाभाविक चित्रण गर्नु उनको औपन्यासिक प्रवृत्तिगत विशेषता रहेको देखिन्छ । यहाँ राजवको **एटलान्टिक स्ट्रिट** उपन्यासलाई डायस्पोराका प्रवृत्तिका रूपमा रहेका पुर्ख्यौली भूमि र इच्छित भूमि, विभाजित तथा द्वैध मानसिकता, अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको पीडा, परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता, अस्तित्वबोधका लागि एकसूत्रताको खोजी, अतीतमोह, मनोवैज्ञानिक दासता, प्राविधिक संस्कृतिको प्रभाव र इच्छित भूमिमा प्राप्त उपलब्धि तथा कर्मलाई धिक्कार्ने चित्तवृत्ति जस्ता बुँदाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छः

४.२.१. पुर्ख्यौली भूमि र इच्छित भूमि

यस **एटलान्टिक स्ट्रिट** (२०६५) उपन्यासको म पात्रको पुर्ख्यौली मूलथलो नेपाल हो । उसको जन्म र बाल्यकाल काठमाण्डौ जिल्लाको मरुटोलमा भएको हो । उसले काठमाडौँमा रहेर हाइस्कूल तथा कलेज (कमर्सतर्फ) मात्र पढेन त्यही वयस्क र परिपक्व उमेरमा समेत काठमाडौँका विभिन्न गल्ली-गल्ली घुम्दै र भौँतारिँदै बिताएको छ । कलेजमा पढेर पनि कामको लाइनमा नभएको ऊ र उसको बाल्यसखा काठमाडौँका गल्लीमा रहेका भट्टीका रक्सी र 'बफ'को परिकारमा केही काल भौँतारिएका पनि छन् ।

उसको बाल्यसखा हीरारत्न मालाकार पनि सामान्य परिवारको व्यक्ति देखिन्छ । उसका बाबुआमाले निश्चित मासिक रकम लिने गरी टोल-टोलमा प्रत्येक बिहान पूजाको फूल र माला पुर्‍याएर होस् कि मरुटोलको गणेशस्थान अगाडि फूलमाला बेचेर भए पनि छोरोलाई पढाउँछन् । त्यसरी पढाएर छोरा हीरारत्नले ठूलो उपलब्धि हासिल गर्ला भन्ने आशा गरेको भए पनि

भारतबाट पढाइ सिध्याएर आई क्याम्पसमा पढाउन त थाल्छ, तर सामाजिक विकृतिले आक्रान्त समाजमा उसले आफूलाई संयम भने राख्न सक्तैन, फलस्वरूप बाल्यसखा म (सुनाम उपाध्याय) को सङ्गतमा लागेर कुलतमा फस्न पुग्छ । केही समयपछि साथी मालाकार भने पिएचडी गर्ने र भविष्यको सुन्दर रेखाकोर्ने उद्देश्य निम्ति अमेरिकालाई रोज्न पुग्छ :

भारतबाट पढाइ सिध्याएर त्यसरी डेढवर्ष काठमाडौंको एउटा कलेजमा पढाएर बसेपछि पिएचडी गर्न हीरारत्न अमेरिका छिरेको थियो । त्यसपछि ऊ यहाँको भइरह्यो (राजव, २०६५:३०) ।

म पात्र भने त्यसको धेरै समयसम्म त्यसै काठमाडौंमा हल्लिरहन्छ । यसरी बेरोजगार भएर बस्नुपर्दा उत्पन्न आर्थिक अभाव, बेरोजगारी, दुःख-पीडा, अपमान जस्ता कुराले पिरोलिएर त्यसबाट मुक्ति पाउने अभिलाषा बोकी कर्मभूमिका रूपमा अमेरिकालाई सुख, समृद्धि, सम्पन्नता, मानसम्मान हेतु रोज्न पुग्दछ :

“...कति भयो अमेरिका आएको ?”

“आठ महिना...” मैले भनें ।

“के सोचेर आयौ ?”

“सुख, प्रगति र कदर खोज्दै...” (राजव, २०६५: ३३)

आफ्नो बाल्यसखा हीरारत्नले पढाइलाई अगाडि बढाएर पिएचडी मात्र गर्नु कहाँ हो र अमेरिकाको लसएन्जलस स्थित युनिभर्सिटी अफ क्यालिफोर्नियामा अध्यापन गराउने प्रोफेसर मालाकारको हैसियतमा पुग्दछ । त्यसका साथै भौतिक सुख-सम्पन्न ऐसआरामको जीवन जिएको थाह पाएर म पात्रको मनमा अमेरिकालाई सपनाको सुन्दर फसलका रूपमा देख्दछ । जसले गर्दा उसले आफ्नो प्यारो मातृभूमि छोडेर स्वर्गीय सुखको परिकल्पनाका साथ अमेरिकालाई इच्छित भूमिका रूपमा छनौट गर्न पुगेको देखिन्छ । यसरी त्यहाँ पुगेका ती दुवै पात्र मध्ये म पात्र अमेरिकाको म्यासाचुसेट राज्यअन्तर्गत सेवेन्टिन एटलान्टिक स्ट्रिटमा बसी अमेरिकाका अनेक ठाउँलाई कर्मथलो बनाएको छ ; साथमा आफ्नो पूरै परिवार पनि लगेको छ । हीरारत्न मालाकारले भने अमेरिकाको लसएन्जलसलाई कर्मथलो बनाएको छ ।

म पात्रले त्यहाँ गएर मातृभूमि छोड्दाको समयमा गरेको कल्पना अमेरिकाको म्यासाचुसेट स्थित एटलान्टिक स्ट्रिटमा पुगेर प्राप्त हुने सम्भव देखिँदैन । उसलाई अत्यन्त कमजोर नेपाली रूपैयाँले साटेको महङ्गो डलरबाट गर्नुपर्ने दैनिक गुजाराको मेलोले पुनर्विस्थापनको त्रासले भयभीत जीवन बाँच्न विवश देखिन्छ:

...मलाई पुनः विस्थापनको सम्भावनावोधले गाँज्नु थालेको थियो । वास्तवमा मेरो विस्थापनबोध आत्महत्यातिर डोच्याउने खालको थियो । मलाई छ घण्टाको त्यो फिर्तीयात्रा अठ्ठाह्र घण्टाको लागि रहेको थियो (राजव, २०६५: ४१) ।

उसलाई त्यस इच्छित भूमिमा दृश्य आश्वासन र अदृश्य उपेक्षा सिवाय अरुथोक हात लाग्दैन । अमेरिका पुगेको पाँच-पाँच महिनासम्म पनि जागिरको कुनै ठेलोटुप्पो नलाग्दा उसमा (परिवार समेत) पुख्र्यौली भूमि छोडेकोमा पछुतो, ग्लानी मात्र भएको देखिन्छ । फेब्रुअरी महिनामा अमेरिका छिरेको उसको सानो परिवार बेकार जीवनमा आशाभन्दा निराशा, भय, त्रासयुक्त अनिश्चितताको भुङ्गोमा पुग्दा उसले आफ्नो शरीर अमेरिकामा राखेर मन भने नेपालमै फर्काइरहेको प्रस्ट रूपमा देखिन्छ :

...त्यसकारण हामी नेपाल फर्की, नेपाल फर्की भन्ने जप्त थालिसकेका थियौं । वास्तवमा काम खोज्दै हिँडेको हेरेक दिन साँझ अपार्टमेन्टमा फर्केपछि हामी नेपाल फर्कनेबारे छलफल गर्न थाल्यौं । र, अमेरिका प्रवासिने निर्णय गरेको दिनलाई आफ्नू जीवनको घटिया दिन भएको घोषणा गर्थ्यौं (राजव, २०६५: १६-१७) ।

यही आशा-निराशा र कृष्णको जकडबन्धमा जेलिँदै अगाडि बढ्नु पर्ने स्थिति हुँदा उसले इच्छित भूमिप्रति एकप्रकारको वितृष्णायुक्त मनोभाव ओकेल्दछ । तर पनि बाल्यसखा हीरारत्नले तिमीलाई अमेरिका अहिले कस्तो लाग्दछ भनी सोधेको प्रश्नको जवाफमा “ठीकै ...” भन्न पुग्छ । यसरी जेजस्तो कठिनाइ भोग्नु परेपनि कर्मभूमि अमेरिका नै बनाउने इच्छा प्रकट गर्दछ ।

हीरारत्न मालाकार आफू राम्रो शिक्षाको अवसर प्राप्तिका निम्ति अमेरिका पुगेको छ । जहाँ उसले पिएचडी गर्ने अवसर मात्र प्राप्त गर्दैन कि भौतिक सम्पन्नता स्वरूप रोलेक्स घडी र परफ्यूमको वासना छर्दै क्याडल्याक कारमा हुईकिएको छ । त्यति भएर पनि आत्मीयजनबाट

वञ्चित हुँदाको रिक्तता सिवाय अरूथोक उसमा अब बाँकी केही पनि छैन । केवल छोरीको सपना अनि स्मृति र भावुकताको कन्थोमा अल्झिएरै बत्तीस वर्ष गुजारेको छ ।

त्यसैगरी अर्को पात्र विज्ञान प्रधान पनि कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण नेपाल छोडेर अमेरिकामा धेरै पैसा कमाउने र परिवारमा सुखसँग मोज गरी विताउने आशामा विगत सत्रवर्षदेखि गैरकानुनी रूपमा बसेको छ । त्यसरी बसेकै कारण थोरै पैसामा काम गर्न बाध्य हुनुको पीडा एकातर्फ रहेको छ भने त्यसभन्दा अँभ ठूलो पीडा त फर्केर फेरि अमेरिकामा आउन नपाइने हुँदा सत्र-सत्र वर्षसम्म पनि दुईवर्षे छोरो र श्रीमतीको याद बोकी उदेकपूर्ण जीवनचर्या बिताइरहेको देखिन्छ । हीरारत्नको बत्तीसवर्षे र विज्ञान प्रधानको एकोहोरो सत्र वर्षे अमेरिका बसाइँलाई देखेर म पात्रले हीरारत्नलाई नेपालतर्फ ध्यानाकर्षण गराएको छ भने विज्ञान प्रधानका कुरा सुन्दा आश्चर्य प्रकट गर्दछ । अँभ त्यो भन्दा पनि गम्भीर हुँदै यस्तो विचार अभिन्त गर्दछ :

... हामी यता न उताको भइने मूर्दा भविष्यको त्रासले जेलिएको जटिल मानसिक रोगीजस्तो भइसकेका थियौँ (राजव, २०६५: १७) ।

अन्य पात्रहरू मध्ये नासरिन बंगलादेशबाट अमेरिका प्रवेश गरेकी एक महिला हुन् । उनले अमेरिकामा पाइला टेकेको दस वर्ष भइसकेको छ । उनका बुबाआमाले बंगलादेशको मुक्तिसङ्ग्रामका बेला नेपालमा शरणार्थी जीवन बिताएका छन् । उनीहरूले त्यसबखत दुःखद् र कष्टप्रद जीवन गुजारा गर्नुपरेको भए पनि जसरी तसरी नासरिनलाई ढाका विश्वविद्यालयबाट अर्थशास्त्रमा एम ए गराउँछन् । त्यसपश्चात् उनले एक महिला कलेजमा पढाउने सम्मानित पेसा गर्दै गर्दा वैवाहिक सम्बन्धमा अनुबन्धित हुन पुगिन्छन् । उसको लोग्नेले बोस्टन विश्वविद्यालयको प्रशासन विभागमा काम गर्नेक्रममा आठ वर्षको सङ्घर्षपश्चात् अमेरिकामा ग्रीनकार्ड पाएपछि श्रीमती नासरिनले पनि अमेरिकालाई आफ्नो इच्छित भूमिको रूपमा रोज्न पुगिन्छन् । आफूले गर्दै गरेको प्राध्यापन पेसा परित्याग गरी कर्मथलो अमेरिकामा एउटा होल अर्गानिक फुड मार्केटको सामान्य टीम मेम्बर भई काम गर्नु पर्दा आत्मग्लानी र पश्चात्तापबोधले छटपटी हुन्छ ।

त्यसैले पढेलेखेको मान्छे, प्राध्यापन पेसा छोडी होल अर्गानिक फुड मार्केटमा रहेर सामान्य काम गर्नुपर्दा भ्रूर काम भन्छिन् । तर चाहेरै पनि ऊ त्यहाँबाट उम्कने स्थिति भने हुँदैन किनभने उसको श्रीमान्ले अमेरिकाको गिनकार्ड प्राप्त गरी बोस्टन विश्वविद्यालयको प्रशासन विभागमा राम्रो जागिर गरिरहेको हुँदा आफ्नो अनिच्छा भए पनि अमेरिकालाई इच्छित भूमिको रूपमा अङ्गाल्न पुगेको देखिन्छ । उसको मन फिटिककै नअडिएको कुरा बेलाबेलामा यसरी आक्रोशपूर्ण अभिव्यक्ति प्रकट हुन्छ :

... म कलेज लेक्चर भइसकेकी मान्छे हुँ, त्यो मन्दबुद्धिलाई के थाहा छ ... तर के गर्नु त्यसैको अण्डरमा बसेर काम गर्नु परिरहेछ ... चित्त बुभने काम पाउनेवित्तिकै म यो भ्रूर काम छोडिहाल्छु ... (राजव, २०६५: ६७) ।

नासरिनले अमेरिकामा एकदशक बिताइसक्दा पनि त्यस जीवनलाई विकासशील देशमा बिताएको शरणार्थी जीवन भन्दा निकृष्ट र कष्टप्रद भएको कुरा म पात्रले तपाईंलाई अमेरिका कस्तो लाग्दैछ भन्दा उसले दिएको अभिव्यक्ति यस्तो देखा पर्दछ :

मलाई त यो एक पटक आएपछि उम्कन नसकिने जेल जस्तो लाग्दैछ ... जेलको लाइफ कस्तो हुन्छ ... यो भन्दा त सायद काठमाडौंको शरणार्थी जीवन नै राम्रो हुन्थ्यो होला ... (राजव, २०६५: ६७) ।

यसरी उपन्यासमा भएका तमाम पात्रहरू आफ्नो पुख्यौली भूमिमा इच्छा र चाहनाको परिपूर्ति हुन नसक्ता वा प्राप्त भएभन्दा बढी चाहना बोकी अमेरिकालाई पैसा, मानसम्मान, उच्च शिक्षालगायत भौतिक-सुख-संमृद्धिहेतु इच्छित भूमिका रूपमा रोजेका छन् । तर सबैको आफूले इच्छित भूमिमा राखेको इच्छा अमेरिकामा पुग्दा शतांश विपर्ययको स्थिति देखा पर्दछ । केवल औपन्यासिक पात्रहरू मात्र नभई स्वयम् उपन्यासकार पनि आफ्नो पुख्यौली भूमिमा साभा प्रकाशन जस्तो गरिमामय संस्थाको सञ्चालक समिति सदस्यको पद, पैसा र प्रतिष्ठा प्राप्त गरिसकेका व्यक्ति भएर पनि त्यसलाई लत्याएर अमेरिकामा आफ्नो उज्वल भविष्यको द्वार खोल्ने स्वप्न बोकेर हिँडेका छन् ।

यसरी आफ्नो अस्थिर भविष्यलाई सुस्थिर गर्ने चाहना बोकेका तमाम पात्रलगायत स्वयम् उपन्यासकार पुनः विस्थापनको भयाक्रान्त गहङ्गो मन बोकी इच्छित भूमिमा दौडाइरहेका छन् । उनीहरूको मन पुख्र्यौली भूमिमै छुटेको छ भने शरीर केवल मनबिना अमेरिकामा उडिरहेको छ । उनीहरूको अभावबाट भावमा पुग्ने रहर केवल दुःस्वप्नमै बनेको मानसिक अस्थिरतायुक्त परिवेश सबैका अगाडि अलङ्घ्य पहाड बनेर उभिएको छ । जुन कुरा उपन्यासमा डायस्पोरिक जीवनको यथार्थिक जीवननिर्वाहको स्थितिलाई प्रस्टसँग झल्काउँदछ ।

४.२.२. विभाजित वा द्वैध मानसिकता

कुनै पनि डायस्पोरामा बाँच्ने मानिसको यथार्थमा भोग्ने भूमिमात्र होइन उसको मानसिकता पनि विभाजित देखा पर्दछ । व्यक्तिले सुन्दर ठानेको इच्छित भूमिमा आफ्ना इच्छा-आकाङ्क्षाहरू पुरा हुन वा नहुन सक्छन् । तथापि आफू पराक्षेत्रीय हुँदाको अवस्थामा भन्दा परादेशीय हुँदा उसले पूर्णरूपमा नितान्त भिन्न वातावरण पाउँछ । जसमा ऊ आफू अनुकुलित हुने वातावरण देख्दैन । अँफ भनी आत्मीय ठान्दैन, जसले गर्दा आफूले छोडिसकेको भूमिप्रति अगाधप्रेम केवल इच्छित भूमिबाट प्रकट गर्नु सिवाय अरु केही हुँदैन ।

डायस्पोरि समुदायको विविध प्राविधिक तथा अन्य समस्याले गर्दा इच्छित भूमि छोड्न पनि नसक्नु र आत्मीय पनि नठान्नु मूल समस्याको रूपमा देखिन्छ । त्यस्तै छोडिसकेको पुख्र्यौली भूमिलाई लत्याएकोमा आफूप्रति वितृष्णा, तुच्छताबोध र आत्मग्लानी एकातिर हुन्छ भने अर्कोतर्फ आफूले इच्छित भूमिमा कडा सङ्घर्षका माध्यमबाट केही भौतिक सुख-साधनयुक्त जीवन मातृभूमिमा रहँदा भन्दा बढी प्राप्त गर्न सकेकोमा आशाका किरण त प्राप्त गर्छ । त्यति हुँदाहुँदै पनि त्यहाँ उसले परिचयसङ्कट भेल्लु पर्दा त्यस सङ्कटग्रस्त स्थितिमा मानसिकता विभाजित, भग्न वा द्वैध बन्न पुग्दछ । त्यही डायस्पोरिक जीवलाई उद्घाटन गर्न मूलतः आकाशमा उडेको बेला धागो काटिएको अवस्थामा रहेको चङ्गा भैँ (यता न उताको) अनिश्चित र अस्थिर खण्डित मानसिकताको उद्घाटन हुने गर्दछ ।

यस एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासमा म पात्र अर्थात् सुनाम उपाध्यायलगायत साथी हीरारत्न दुबैले कलेजको अध्ययनपश्चात् पनि भट्टी पसल र काठमाडौँका गल्लीगल्ली चाहरैरे बिताउँछन् ।

उनीहरूको त्यस्तो क्रियाकलापले गर्दा सामाजिक अपमान र गिर्दो आर्थिक अवस्थाबाट आक्रान्त भई त्यसबाट मुक्ति, सुशिक्षा, सुन्दर भविष्य र सम्मानका खातिर उदार प्रजातान्त्रिक तथा भौतिक-सुख-सम्पन्नताको स्वप्न देशका रूपमा सर्वगृहीत अमेरिकालाई रोज्न पुग्दछन् । म पात्रले अमेरिकालाई आफ्नो सुख, प्रगति र कदरनिमित्त रोजे पनि अमेरिकामा खुट्टो टेकेदेखि ती कुराहरू कहिल्यै सोंचेअनुरूप अनुभूत गर्न पाउँदैन । उसले आफू अमेरिकामा पुगेपछि बस्नका लागि सस्तो अपार्टमेन्ट खोजेको बेलामा एलेन (ब्रोकर) ले भेटाइएको सानो र सस्तो अपार्टमेन्ट आफूलाई एग्रिमेन्ट गराइदिन उसलाई प्रभु मानेर हातपाऊसमेत जोड्न पुग्दछः

...मैले एलेनलाई पाऊ परेर मनाउन बाहेक अरू चारा थिएन त्यसकारण एलेनको अगाडि भिक्षाटनमा निस्किएको भोको जोगी भइरहेको थिएँ । तर, एलेन मेरो यस किसिमको प्रार्थना र याचना सुनिरहेको थिएन । ऊ यस्तो सानो अपार्टमेन्टमा चारजना बसाउन मिल्दैनमिल्दैन भनिरहेको थियो । र म उसलाई प्रभु मानेर हात जोड्न छोडिरहेको थिइँ (राजव, २०६५: ५) ।

यसरी कोठाका निमित्त एलेनलाई प्रभु ठानी प्रार्थना र याचना गर्न पुगेको सुनामले नेपालबाट अमेरिका गएको चार-पाँच महिने कठोर परिश्रमबाट प्राप्त स्टोर ट्वान्टीफोरको जागिर केवल मेनेजरको पनपक्ष घृणास्पद व्यवहार गरेको कारण भनी छोड्न पुग्छ; जुन कुराले उसको विभाजित मानसिकताको उद्घाटन गर्दछ :

काम त गाह्रो थिएन ... तर मेनेजरको घृणास्पद व्यवहार सहिरहने स्थिति पनि छैन ... छोडिहालौँ भने अर्को पाइने हो, हैन ... (राजव, २०६५: २५) ?

म पात्रले स्टोर ट्वान्टीफोरको क्यासियरको जागिर खाने क्रममा वर्कले स्कूल अफ म्युजिकका विद्यार्थी केटाकेटीहरूको चाला देखेर मोरक्को र बंगलादेशका मुसलमान कामदारहरूले “अमेरिका नो गुड... बट मनी गुड” भन्दा हँ मा हँ मिलाउँछ तर उसैले बेलाबेलामा तिनै मोरक्कन र बंगलादेशीहरूलाई जिस्काउने निहुँमा “अमेरिका गुड...” भन्न पुग्दछ ।

यसैगरी अन्तर्वार्ता दिने सिलसिलामा लसयन्जलस् पुगेको बेला बाल्यसखा हीरारत्न मालाकार क्याडल्याक कारबाट महङ्गो पहिरनसहित फ्रयागय्यान्ट र लेभेन्डरको वासनाका साथ दाही

खौरिएको सुन्दर अनुहारमा आफ्टर सेभको वासना पुत्पुताइसँगै गरेको औपचारिक हात मिलाइ र अंगालोले म पात्रलाई एकदमै भावुक बनाउँछ, किनकि ऊ बाह्य रूपमा जस्तो थियो – चमकदमकपूर्ण मुद्रा तर त्यो भित्री रूपमा पाउँदैन । त्यो कुरा म पात्रले “तिमी यहाँ खुसी छौ ?” भनेर हीरारत्नलाई सोध्दा जुनकुराको जवाफ खोज्नु नै व्यर्थ छ भन्ने चरम निराशापूर्ण अभिव्यक्ति दिएवाट पुष्टि हुन्छ ।

साथी हीरारत्नसँग ग्रिफिथ पार्कको डाँडोको उकालो चढ्ने क्रममा अमेरिका कस्तो लाग्दछ ? फर्कने सोच त छैन ? भनेर सोध्दा म पात्रले त्यसको प्रत्युत्तरमा “ठीकै छ , विस्तारै बाँधिदै छु” भन्ने अमेरिकाप्रति सकारात्मक धारणा राख्दछ । तर जसले अमेरिका आगमनको शुरुशुरुमा बस्ने कोठा र काम नपाइरहेको बेला नेपाल फर्कने र नेपालबाट यहाँ आउने निर्णय गरेको दिनलाई आफ्नो जीवनको घटिया दिन भएको घोषणा गरेको देखिन्छ । साथै बंगाली साथी नासरिनले अमेरिका कस्तो लाग्यो भन्दा “देख्दा राम्रो खाँदा अत्यन्त तीतो फल जस्तो लाग्दछ...” भन्दछ ।

यसरी यी सम्पूर्ण कुराले उसलाई आफ्नो पुख्यौली भूमिको ममत्वले थिँचिरहेको छ भने अमेरिकालाई पनि छोड्न नसकेको स्थिति देखाउँछ । ऊ शारीरिक रूपमा अमेरिका भए पनि मानसिक रूपमा त्यही अमेरिकालाई कुनै परिस्थितिमा ठीक त कतै घटिया, कतै तीतो फलका रूपमा लिन्छ । आफू असल छिमेकी भएको कारण जागिर दिएको हुँदा खुसी हुन्छ र फेरि मेनेजरको पनपक्ष घृणास्पद व्यवहार भएको कारण जागिर छोड्ने निर्णयमा पुग्ने जस्तो द्वैध चारित्रिक मानसिकता उपन्यासभर प्रकट गर्दछ ।

हीरारत्न मालाकारले म पात्रलाई लिएर ग्रिफिथ पार्कको डाँडोको उकालो चढ्दा हीरारत्नले पुख्यौली थलोको सुखद् स्मृति गर्न पुग्दछ :

वास्तवमा यस्तो पहाड उक्लँदा मलाई नेपालको सम्झना हुन्छ ...त्यसकारण प्रायः म यो पहाड उक्लन आइपुग्छु ... मलाई यो पहाडले नेपाल सम्झाउँछ ... (राजव, २०६५: ३४) ।

यसै विचारसँगै सहमत हुँदै म पात्रले पनि हीरारत्नको मनोभावनालाई समर्थन गर्दै भन्छ :

“अहिले मलाई पनि शिवपुरीको डाँडो उक्लदाको सम्झना हुँदैछ...” (राजव, २०६५: ३५)

यी दुबै अभिव्यक्तिले दुबै पात्रलाई अमेरिकी भूमिमा रहेर पनि नेपाली पुख्र्यौली माटोमा फर्काइदिएको देखिन्छ। साथै सोही पार्कको उचाइबाट लसएन्जलस सहर नियाल्दा पनि आफ्नो मातृभूमि काठमाडौँ सहर र आस्थाको धरोहर स्वयम्भू सम्झन पुगेबाट पनि उनीहरूको विभाजित मानसिकताको सङ्केत गर्दछ।

हीरारत्न नेपाल फर्कने सम्बन्धमा बत्तीस वर्षसम्म यही बसियो, साथसाथै पारिवारिक औचित्य पनि समाप्त भइसकेको अवस्थामा अब नेपाल जान चाहनु के नै आवश्यकता रह्यो र भन्ने जस्तो अभिव्यक्तिबाट उसमा नेपालप्रति मोह नरहेको भाव झल्कन्छ भने अर्कोतर्फ आफ्नो भूमि छोडेर पराइभूमि रोज्दा पारिवारिक विघटन र व्यर्थता तथा रिक्तताको महाशून्यता मात्र हात लागेको तर्फ सङ्केत गर्दा म पात्रले आफू स्वयम् पनि सोही महाशून्य र पलायनको मार्गतर्फ अभिमुख भएको सँच्चछ।

हीरारत्नले आफ्नो त्यस विरानो धर्तीमा सारा इच्छा-आकाङ्क्षा मारेर छोरीको सपनामा अल्झिएर बस्नुपर्दा आफ्नो स्वतन्त्रताको हक खोसिएको ठान्दछ। त्यसैलाई उसले सन्ततिप्रतिको कर्तव्य सम्झी भिनो आशामा झुण्डिएको ठान्दछ। जसले उसको अस्पष्ट, विचलित र उद्विग्न मानसिकतालाई उद्घाटन गर्दछ।

उपन्यासको अर्को पात्र विज्ञान प्रधान विगत सत्रवर्षदेखि अमेरिकामा बसेको कुरा गर्दछ। यस समयमा आफूले केही पैसा जम्मा गरेपनि मन भने नेपालकै सम्झनामा डुबेको उल्लेख गर्छ। ‘इल्लिगल्ली’ बसेकै कारण निम्न बेतनमै विगत सत्र वर्षदेखि एकै ठाउँमा काम गर्नु परेपछि उसमा नैराश्यता, पैसाकै कारण परायासँग बेड सेयर गरेर बस्नुपर्दाको तिक्तता, परिवारजनको ममत्वबाट दुर रहनु पर्दाको पीडा (त्यसमा पनि दुईवर्षे छोराको छायाँछवि आँखा वरीपरी घुम्दा) ले गर्दा आफ्नो मातृभूमिलाई भनै बिसन सकेको छैन। त्यसमा पनि ‘इल्लिगल्ली’ रूपमा आफू त्यहाँ बसेको हुँदा नेपाल फर्किहाल्दा फेरि अमेरिका फर्कन नपाइने अमेरिकी कानुनी व्यवधानले गर्दा मन मारेरै बसेको कुरा स्वीकार गर्छ। ऊ मन र तन अलग-अलग भूमिमा

राखेर यान्त्रिक जीवन बाँचेको देखिन्छ । सबैजना पात्रहरूका आफ्नो आत्मा नेपालमै रहेको अनुभूत गर्दछन् । यी सम्पूर्ण कुरा विभाजित वा द्वैध मानसिकताका उपज नै हुन् ।

म पात्रका अन्य त्यस्तै विभाजित मानसिकता देखा पर्दछन् । उसले तेश्रो विश्वका निर्धन, गरिब, शोषित जनताका पक्षमा वकालत गर्ने विश्वप्रसिद्ध छवि बनाएका अमेरिकी भाषाशास्त्री नोम चोमस्कीप्रति आस्था र प्रेम प्रकट गर्दछ । यद्यपि चोमस्की अमेरिकी हो तथापि मन अमेरिकी छैन (त्यो नेपालीमय पनि हुन सक्छ) ।

त्यसैगरी म पात्रले मार्कका साथ लड्फेलो हाउसमा पुगेर सुनेको सङ् (Song) शीर्षकको कवितामा आएको "... To stay at home is best." (राजव, २०६५: ५०-५१) ले आफू जस्ताको मनमा गडेको मातृभूमिप्रेम उजागर गरेको ठान्छ र अत्यन्त भावुक बन्दछ, भने अर्कोतर्फ उसले अमेरिका र साथी मार्कलाई पनि झट्टै बिर्सन नसक्ने कुरालाई स्मरण गर्नपुगेको छ ।

यी पात्र बाहेक नासरिन बंगलादेशी आप्रवासी नागरिक हुन् । उसमा पनि मानसिक विभाजनको स्थिति टड्कारो देखिन्छ । एउटै भूगोलको मान्छे भनेर म पात्रप्रति आत्मीयताको सम्बन्ध बढाउँछे तर एउटै भूगोल र छिमेकी देशमा बोलिने हिन्दी भाषा बोल्न जाने पनि त्यस भाषाबाट नभई बरु अंग्रेजी भाषाबाटै आफू कम्युनिकेट (Communicate) गर्न तयार हुनपुग्दछिन :

म हिन्दी अलि अलि जान्दछु तर मलाई बोल्न मन लाग्दैन... (राजव, २०६५: ६२) । त्यसैगरी नासरिन बंगलादेशमा प्राध्यापकीय करियर (career) छोडेर आफ्नो विहेपश्चात् अमेरिकामा सामान्य मार्केटमा काम गर्नुपर्दा अपमान र अपरिचयीकरणको पीडामा गुम्सिएकी देखिन्छिन् । यी कुराले नासरिनको द्वैध चारित्रिक मानसिकताको उद्घाटन गर्दछन् । त्यस्तै, नासरिनले शरणार्थी जीवनको सम्बन्धमा पोखेको स्वप्न र विभ्रमयुक्त धारणा यस्तो देखिन्छ :

...मेरो बुबा हरेक शुक्रवार नमाजको लागि त्यहाँको एउटा मस्जिदमा जाने गर्नु हुन्थ्यो... त्यो मस्जिदको बाहिरी नमाज परिसर पनि निकै ठूलो थियो ... त्यहाँ शरणार्थीहरूको मात्र ठूलो भीड लाग्थ्यो... मस्जिदको छतमा एउटा सीसाको बाकस राखिएको थियो, त्यसभित्र एउटा ठूलो घडी थियो... समयको सूचना दिन त्यसको घण्टी

बेलाबेला बजिरहन्थ्यो र मेरो बा यति बज्यो उति बज्यो भनिरहनुहुन्थ्यो ... तर त्यसबेला त्यो मस्जिदबाट अजानको स्वर भने निस्कँदैनथ्यो ...(राजव, २०६५: ६८) ।

यसरी आफ्नो शरणार्थी जीवनको मेम्वाएर लेख्ने चाहना व्यक्त गर्ने क्रममा नासरिनले गरेको काठमाडौँको स्मृतिले म पात्रलाई अत्यन्त भावुक बनाउँदा उसले आफू त्यसबेला होल अर्गानिक फुड मार्केटको अमेरिकी कोठामा होइन काठमाडौँको कुनै साँघुरो कोठामा बसेर नासरिनको स्मृतिवाचन सुन्दै छु भन्ने स्थानभ्रम समेत हुन पुगेको देखिन्छ ।

यही द्वैध चरित्र र विभाजित विभ्रमयुक्त मानसिकताका कारण डायस्पोरा जीवन छटपटिँदा रहेछन् । जुनकुराको सत्य-तथ्य उद्घाटन गर्न यस एटलान्टिक स्ट्रिटका धेरैजसो पात्रहरू सफल देखिन्छन् । जसले डायस्पोरिक जीवनको तरलित यथार्थतालाई उद्घाटन र अभिलेखन गर्न सहयोग पुग्दछ । यी सम्पूर्ण कुरालाई हेर्दा उपन्यासमा रहेका ती पात्रहरूका स्थान मात्र विभाजित होइन मानसिकता पनि पूर्ण रूपमा विभाजित, खण्डित र भग्न देखिन आउँछ ।

४.२.३. अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको पीडा

आफ्नो मातृभूमिबाट परादेशीय हुने समुदाय विशेष नै डायस्पोरा हो । उनीहरूले इच्छित भूमिमा कुनै न कुनै माध्यमबाट त्यहाँको कानुनी हक-अधिकार प्राप्त गरिहाले पनि ती मानिसहरू अल्पसङ्ख्यक नै हुन्छन् । उनीहरूलाई त्यस देशले नागरिकको रूपमा स्वीकृति दिए पनि समाजिक स्वीकृति प्राप्त गर्न कठिन हुन्छ,; सोचे जस्तो हुँदैन । त्यस देशका मानिस मूलधारका रूपमा रहनु र आफू योजक-चिन्हित भई मूलधारबाट लत्याइँदा, हेपिँदाको पीडा बोकेरै बस्नुपर्ने स्थिति रहन्छ । आफ्नो आत्मीयजन फेला नपर्नु, र यदि फेला परिहालेमा पनि छुट्टिइनुपर्ने, अपरिचित जस्तो व्यवहार सधैं पाइरहनुले एकप्रकारले त्यस भूमिमा आफू एकदमै असुरक्षित महशुस गर्नु पर्दछ ।

यस एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासमा सर्वप्रथम नेपालबाट अमेरिका पुगेपछि रूपहरिको अपार्टमेन्टमा केही समयको लागि अस्थायी पाहुना भएर बस्नुपर्दा म पात्रका परिवारमा देखापरेको मानसिक कष्ट र विक्षिप्तता टड्कारो रूपमा देखा पर्दछ । म अर्थात् सुनाम उपाध्यायले आफूले अपार्टमेन्ट खोज्दा भेटिएको सहयोगी दलाल एलेनलाई निकै सस्तोमा

भेटाइएको सानो अपार्टमेन्टमा आफ्नो निमित्त कन्ट्र्याक्ट (contract) गराइदेऊ भन्दछ । यसरी मित्रभावका साथ आफ्नो आन्तरिक दुःखेसो स्वरूप सानो अपार्टमेन्ट भए पनि आफ्नो परिवार एडजस्ट (adjust) गर्नसकिने कुरा गर्दा एलेनले मानवीय हिसाबमा हेर्नुपर्ने ठाउँमा हेपाहा प्रवृत्ति स्वरूप प्रष्ट र स्वाभिमानमा ठेंस लाग्ने गरी अन्तमा आफ्नै रिस्क (risk) मा बस भनेर कन्ट्र्याक्ट गराइदिन पुग्छ । जसले गर्दा आफ्नो बसाइँ असुरक्षित महसुस हुँदाहुँदै पनि गैरकानुनी व्यक्तिको रूपमा आफूलाई चिनाउन विवश हुन्छ । जुन काम घरपतिले थाह पाउँदाको अवस्थामा उसको ज्यादै दुःखद हुने कुराले सधैं पिरोलिरहन्छ ।

आफ्नै अपार्टमेन्टको तल्लो तल्लामा बस्न आएको म पात्रको परिवारसँग माथिल्लो तल्लामा बस्दै गरेको अमेरिकी नागरिक मार्कले धेरै समयसम्म परिचय गर्ने चासो नै देखाउँदैन । पछि क्रमशः आफू स्वयम् नै सम्बन्ध बिस्तार गर्ने हेतुले अगाडि बढ्दछ । मार्कले औपचारिक रूपमा सोधिएको प्रश्नको जवाफ मात्र दिएर बेवास्ता गरे पनि नजिकको छिमेकी ठानेर कुराकानी गर्न पुग्छ । उसकी पत्नीले भने एउटै अपार्टमेन्टमा बसेर पनि छिमेकीको रूपमा आफूलाई नलिएकोमा त्यस अपार्टमेन्टलाई उराठलाग्दो मानवहीन शून्यताको विराटरूप आफ्नो अगाडि ठिङ्ग उभिएको ठान्दछे :

मलिसा निस्किएपछि त माथि एकलकाँटे भूतमात्र बस्ने वंगला जस्तो शून्य लाग्न थालेको छ ... (राजव, २०६५ : १०) ।

म पात्र त्यस विरानो मुलुकमा आत्मीय मित्रको खोजी गर्ने चाहानाले क्रमशः मार्कको नजिक हुन जान्छ । त्यस ठाउँमा कामको खोजी गर्दा अनुकूल वातावरण नभएपछि नजिकको छिमेकी ठानेर केही दुःखेसो पोख्दै जागिर खोजीकार्यमा सहयोगको अपेक्षा गर्दछ । उसबाट केवल आशा राख्नुमात्र हात लाग्छ । मार्कले उसको समस्याप्रति गम्भीर चासो लिएको कवै देखिँदैन । जसले गर्दा त्यस विरानो मुलुकमा सुनाम उपाध्यायलाई एकप्रकारको एकलोपनको महशुस हुन पुग्छ ।

त्यतिमात्र होइन, सुनाम उपाध्यायले कामको खोजीकै सिलसिलामा पचासौँ स्टोरका मेनेजरहरूसँग दोहोऱ्याइ, तेहऱ्याइ, चौऱ्याइकन पुग्दासमेत उनीहरूले काम दिनेभन्दा दृश्य आश्वासन र अदृश्य उपेक्षाका शूलबाहेक अरू केही दिँदैनन् । जसले गर्दा उसको परिवारले

निकै कष्टपूर्ण जीवन नेपाली रुपैयाँले साटेको महङ्गो डलरले चलाउनु पर्दछ । यसरी अमेरिकी कर्पोरेट प्रबन्धन र व्यापार व्यवस्थाको क्रूरतम पद्धतिको चेपुवामा परेर अमेरिकी श्रमबजारमा आफ्नो श्रम साट्न नपाउँदाको तीतो अनुभूति व्यक्त गर्दछः

हाम्रो हातमा दृश्य आश्वासन र अदृश्य उपेक्षा बाहेक केही गर्न सकेको थिएन । यो कुदाइले हामीलाई अमेरिकी कर्पोरेट प्रबन्धन र व्यापार व्यवस्थाको क्रूरतम पद्धतिको मोटामोटी ज्ञान भैसकेको थियो । र, मेरो मनमा यो पद्धतिप्रति अनेक घृणा पलाइरहेको थियो (राजव, २०६५ : १७) ।

म पात्रकी श्रीमती आफूले सस्तो र जोखिमपूर्ण काम गर्नुपर्दा पनि आफ्नो आर्थिक विवशताका अगाडि मुकदर्शक भै बन्न पुग्दछे । आप्रवासी कामदारलाई लक्षित गरी सञ्चालित इटालियन लन्ड्रीमा पाएको घण्टाको सात डलर अन्य अमेरिकी कामदार सरहको नभई निम्न भएर पनि तातो मेसिनको रापको गर्मी सहन नसकेर ब्रा मात्र लगाएर असिन-पसिन हुँदै लाललाल गालामा स्वचालित यन्त्र भै चलन बाध्य बनेकी छ । जीवनमा केही काम नगरेका सुकोमल हातहरूले दिनहुँ मेसिनले पोलेर पारेका निलडामको निर्विकल्प सुनुवाई पीडा सहनु मात्र रहेको देखिन्छ । ऊलगायत अन्य आप्रवासी महिला कामदारले दिनको आठ घण्टा त्यस लन्ड्रीमा सस्तो श्रम साट्दा पनि सामुहिक रूपमा जोखिमपूर्ण काम अनुसारको दामका निम्ति आवाज उठाउन नसक्नु अल्पसङ्ख्यक र निरीह हुनुको दुःख हो । जुन कुराले म पात्र हर्दम चिन्तित र दुःखित भए पनि सुरक्षाका साथै श्रमशोषणका विरुद्धमा चूँसम्म बोल्न सक्तैन; किंकर्तव्यविमूढ बन्न पुग्दछ :

...वास्तवमा उसको हातमा मेसिनले डामेका थुप्रै दागहरू थिए । र, म ती दाग हेरेर भन्भन् विह्वल भइरहन्थेँ । ऊ पनि कुनै दिन हात डामेको छ भने त्यसको घाउ निकोनहुन्जेल लुकाउने थुप्रै कोसिस गर्थी । उसको त्यो कोसिस मलाई थाहा हुन्थ्यो । र, मेरो पीडा भित्र-भित्र मडारिन्थ्यो (राजव, २०६५ : १७) ।

त्यस्तै 'ट्वान्टिफोर स्टोर'मा प्राप्त क्यासियरको जागिर सुनाम उपाध्यायका निम्ति मानसिक तथा स्वाभिमानप्रति आघातपूर्ण हुँदा निल्लु न ओकल्नुको हुन्छ । स्टोर मेनेजरले तानाशाही

प्रवृत्तिका साथै बङ्गाली र विशेष गरी मुसलमानलाई मात्र फेवर गर्ने गर्छ । कर्मचारी राख्नेदेखि निकाल्नेसम्मको अधिकार उसलाई प्राप्त भएकै कारण आफ्नो इच्छा मुताविक राख्ने, आफू अनुकूल नहुँदा अपमानजनक व्यवहार गर्न पछि नपर्ने मेनेजर इदी अमिनले बंगलादेशको असल छिमेकी राष्ट्रकै नागरिक भएको नाताले त्यस स्टोरमा काम पाउनेमा आफू मात्र भएको भए पनि त्यहाँ आफ्नो वृत्तिविकास नभएर विभेदपूर्ण अत्याचार टुलुटुलु हेर्नु पर्ने स्थिति सृजना हुन्छ । जसले गर्दा जागिर पाएको सवाचार महिनामै छोड्ने निधोमा पुग्दछ; र श्रीमतीलाई भन्छ:

काम त गाह्रो थिएन ... तर मेनेजरको पनपच्छे घृणास्पद व्यवहार सहिरहने स्थिति पनि छैन ... छोडिहालौं भने अर्को पाइने हो, हैन ...? (राजव, २०६५ : २५) ।

यसका साथै स्टोर ट्वान्टीफोरमा किनमेल गर्न आउने वर्कले स्कुल अफ म्युजिकका विद्यार्थी केटाकेटीहरूले लाइनमा बस्दा एकअर्काको कम्मर अठ्याएर ओंठओंठ जोडेर कामुक चुम्बन गर्दछन् । त्यतिमात्र कहाँ हो र केटीहरूले आफ्ना गोह्रा, काला स्तनको असी प्रतिशतसम्मको नाङ्गो बनोट देखाइदिँदा म पात्रले छिटो-छिटो काम गर्न सक्तैन । त्यतिबेला अन्य ग्राहकहरूबाट हरि अप्... अरि अप्... भनेर हप्की खान पुग्दछ भने अर्कोतर्फ स्टोरको ढोकाबाहिर ग्राहकहरूसँग माग्ने, नभए चोर्नलाई ताक छोपेर ढोका ढाक्नेगरी बसेका अमेरिकी महान्का आवारा, मगन्ते र जँड्याहा सन्ततिलाई कृपया ढोकाभन्दा अलिपर बसिदिनुहोस्, हाम्रो मेनेजरले तपाईंहरूलाई यसरी ढोकामा उभिइरहेको देखे हाम्रो जागिर चट् हुन्छ ...प्लीज ...प्लीज भन्दै उनीहरूलाई सम्मानजनक शिष्ट भाषामा धपाए पनि उनीहरू त्यस सम्मानसूचक प्लीजको सट्टा निकृष्ट, अमानवीय र अपमानजनक व्यवहार गर्न पुग्छन् :

... हाम्रो प्लीजलाई ती पिच्च थुकिदिन्थे । र, ढोकाको दायाँबाँया उभिन छोड्दैनथे । तीनको हातमा हाम्रै स्टोरको कफी सेक्सनबाट चोरेको कफी बोक्ने कागजको खाली कप हुन्थ्यो । ती त्यसैलाई हल्लाउँदै स्टोरबाट किनेर बाहिर निस्कने र किन्न भित्र पस्ने ग्राहकसँग खुद्रापैसा मागिरहन्थे । यसको लागि ती 'चेन्ज प्लीज... चेन्ज प्लीज' भनिरहन्थे (राजव, २०६५ : २४) ।

आफ्नो देशको सीमा नाघेर अर्काको देशमा पुगेपछि त्यस देशका तल्लोस्तरका नागरिकको समेत अपमानजनक व्यवहारले सुनाम निकै दुःखित मात्र होइन त्यस भूमिमा असुरक्षित, काँतर र कमजोर देखिन्छ । जसले गर्दा ऊ अमेरिकी मूलधारको नागरिकभन्दा धेरैपरको सीमान्तकृत नागरिकको रूपमा परिचित हुनुपर्दा पीडित हुन्छ ।

यसैगरी लसएन्जलसस्थित हाइटेक मार्केटिङ कम्पनीका निमित्त आवश्यक कर्मचारीको परिपूर्ति गर्नेक्रममा लिइएको अन्तर्वार्तामा उपाध्यायको अमेरिकी हाइटेक बजार व्यवस्थापन सम्बन्धी ज्ञान नभएकै कारण छनौट हुँदैन । यद्यपि उसको सैद्धान्तिक र नेपाली बजार व्यवस्थापनको व्यवहारिक अनुभव भने सन्तोषजनक हुन्छ, । यसरी बजार व्यवस्थापन सम्बन्धी ज्ञान भएरै पनि विकसित राष्ट्रले अल्पविकसित राष्ट्रको सैद्धान्तिक र व्यवहारिक ज्ञानप्रति पूर्ण विश्वास र भरोसा नगरेको देखिन्छ । जसले गर्दा म पात्र आफू सीमान्तकृत हुनुको पीडा खप्न विवश हुन्छ ।

त्यसैगरी अर्का पात्र विज्ञान प्रधानको पीडा पनि उस्तै छ । अमेरिकामा नेपाली कामदारलाई सस्तो कामदारको रूपमा लिइन्छ । त्यसमा पनि भन् इल्लिगल्ली (भिसाको म्याद नघाएर) बसेकै कारण सत्र-सत्र वर्षसम्म पनि एकै ठाउँमा कम पारिश्रमिक घण्टाको सात डलर (पहिले त भन् पाँच डलर) दिएर काम गराउनु त्यही अमेरिकी भूमिमा अल्पसंख्यक र असुरक्षित भएकै कारण देखिन्छ ।

ठूलाठूला डिपार्टमेन्टमा सानोतिनो काममा मात्र स्थान पाउने कुरालाई म पात्रले आफू कम विकसित देशबाट आफ्नो श्रम साट्न आउने आप्रवासी भएकै कारण हो भन्ने कुरा बुझेको छ । त्यसैले त्यस भूमिमा सम्पन्न र सुखी हुने सपना बोकेर आएकोमा पछुतोको अनुभव गर्न पुग्दछ । उसले आफ्नो पीडाको वृत्तान्त छिमेकी मार्कलाई सहयोगको आशाले बताउँछ । तर मानवताहीन, भ्रातृत्वहीन खोक्रो हृदयसामु उसको केही जोड चल्दैन । जसले केवल उसलाई पीडाको अनुभूति दिलाउँछ ।

उपन्यासकी अर्की पात्र नासरिन बंगाली नारी हुन् । उनले ढाका विश्वविद्यालयबाट अर्थशास्त्रमा एम ए पास गरी एक महिला कलेजमा पढाइसकेको भए पनि त्यसको कुनै कदर अमेरिकामा

भएको देखिँदैन । सामान्य अमेरिकी नारी मार्सा मातहतको कर्मचारीको रूपमा एउटा सामान्य होल अर्गानिक फुड मार्केटमा काम गर्नुपरेको छ । त्यसको पीडा ऊ यसरी व्यक्त गर्दछे :

... म कलेज लेक्चर भएसकेकी मान्छे हुँ, त्यो मन्द बुद्धिलाई के थाह छ ... तर के गर्नु त्यसैको अण्डरमा बसेर काम गर्नु परिरहेछ ...चित्त बुझ्ने काम पाउने बित्तिकै म यो भ्रू काम छोडिहाल्छु ... (राजव, २०६५ : ६७) ।

यसरी उपन्यासमा हेर्दा म पात्रलगायत अन्य पात्रहरूले आ-आफ्नै किसिमका पीडाको सामना गर्नु परेको देखिन्छ । विशेष गरी उपन्यासभर म पात्र अर्थात् सुनाम उपाध्याय असुरक्षित, काँतर र निकम्मा व्यक्तित्वको रूपमा देखा पर्दछ । पुख्र्यौली भूमिमा गरिएको असुरक्षित जीवनको महसुस भन्दा कैयौँ गुणा इच्छित भूमि दर्दनाक र पीडादायी देखा पर्दछ । अमेरिकामा पुगेर मूलधारको नागरिक कहिल्यै बन्न सक्तैन । यसकारण डायस्पोरा जीवनले भोग्नुपरिहेको अतुलनीय मानसिक तथा शारीरिक पीडैपीडाको आहालमा डुबुल्की मानु सिवाय अरुथोक केही भेटिँदैन । जसले गर्दा एकान्तमा टोलाउनु, बर्बराउनु र आफूले आफैँलाई हीन र तुच्छ प्राणीको उपमा वा पगरी गुथाउनु म पात्र लगायत अन्य पात्रहरू बाध्य देखा पर्दछन् ।

४.२.४. परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता

परादेशीय हुँदाको अवस्थामा ती डायस्पोरा समुदायका क्रियाकलाप तथा त्यस परिस्थितिमा देखापर्ने चिन्ता र चासोका बारेमा विश्लेषण गरिनु पर्दछ । आफ्नो देश छोडेर अन्य देशहरूमा हिँड्ने, फरक संस्कृतिसँग घुलमिल हुने अवसर पाउँदा रोमाञ्चक अनुभूति हुन्छ । अर्कोतर्फ त्यसरी परादेशीय भई सीमाहीन परिवेशमा आफूलाई पाउँदा उसका सम्पूर्ण सामाजिक, राजनीतिक र आर्थिक क्रियाकलापहरू भिन्न हुन जान्छन् । उनीहरूमा त्यस खालको क्रियाकलापले गर्दा उत्पन्न हुने मानसिक चिन्ता र डर गम्भीर रूपमा देखा पर्दछ ।

यस एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासमा म पात्र (सुनाम उपाध्याय) र उसकी श्रीमतीलगायतका अन्य पात्रहरू हीरारत्न मालाकार, विज्ञान प्रधानहरू परादेशीय हुँदाको रोमाञ्चकता र चिन्ताग्रस्तताका बीच जीवन व्यतित गरिरहेका देखिन्छन् ।

म अर्थात् सुनाम उपाध्यायले आफू पढेर पनि व्यर्थको जीवन काठमाडौंका गल्लीहरूमा भौँतारिएर बिताइरहेको बेला आफ्नो परिवारका साथ अमेरिकाको म्यासाचुसेट्स राज्यमा आफूलाई पाउँदा त्यहाँको हिममय नगरको रोमाञ्चक वातावरणले उसलाई पुलकित बनाउँछ । तर आफू अमेरिका छिरेदेखि बसेको त्यस अपार्टमेन्टको एग्रिमेन्टमा दुईजना बस्ने भनी गरिएको भए पनि आफूहरू चारजना गैरकानुनीतवरबाट बस्नु परेको कारण उसको मन खिन्न भएको देखिन्छ । त्यसमा पनि नेपालबाट अमेरिका प्रवेश ठूलो काम, प्रशस्त दाम र उच्च प्रतिष्ठा प्राप्तिको मोहले डोच्याएर भए पनि नेपालबाट अमेरिका प्रवेश गरेको सवाचार महिनासम्म पनि जागिरको पत्तोफाँट नहुँदा भने उसले एकप्रकारको चरम निराशा र कुण्ठाग्रस्त अभिव्यक्ति दिनपुग्छ :

जुन ठाउँमा पुगे पनि हामी काम होइन एउटै फरम्याटको आश्वासनमात्रै पाउँथ्यौं । तथापि, हामी नयाँ-नयाँ सम्भाव्य ठाउँमा पुगेर कामको लागि भरिने दर्खास्त भरेर छोड्थ्यौं र त्यसरी दर्खास्त छोडेको पुरानो ठाउँमा काम दिने नदिने बारे बुझ्न जान्थ्यौं तर, यान्त्रिक आश्वासन बाहेक भरपर्दो जवाफ पाउँदैनथ्यौं । त्यसरी दिनभरी काम खोज्ने श्रमको थकाइ बोकेर फर्किएको हाम्रो साँभ्र भयानक निराशा र पछुतोमा डुब्यो (राजव, २०६५ : १६) ।

म पात्रले सबैभन्दा बढी निराशा, चिन्ता र पछुतो आफ्नो देशबाट यहाँ आएर जोडिने क्रममा काम नपाउँदा गरेको छ । तथापि त्यही कामको खोजिमा हिँड्दा देखापरेका विविध खाले भौतिक संसाधन, उच्च संचार-प्रविधि, भव्य संरचनालगायत प्राकृतिक वातावरणका साथै सांस्कृतिक तथा फरक जीवनशैली नजिकबाट अवलोकन र अनुभूत गर्ने अवसर पनि पाएको देखिन्छ । जीवनमै नसोचेको निसान सेन्ट्रा कारमा श्रीमती राखेर हिँड्दा उसकी श्रीमतीले श्रीमानलाई यो कुरा नेपालमा सम्भव थियो त भन्दा ऊ श्रीमतीको भनाइप्रति पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट हुँदै मुस्कुराएर समर्थन गर्न पुग्दछ । साथै सम्पूर्ण सहरभरी हिमवर्षाले हिमनगरमा परिणत भएको वातावरणीय नवीन अनुभूतिले रोमाञ्चक र पुलकित हुन पुगेको कुरा यसरी व्यक्त गर्दछ :

... म बाहिर हिउँमा टहल्दै थिएँ । त्यसरी म पन्ध्र-बीस मिनेटदेखि बाहिरै थिएँ । साँभ्रको पौने छ, भइसकेको थियो । र, लट्ठाका बत्तीहरू अलि अगाडिदेखि उजेलिन

थालेका थिए । तिनको प्रकाशमा हिउँका भूवाहरू पारदर्शी बनेर भरिरहेका थिए । म तिनै हिमभूवाहरू हेर्दै रमाइरहेको थिएँ । त्यसैक्षण मेरी श्रीमती पनि हिउँले सेताम्य भएर कामबाट फर्किएकी थिई । मलाई देखासाथ ऊ भन्नु रमाउँदै र हाँस्दै भनेर आइपुगेकी थिई (राजव, २०६५ : ७२) ।

यहाँ केवल म पात्रमात्र नभई उसका परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूले एकसाथ समान अनुभूति गर्न पुगेको देखिन्छ । तर त्यो हिमवर्षाको अनुभूति धेरै दिन टिक्न सकेन; हिउँमा पुरिएको आफ्नो गाडी हरेक दिन हिउँको रास बेल्चाले पन्छाएर भिक्नुपर्ने; त्यसमा पनि कामबाट फर्कदा भने त्यस ठाउँमा अर्कैले कार पार्किङ गरिसकेको हुने हुँदा अर्को ठाउँमा हिउँको रास पन्छाएर मात्र कार पार्किङ गर्नु परेपछि ऊ पनि मार्क जस्तै “आइ हेट स्नो ...” भन्न पुग्दछ ।

यसरी हेर्दा आनन्ददायक र भोगदा कठोर हिउँले डायस्पोरा जीवनको यथार्थता र दारुण व्यथाको उद्घाटन गर्दछ । दैनिक आफूले सोहरेको ठाउँमा पुनः त्यहीँ ठाउँमा गाडी राख्न नपाइने कुराले उसलाई दिनहुँजसो चिन्तित तुल्याउँछ । कहिलेकाहीं त त्यही हिउँ सोहर्ने र गाडी राख्ने ठाउँ समेत नभेटिएला कि भन्ने कुराले समेत चिन्तित तुल्याउँछ । यसका साथै उसले क्रिसमसको दिन साँभ्र ल्वाइफुले रङ्गिन बिजुलीबत्तीहरूले सहरका हरेक कुनामात्र होइन रुखहरूमा समेत बत्तिले भरिएको रोमाञ्चित परिदृश्यको अनुपम सुन्दरताबाट आश्चर्यचकित हुँदाको उल्लासमय वातावरणको चित्रण यसरी व्यक्त गर्दछ :

वास्तवमा क्रिसमसको त्यो साँभ्र रमाइलो थियो नै । सहरको हरेक कुना ल्वाइफुले रङ्गिन बिजुलीबत्तीहरूले सजिएका थिए । फुटपाथमा प्रत्येक रुख र घरघरका रुखहरूका हाँगाहरू ती बत्तिले भरिएका थिए । हल्का गतिमा वर्षिरहेका पातला हिउँफूलहरू ती बत्तीको रङ्गिन प्रकाशमा हरियो, निलो, रातो, पहेँलो, बैजनी रङ्गमा चम्किरहेका थिए । वास्तवमा त्यो रातको रङ्गिन प्रकाशमा हिउँफूलहरूको समागम चलिरहेको थियो । विज्ञानको चमत्कारमा प्रकृतिको सुन्दरता मिसिएको थियो । ... त्यो साँभ्र हामी क्रिसमसको उल्लासको रमाइलो प्रताल लिदै घण्टौँ नगर घुमेका थियौँ (राजव, २०६५ : ७४) ।

यसरी क्रिसमसको सामुहिक आनन्दको अनुभूति गरिरहेकै बेला एकाएक छोराले “वी इन्ज्वाए अ लट् ...” भन्दा भने म पात्रकी श्रीमतीलाई आफ्नो भाषा संस्कृति पश्चिमा भाषा-संस्कृतिको सेपमा पर्ने हो कि भन्ने डरले भने दुःखित र चिन्तित तुल्याउँछ ।

यी बाहेक मार्कले बिहे अगाडि नै गर्लफ्रेन्ड राखेको मात्र कहाँ हो र सहजै महिला रुम पार्टनर राख्नुका साथै चाहेको बेला बेड सेयर समेत गर्ने कुराले उसलाई त्यस खालको भिन्न सामाजिक संस्कार वा पातलो पारदर्शी जीवनशैलीले आश्चर्यचकित बनाउँदछ ।

यी लगायत अन्य थुप्रै ठाउँमा म पात्रले रोमाञ्चित परिदृश्यहरूको अनुभूति गर्न पुग्दछ । उसले मार्ककी गर्लफ्रेन्ड मलिसासँग परिचय गर्ने क्रममा हात मिलाउँदा मुलायम हातको रङ्गीन स्पर्शले सम्पूर्ण नसानसामा विद्युतीय तरङ्ग सञ्चार भएको अनुभव गर्दछ । आफ्नो कोठामा गएर केही बेर उघ्रिएका स्तन, तिघ्रा, कम्मर र उचाइ आफ्नो मनबाट हटाउनै सक्तैन । श्रीमतीसँगै बसेर कफी पिउँदासमेत चुपचाप घोरिएर बस्न पुग्दछ । आफ्नी श्रीमती हुँदाहुँदै पनि ठिक्क मिलाएर राखिएको मलिसाको सुन्दर र आकर्षक शारीरिक बनावटले उसलाई क्षणिक समयको लागि भए पनि रोमाञ्चित भने पक्कै बनाएको देखिन्छ ।

स्टोर ट्वान्टिफोरको काम छोडेर अर्को कुनै राम्रो जागिरको निमित्त अनलाइन दरखास्त पठाएकोमा हाइटेक मार्केटिङ कम्पनीबाट अन्तर्वार्ताको लागि छनौट भएको खबर पाउँदछ । त्यसकारण उसले लसएन्जलस उड्ने सम्पूर्ण प्रबन्ध मिलाउन कुनै ढिलाइ गर्दैन । जागिरको कारण चिन्तित भएको बेला अन्तर्वार्ताको निमित्त बोलाउँदाको अत्यन्त खुसीले चिमोट्दा कल्पितभ्रमयुक्त स्वप्नमात्र देख्दैन, अधीर हुँदै श्रीमतीसामु मानसिक तर्कना यसरी पोख्दछ:

...यो जब पाइयो भने हामी यो जाडो राज्यबाट न्यानो राज्य क्यालिफोर्निया सधैं ...
मेरो मासिक तलब ट्याक्स कटिसकेपछिको हातलागी नै चार-पाँच हजारको हुनेछ ...
हाम्रो अमेरिकी जीवन त्यसपछि सुखमय हुनेछ बूढी ... (राजव, २०६५ : २६) ।

उक्त अंशमा म पात्रलाई अमेरिकी जीवनमा पैसाले दिएको पीडामात्र खुल्दैन, कात्पनिक सुन्दर भविष्यको ढोका खुल्ने आशा र विश्वासमा मग्न भएको कुरा पनि उद्घाटन गर्न पुग्दछ । त्यही आशा र विश्वास अन्तिममा गएर लसएन्जलसमा भएको अन्तर्वार्ताले आफूमाथि गर्न नसकेको

विश्वासको खडेरीले भत्कन धेरैबेर लाग्दैन । आजको ग्लोबल परिवेशमा विश्वबजारीकरणको हिमायती ठान्ने अमेरिकी बजार व्यवस्थापनको व्यवहारिक ज्ञानको अगाडि नेपाली बजार व्यवस्थापनको व्यवहारिक ज्ञानलाई निरीह र निकम्मा ठान्ने प्रवृत्तिले गर्दा ऊ अन्तर्वार्तामा छनौट हुन पुग्दैन, जसले गर्दा श्रीमतीलाई दिएको ढाडस र सुखद् परिकल्पना एकाएक तासको महलभैँ भत्किएकोमा चिन्तित, निराश र उदास हुनपुग्दछ । अघिल्लो दिन उड्दाको क्षणको उत्साह, जोस-जाँगर र मीठो सपना निराशामा परिणत हुँदा पुनः विस्थापनको भयमात्र होइन मृत्युन्मुखतातर्फ धकेलिने सम्भावित खतरा बोकेर फर्किएको देखिन्छ । जुन कुरा डायस्पोरिक समुदायले भोग्नुपर्ने यथार्थ र बाध्यता हो ।

साथी हीरारत्नसँग लसएन्जलस घुम्ने उद्देश्यले निस्किएको बेला भने केही रोमाञ्चक अनुभूति गर्न पुगेको देखिन्छ । ग्रिफिथ पार्कको डाँडोको ठाडो उकालो चढ्दाका केही अमेरिकी तरुणीहरूले पेन्टी र ब्रासँगै खुलेआम हिँडेको देख्दा म पात्रले अनौठो, उदेक र आश्चर्यचकित हुनुका साथै एकोहोरो पक्क परेर हेर्दछ :

हामी अगाडि-अगाडि केही तरुणी केटीहरू उक्लिरहेका देखिए, तिनीहरू मध्येकी एकले एकाएक आफ्नो टपफिट फुकालेर कम्मरमा बाँधी र ब्रामात्रको सुन्दर, चिल्लो सलक्कको ढाड देखाएर हिँड्न थाली । अलि अगाडि बढेपछि उसले ब्रा पनि फुकाली र कम्मरबाट टपफिट थुत्तेर आफ्नो अनुहार, ढाड, छाती, स्तनका पसिना पुछेर फेरि ब्रा आफ्नो स्तनमा फिट गरी । उसको देखासिकीमा अरूले पनि टपफिट र ब्रा फुकालेर त्यसै गरे (राजव, २०६५ : ३४) ।

यस्तो प्रकारको कृत्याकलापमा मन्त्रमुग्ध भई एकोहोरो हेरिरहँदा हीरारत्नले उसलाई “तिमी अँभ नौला छौ ... ” भन्दा स्वीकार गर्न पुग्दछ ।

हीरारत्न मालाकारले अमेरिकी बसाइँलाई बडो मार्मिक किसिमले चित्रण गर्न पुग्छन् । अमेरिकी वातावरणमा आफू अनुकूल बनाउन बाह्य रूपमा त खोजेका छन् तर मानसिक रूपमा भने असजिलोपन, चिन्ता र नेपाल देख्ने व्यग्रता भने भन टड्कारो रूपमा खड्किएको देखिन्छ । जीवनमा ट्वाँचाबाट माथि उठेर विश्वचर्चित हार्वर्ड विश्वविद्यालयको प्रोफेसर हुँदा आफ्ना

आत्मीयजनसँगको अन्तरङ्गजीवन खोसिएको कुरामा ऊ अत्यन्त निराश भएको कुरा म पात्रसँग छुट्टिने क्रममा यसरी व्यक्त गर्दछ :

... वास्तवमा यसरी अन्तरङ्ग कुरा गर्ने मसँग यहाँ कुनै मानिस छैन ... सब व्यवसायिक ढाँचाका मात्र छन् ... तीसँग त्यसै सीमामा भेट र कुराकानी हुन्छ ... आजै हो वर्षौंपछि कसैसँग मित्रवत् आत्मीय कुरा गरेको ... साँच्चै भनौं भने यहाँ मेरो कोही मित्र छैनन् ... वास्तवमा यहाँ मानिससँग समयको होइन दिमागको सम्बन्ध हुन्छ ... त्यस किसिमको सम्बन्ध प्रेमको होइन नाफा घाटाको हुन्छ ... यस्तै छ ... तिमिलार्इ आज बस भनेको मान्दैनौं ... (राजव, २०६५ : ३८) ।

उक्त अंशमा हीरारत्नले मानवीय संवेदनहीन रिक्तोमुटु बोकेका, आत्मीयप्रेम र भाइचाराको सम्बन्धलाई पैसाको क्रय-विक्रय, नाफा-घाटाका हिसाबमा व्यस्त व्यवसायीको भीडमा आफू विशुद्ध आत्मीयजनको अभावमा तड्पनुपरेको पीडा उकेल्दछन् । अर्कोतर्फ यस्तो भीडमा आफ्नो बाँच्ने आधार उसले अब केवल छोरीको सपनालाई मात्र भेटाएको देखिन्छ । त्यो पनि हलिउड जस्तो ठाउँको कलाकार बन्ने सपना बोकेको देखिन्छ । जुन सपनाले पिल्पिले आशा अंशतः छरिरहेको देखिन्छ, तथापि छोरीको त्यस सपना पुरा गर्न क्षमता मात्र नभई अझ बढी तिगडमबाजी पनि आवश्यक भएको हुँदा त्यो पुरा हुने र नहुने कुराले जीवनको अनिश्चितता त्यत्तिकै देखिन्छ । साथै उसको त्यस सपना पुरा नभएमा परिणाम भयावह निस्कने कुराको सङ्केत यसरी गर्दछ :

... मलाई कान्छी छोरीको चिन्ता छ ... ऊ एउटा जोखिमको प्रोफेसनमा लाग्न खोज्दैछे, ... त्यसमा सफल भई भने केही छैन, नाम, दाम दुबै कमाउने छे ... तर असफल भई भने ऊ त्यो असफलता भेल्न सक्ने छैन ... र डिप्रेस हुनेछे ... (राजव, २०६५ : ३८) ।

उसलाई सदैव आत्मपरिचयीकरणको मार्गमा सङ्घर्षरत छोरीको मनोरथ कतै अपुरो पो हुन्छ कि भन्ने चिन्ताले गाँजेको देखिन्छ । किनकि त्यही सन्ततिकै उज्वल भविष्य नै आफ्नो डायस्पोरिक जीवनको महान् सपनासँग जोडिएको हुन्छ ।

यसैगरी अर्को पात्र विज्ञान प्रधान विगत सत्र वर्षदेखि अमेरिकामा लुकेर बसेको छ । 'इलिगल्ली' बसेको हुँदा विगत सत्रवर्षदेखि एउटै न्यून वेतन र परदेशी पार्टनरसँग कोठा 'सेयर' गरेर बूढेसकालसम्म पनि बस्नु परेकोमा चिन्तित छ । जीवनमा केही पैसा त कमाएको देखिन्छ, तर त्यसभित्र कैयन पारिवारिक असन्तुष्टिले मनमा छुत्ति अवश्य खेलेका छन् । श्रीमती, छोरा र घर सम्झँदै डलर खेतीमा जीवनको उत्तरार्धसम्म त्यही भीडमा हराउन पुगेको देखिन्छ । सत्र वर्षसम्म पनि घर नजाँदा पैसा पाए पनि घरपरिवारले स्नेह र ममत्व प्राप्त गर्न नसकेको चिन्ता स्पष्ट रूपमा कोरिएको देखिन्छ ।

४.२.५. अस्तित्वबोधका लागि एकसूत्रताको खोजी

डायस्पोरा समुदायका मानिसहरू पराभूमिमा आफ्नो दरिलो उपस्थिति र अस्तित्व देखाउनका निम्ति एकसूत्रताको खोजी वा निर्माण गर्दछन् । जसले त्यस भूमिमा उनीहरूको बलियो उपस्थिति र चिनारी दिने गर्दछ । डायस्पोरा समाजको परिचायक प्रतिनिधि संस्थामा विविध भाषा, संस्कृति र जातिका व्यक्ति भए पनि साभ्ना एकसूत्रताको अनुबन्धनमा आफूलाई अनुबन्धित गर्न पुगेका हुन्छन् । विसंगतिको भासबाट उठ्न विभिन्न सङ्घर्षका माध्यमबाट त्यस विरानो मुलुकमा आफ्नो पहिचान दिलाउने कुनैपनि खालका आस्तित्वक मार्ग अबलम्बन गर्न पुग्दछन् ।

एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासमा आफ्नो देश छोडेर अमेरिकामा पुगेका थुप्रै पात्रहरूले अस्तित्वबोधका लागि एकसूत्रताको खोजी गरेको पाइन्छ । सुनाम उपाध्यायले जातीय एकसूत्रताको अनुबन्धनका निम्ति यस उपन्यासलाई उभ्याएका छन् । सुनाम उपाध्यायले अमेरिकी भाषाशास्त्री नोम चोम्स्कीलाई तेस्रो विश्वका लागि आवाज उठाउने भएकोले आफ्नो हितैषी मित्र ठान्दछ । आफ्नो कोही नभएको त्यस मुलुकमा स्टोर ट्वान्टिफोरको ढोकामा चोर्न पल्केका हुल्लड छाडा माग्नेले समेत "प्लीज ... ढोकाभन्दा बाहिर गइदिनुहोस्" भन्दा प्लीजको वेवास्ता गरी पिच्च थुक्दा पनि निरीह प्राणी भैं देखा पर्दछ । तर त्यस भूमिमा तेस्रो मुलुकका आप्रवासी निमुखा जनताको आवाज उठाइदिने चोम्स्की आउँदा-जाँदाको बाटोमा असीम आस्थाका नजर व्यग्रताका साथ उसतर्फ फिराउँछ । मार्कसँग उसको बारेमा कुरा गर्दा 'आइ

लभ हिम, हि लभ्स नेपाल' भन्दछ । जुन कुराले उसप्रति आफ्नो अन्तर्मन अनुबन्धित हुनखोजेको प्रष्टसँग देखाउँछ ।

अर्कोतर्फ सुनाम उपाध्यायको अमेरिका बसाइँसराइपश्चात् प्राप्त जागिर आफ्नो नजिकको असल छिमेकी राष्ट्र नेपाल भएकै कारण बंगलादेशी मेनेजर इदि अमिनले दिलाइदिन्छ । त्यस बंगाली मेनेजर इदि अमिन ट्वान्टिफोर स्टोरको अधिकारसम्पन्न सर्वेसर्वा व्यक्ति भएको हुँदा सकेसम्म पहिलो नम्बरमा बंगाली कामदारलाई राखेर विरानो त्यस भूमिमा आफ्नो स्वजातीय तथा स्वराष्ट्रप्रेमको भावनात्मक एकसूत्रमा अनुबन्धित गर्ने काम गर्दछ । उसको प्राथमिकता क्रममा अफगानी, पाकिस्तानी, मुसलमानी नागरिक पछाडि मात्र बंगलादेशी असल मित्र भएकै कारण मात्र नेपाली नागरिक छनौट क्रममा पर्दछन् । जुन कुरामा दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय एकसूत्रताको अनुबन्धन मजबुत बनाउने चाहना देखिन्छ :

... त्यो स्टोरको मेनेजर बंगाली थियो । स्टोरका नब्बे प्रतिशत कामदार पनि बंगाली नै थिए । किनभने त्यो बंगाली मेनेजर बंगाली पाएसम्म अरूलाई भर्ना गर्दैनथ्यो । बंगालीपछि उसको प्राथमिकतामा अफगानी, पाकिस्तानी वा अन्य कुनै मुस्लिम राष्ट्रका नागरिक पर्थे । त्यसपछिको प्राथमिकतामा नेपाली पर्थे । तर भारतीयलाई भर्ना गर्न भने विल्कुलै चाहँदैनथ्यो (राजव, २०६५ : २१) ।

यद्यपि त्यो उनीहरूको कानुनी हैसियत प्राप्त साङ्गठनिक स्वरूपको विस्तार भने होइन; सामान्यतः त्यसतर्फको खोजीमात्र भएको देखिन्छ । त्यस अवस्थामा बल्ल-बल्ल प्राप्त गरेको जागिर भए पनि मुसलमानी मेनेजर तथा अन्य नागरिकको बीचमा एकलो हिन्दू नेपाली नागरिकको रूपमा स्वाभिमानपूर्वक बस्न गाह्रो पर्दछ । त्यसैले काम खासै गाह्रो नभए पनि पछि अर्को पाइने नपाइने कुराको टुंगो नलगाइकनै काम छोड्ने निधो गर्नपुग्दछ । जागिर र पैसाको निमित्त स्वाभिमान बेचेर लाचार भई चुपचाप अत्याचार सहेर निरीह बन्नु नादानी सम्झन्छ । जागिर र पैसाभन्दा अस्तित्वबोध तुलनात्मक रूपमा गरिमामय ठान्न पुग्दछ । बरु जीवनमा जस्तोसुकै संकटको सामना पराया भूमिमा व्यहोर्न तयार हुन्छ । किनकि यही सङ्घर्षपूर्ण जीवनको चाहना स्वयम् आफैले रोजेको हो । त्यसकारण यस्तो संकटको स्थिति सामना स्वयम् आफैले गर्नुपर्छ भन्ने मान्यताबाट अभिप्रेरित देखिन्छ ।

यसैगरी कहिले ऊ आफूलाई रिता रक्सीको बोटल सम्भन्छ भने कहिले रुखका छिप्पिएका पातहरूको रुग्णता नयाँ घामको स्पर्शले भन् बढी रुग्ण देखिएभैं आफ्नो जीवनलाई त्यही प्राकृतिक र स्वाभाविक प्रक्रियाअन्तर्गत हुनैपर्ने विधि-नियमको माध्यमका रूपमा मात्र ठान्छ । चाहे जतिसुकै गरिए पनि सबै एकदिन मृत्युतर्फको महान्यात्रातर्फ जानेकुरालाई रिता बोटल र रुखका पातहरू भरेर खात लाग्ने स्वभाविक प्रक्रियासँग तुलना गरी आत्ममूल्याङ्कन गर्न पुगेको देखिन्छ :

वास्तवमा कुनै न कुनै बोटलमा रक्सीको थोपा भेटिएला । र , घुट्क्याउन पाउँला भन्ने उत्कण्ठामा म घण्टौं त्यो यातनामय कोसिस गरिरहेको थिएँ । थकाइको पराकाष्ठामा पुगेपछि मैले सपना देख्न छोडें (राजव, २०६५ : ४९) ।

उक्त पङ्क्तिमा डायस्पोरिक जीवनलाई मृगतृष्णामयी ठान्ने पनि सङ्घर्षपूर्ण जीवनबाट हतोत्साहित भने भएको देखिँदैन । उताबाट यता पलायित र यताबाट पनि अझ पलायन हुन सक्ने त्रासयुक्त जीवनमा अस्तित्व रक्षार्थ भने खुट्टा क्रमशः दहा बनाउँदछ ।

म पात्र अर्थात् सुनाम उपाध्यायले जागिरको खोजी गर्ने सिलसिलामा होल अर्गानिक फुड मार्केटबाट लिन लागिएको अन्तर्वार्तामा अन्य कुरा नसोधी नासरिनले ऊसँग तपाईं नेपाली हो भनेर सोध्न पुग्दछे । नासरिन बंगलादेशी भएको कारणले गर्दा उनीहरू दुवैलाई त्यहाँ काम गर्न सजिलो हुने कुरा मार्साले टिप्पणी गर्दछे । नासरिनले पनि मार्साले भनेभैं आत्मीय भाव प्रकट गर्दै होल अर्गानिक फुड मार्केटको सम्पूर्ण काम उसले नै सिकाउन पुग्दछे । उनीहरूका पनि आफ्नो अस्तित्वनिमित्त एकताको सूत्रको खोजीमा रहेकैवेला संयोगवश त्यस मार्केटमा उपाध्याय पुग्नु उसका लागि खुसी र अहोभाग्यको कुरा हुन पुग्दछ । जसलेगर्दा उनीहरू एकअर्काप्रति सकारात्मक हुँदै सम्बन्धलाई विस्तार गरी प्रवासी भूमिमा आफ्नो सामूहिक परिचय र पहिचान दिने काममा एकआपसमा सहयोगीसिद्ध भएको देखिन्छ :

नासरिनसँग मेरो सङ्गो मित्रवत् व्यवहार थियो । वास्तवमा मार्साले एउटै भूगोलभित्रको तपाईंहरूलाई घुलमिल हुन सजिलो हुन्छ भनेर ठीकै हुन्छ भनेकी थिई । शुरुकै दिनदेखि नासरिन मसँग र म नासरिनसँग खुलेका थियौं । हामी बीच भूगोल र सांस्कृतिक

चिन्तनको सङ्कोच थिएन । किनभने ऊ बंगलादेशकी थिई । म नेपालको थिएँ । हामी एकअर्काको संस्कृति र भूगोलसँग परिचित थियौँ अन्तर्वार्ताकै दिन म नेपाली भएको थाहा पाउनेवित्तिकै ऊ मप्रति विशेष जिज्ञासु भएकी थिई (राजव, २०६५ : ६२) ।

यसैगरी म पात्रको अपार्टमेन्ट नजिक रहेको केनमूर लिङ्कर स्टोरमा काम गर्ने नेपाली विज्ञान प्रधानले म पात्रले बेवास्ता गरेको अवस्थामा पनि आफैँ बोलाएर नेपाली हुनुको भावनात्मक एकत्वको प्रकटीकरण गर्न पुग्दछ । साथै फुर्सदको समयमा भेटघाटको सिलसिलामा आफूकहाँ आउन अनुरोध पनि गर्दछ । हीरारत्नले पनि म पात्रलाई आफ्नो घरमा जान र सम्बन्धलाई भन प्रगाढ पार्न निकै कर गर्दछ । जेहोस्, यी दुवै पात्रहरू पराया भूमिमा भावनात्मक एकसूत्रताको खोजी गर्ने प्रयत्न गर्दछन् ।

यसरी उपन्यासमा रहेका पात्रहरूमा अस्तित्वबोधनिम्ति उनीहरूमा देखिने एकदेशीय, सजातीय, क्षेत्रीय तथा भावनात्मक एकत्वको सूत्रका माध्यमबाट अनुबन्धित हुने मनसाय सबैले आफ्नो क्षेत्रबाट प्रकट गरेको देखिन्छ । तर कसैले पनि सङ्गठनात्मक रूपमा आफूलाई एक ठाउँमा उभ्याउने काम भने कसैबाट भएको देखिँदैन । यसो भए तापनि औपन्यासिक लेखनको माध्यमबाट मातृभाषाप्रति समर्पित भई साहित्यिक योगदान गर्दै मूलधारमा समायोजित हुने र पुख्यौली भूमिमा स्वअस्तित्व कायम राखिराख्ने मुख्य अभिष्ट भने उपन्यासभर रहेको देखिन्छ ।

४.२.६. अतीतमोह

डायस्पोराको जीवनका निम्ति अतीतमोह वर्तमानको दुःखद् र कहालीलाग्दो भविष्यको आहटबाट मुक्ति दिने साधन बन्दछ । इच्छित भूमिमा आफ्नो जन्मथलोको ममत्त्वले सताउँदा तथा इच्छित भूमिमा परेको कडा परिश्रमको पीडा भुल्न स्वप्नवत् आनन्दमय अतीतमोहले मुख्य भूमिका खेल्दछ । त्यसैले उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरू अतीतमोह देखाउँछन् । यद्यपि उनीहरूको अतीत सुखद् वा दुःखद् दुवै हुने गर्दछ । यदि दुःखद् नै भए पनि वर्तमान जीवनको पीडाको अगाडि त्यो प्रियकर तथा सुखकर नै हुन जान्छ ।

यस एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासमा बाल्यसखा हीरारत्न मालाकारसँग लसएन्जलसमा भेट भएको बेला म पात्र अर्थात् सुनाम उपाध्यायले बत्तीस वर्ष अगाडिको बाल्यकालको अतीतस्मरण गरेका

छन् । काठमाडौंको मरुटोलस्थित घर वरपर बाल्यसखा हीरारत्नसँग गुच्चा खेल्ने र च्याम्पोटी नचाउने खेलेर बिताएको अतीतस्मरण उसको वर्तमान जीवनमा निर्वासन संवेदनाको पीडाले पोलेको घाउमा शीतल बनाउने मलमपट्टी बनेको देखिन्छ :

हामी काठमाडौंको एउटै टोलमा जन्मिएका साथी हौं । त्यसवेला स्कूलपछि हाम्रो दिन टोलका सडकमा पाङ्गो गुडाउने, पारी खेल्ने (चुरोटको बट्टा पट्ट्याएर बनाउने चारकुने आकारको खेलौना), गुच्चा खेल्ने, च्याम्पोटी नचाउने (लौसीको बियाँको मुख तिखो पारेर नचाउने) आदि खेल खेलेर बित्थे । हाइस्कूलको शिक्षापछि ऊ साइन्स कलेजमा लाग्यो । म कमर्स पढ्न थालें । यसले गर्दा हाम्रो कलेज फरक भयो । तर हाम्रो बसाइँको टोल उही फ्याफल नै थियो (राजव, २०६५ : ३०) ।

यसरी उनीहरूको बाल्यकाल स्वभाविक ढङ्गले निश्चिन्ततापूर्वक व्यतित भए पनि कलेज जीवन भन्दा पछिको समय भने सोचाइँअनुरूप नभई स्थिति विपर्यय बन्न पुग्यो । त्यस समयको आवारा र दिवाना-मस्ताना तालले बिताएको अतीतस्मरण म पात्र यसरी गर्नपुग्यो :

...छ वर्षपछि ऊ पढाइ सिध्याएर काठमाडौं आयो । फेरी हाम्रो मित्रवत् भेटघाट र बस्नुठ हुन थाल्यो । करीब डेढ वर्षसम्म प्रत्येक सप्ताहान्त ऊसँग काठमाडौंका विभिन्न गल्लीका विविध भट्टीका रक्सी र बफका परिकारहरू चाख्दै घुमियो । ऊ नेवार हो । म चाहिँ बाहुन हुँ । त्यसकारण ऊ मलाई 'ब्रम्हू' भन्थ्यो । यसको भोंक फेर्न म उसलाई 'ट्वाँचा' भन्थें । हुँदाहुँदा साथीहरू बीच हामी 'ब्रम्हू' र 'ट्वाँचा' उपनामले नै पुकारिन थाल्यौं । यद्यपि मेरो नाम सुनाम उपाध्याय र उसको नाम हीरारत्न मालाकार हो । वास्तवमा थरले मात्र होइन पेसाले पनि उसको बाउआमा मालाकार थिए । त्यसवेला उसका बाउआमा निश्चित मासिक रकम लिनेगरी काठमाडौंका टोलटोलका अनेक घरघरमा प्रत्येक बिहान पूजाको फूल र माला पुऱ्याउँथे (राजव, २०६५ : ३०) ।

आफूले पढेर पनि बेरोजगार भएर बस्नुपर्दाको स्थितिमा सुख-समृद्धिको लालसाले हुरिँदै सुअवसरको खोजीमा अमेरिका पुगेको सुनाम उपाध्याय जागिर खोज्दा हत्तुहैरान भएको स्थितिमा

आफ्नो विगत सम्झनु र त्यसमै मोहित र आप्लावित हुनु सिवाय उसका सामु वर्तमान सहज देखिँदैन । साथी हीरारत्नलाई भेट्दा आफूहरूले सानो छँदा एकआपसमा राखिदिएका नाम 'ट्वाँचा' (हीरारत्न) र 'ब्रम्हू' (सुनाम) बोलाउँदै गुच्चा खेलेको, कलेज अध्ययन पुरा गरिसकेपछि केही समय भौतारिएका भट्टी पसल र रक्सीको स्वादसँगै एकैछिनमा काठमाडौंको स्मरण गर्नपुग्दछ ।

यसका साथै हीरारत्नले म पात्रलाई ग्रिफिथ पार्कको डाँडोतर्फ लैजाने क्रममा आफ्नू अतीतको सुखद् स्मृति स्वरूप नेपाली पहाडको सम्झना गर्न पुग्दछ भने म पात्रले त्यसैलाई शिवपुरीको डाँडो उक्लँदाको सम्झना गर्नपुग्दछ । ग्रिफिथको डाँडोबाट लसएन्जलस सहर नियाल्ने क्रममा दुवैले स्वयम्भूबाटै काठमाडौं सहर नियाल्न थालेको कुराको सम्झना स्वरूप बाल्यकालमा स्वयम्भूबाट आफ्नो घर चिन्न गरेको प्रतिस्पर्धाको अतीतस्मरण यसरी गर्दछन् :

यहाँ आएपछि म आफ्नो स्वयम्भू नै सम्झन्छु ... वास्तवमा केटाकेटीमा स्वयम्भू पुगेर काठमाडौंको परस्पर जोलिँएका घरहरूको गुजुल्टोमा म आफ्नो घरको छानो चिन्न खोज्थेँ (राजव, २०६५ : ३५) ।

हीरारत्नको यस भनाइलाई समर्थन गर्दै प्रत्युत्तरमा म पात्र यसो भन्न पुग्छ :

...हो त म पनि त्यसै गर्थेँ ... कैयौँ पटक तिमी र म स्वयम्भू पुगेका छौँ ... र त्यहाँबाट आ-आफ्ना घर खोजेर चिनाउने प्रतिस्पर्धाको खेल खेल्थ्यौँ, विर्स्यौँ ?... (राजव, २०६५ : ३५) ।

यसरी अमेरिकी बहुतले दैत्यभवनबीच आफू कहाँ छु भनी ठम्याउन नसक्ताको वर्तमान जीवनको विरक्तिबाट मुक्ति दिलाउन बाल्यकालमा घर ठम्याउन गरको प्रतिस्पर्धा सपनारूपी मीठो स्मरण गर्न पुगेका देखिन्छन् । अमेरिकाका खुला र चौडा बाटाका छेउमा ठडिएका भव्य दैत्यभवनभन्दा घरैघरको गुजुल्टोयुक्त काठमाडौं नै राम्रो भन्ने अभिप्रायले दुबैमा एकप्रकारको इच्छित भूमिप्रतिको वितृष्णाबोधले गाँजेको आभास यस अभिव्यक्तिमा देखिन्छ :

... त्यो भन्दा बढी गुजुल्टिएको छ ... पुरानो गुजुल्टिएको काठमाडौं त छँदैछ ... कङ्क्रिटको नयाँ काठमाडौं त भन्नु घनारूपमा जेलिएको छ ... आधुनिक स्वरूप लिन खोज्दाखोज्दै काठमाडौं भन्न कुरूप हुँदैछ ... मलाई त अहिले पनि पुरानै काठमाडौं राम्रो लाग्छ (राजव, २०६५ : ३५) ।

यस्तै अर्की पात्र नासरिन होल अर्गानिक फुड मार्केटमा काम गर्ने मान्छे हो । संयोगवश सुनाम उपाध्याय र नासरिन बीच त्यहीँ चिनजान मात्र होइन घनिष्ट सम्बन्ध विस्तार पनि हुनपुगेको छ । त्यहीँ एकसाथ काम गर्ने साथीको रूपमा उपाध्यायलाई पाएपछि नासरिनले आत्मसंस्मरण लेख्नका लागि नेपालमा बंगलादेश मुक्तिसंग्रामताका आफू शरणार्थी हुँदाको बुँदा सङ्कलन गर्न खोज्नु यसैको कारण हो । उसले त्यतिवेला नेपालको राजधानी काठमाडौंमा बाबु आमाहरूका साथ बंगलादेश मुक्तिसंग्रामताका शरणार्थी भई आएको कुरा स्मरण गर्दै भन्छे :

... म त्यसवेला पाँच छ वर्षको थिएँ ... नेपाल प्रवेश गरेपछि अरू शरणार्थीहरूको डफ्फासँगै हामी पनि त्यस रात त्यसै सहरमा बसेका थियौँ... त्यसपछि भोलिपल्ट बिहान एउटा ट्रकमा अरू शरणार्थीहरूसँगै कोच्चिएर पहाडको बाटो हुँदै नेपालको राजधानी काठमाडौं पुगेका थियौँ ... त्यस रात हाम्रो बास काठमाडौंको सडकमै भएको थियो ... त्यसपछि केही दिन हामी काठमाडौंको एउटा गल्लीको छिँडी कोठामा बसेका थियौँ ... त्यसवेला हजारौँ बंगालीहरू शरणार्थीको रूपमा काठमाडौं पुगेका थिए । मलाई शरणार्थीहरूको त्यो भीड र कोलाहलको धमिलो सम्झना छ ... काठमाडौंमा पनि मैले ढाकाको जस्तै भीडैभीड देखेको थिएँ ... धेरैजसो मलाई भीड र सहरको केही विशेषताहरूको सम्झना छ (राजव, २०६५ : ६५) ।

त्यतिवेला नासरिन पाँच-छ वर्षकी मात्र भएकीले सम्पूर्ण कुराको जानकारी र स्मृति ताजा नभएकोले आफ्नो संस्मरणात्मक लेख लेख्न आवश्यक पर्ने कुराहरूका लागि बाबुआमालगायत स्वयम् आफू नेपाल पुगेरै सङ्कलन गर्ने सौँच अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । उसले अमेरिका आएर भ्रू अर्थात् पट्यारलाग्दो निम्नस्तरको काम गर्नुपर्दा आफ्नो मातृदेशमा सम्मानित महिला कलेजमा पढाइसकेकी व्यक्तिको रूपमा सम्झना गर्नुपूर्वक प्रकट गर्न पुग्दछे :

... म कलेज लेक्चर भइसकेकी मान्छे हुँ , त्यो मन्दबुद्धिलाई के थाहा छ ... तर के गर्नु त्यसैको अण्डरमा बसेर काम गर्नु परिरहेछ ... चित्तबुभने काम पाउने बित्तिकै म यो भ्रूर काम छोडिहाल्छु ... (राजव, २०६५ : ६७) ।

तर उसले गरेको पूर्वस्मृति वा अतीतमोह केवल उसले गर्नुपरेको भ्रूर कामबाट भएको विरक्तिबाट मुक्त भएर चैनको सास फेर्ने बाटोमात्र बन्न पुगेको छ ।

४.२.७. मनोवैज्ञानिक दासता

डायस्पोरा समुदायका हरेक व्यक्ति आफ्नो जन्मभूमिबाट कुनै न कुनै कारणबाट पराया भूमिमा पुगेको हुन्छ । सुन्दर भविष्यको क्षितिज उघार्ने अभिलाषा बोकी इच्छित भूमिको चाह राख्ने आजका सम्पूर्ण सीमान्तकृत समुदाय मानसिक रूपमा पहिलेदेखि नै त्यस संसारमा नपुगी जीवनमा कुनै उपाय नचल्ने ठान्न पुगेका हुन्छन् । तिनै व्यक्तिहरू त्यहाँ पुगेर उनीहरूको चुपचाप गुलामी वा सेवा चाकरीमा समर्पित हुन पुग्दछन् ।

यस एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासमा म पात्रमा त्यस खालको चेतना धेर-थोर प्रयोग भएको छ । नेपालबाट अमेरिका पुग्दा विरानो त्यस मुलुकमा रूपहरिको अपार्टमेन्टमा अस्थायी पाहुनाको रूपामा कोचकाच गरी बस्नुपर्दा तनाव खेपिरहेको म पात्रले अपार्टमेन्टको खोजीका निमित्त ऐलेन (दलाली) लाई जिम्मा दिन्छ । उसले आफ्ना सम्पर्कमा भएजति जम्मै अपार्टमेन्ट देखाउने क्रममा एक बेडरुम, एक लिभिड र सानो खुल्ला किचेन भएको सानो र अपर्याप्त अपार्टमेन्ट देखाए पनि पैसाको कारण लाचार भई त्यही अपार्टमेन्ट एग्रिमेन्ट गराइदिन अनुनय-विनय प्रकट गर्दछ । ऐलेनले यो कार्य तिम्रालागि गैरकानुनी हुन्छ भन्दा पनि भनै उल्टो लाचार बनेर रूपहरिको अपार्टमेन्टमा त्यसरी कोचिएर बस्नुभन्दा त यही ठीक भनी आफ्नो मान, इज्जत, प्रतिष्ठाको कुनै ख्याल नराखी केवल त्यो अपार्टमेन्टमा एग्रिमेन्ट गर्ने ध्येयले त्यस अपार्टमेन्ट आफूलाई थोरै होइन बरु त्यसमा अर्को एक परिवारलाई पनि राखेरै बस्न सकिन्छ, किनकि हाम्रो के पो नै छ र भनी आफ्नो लाचारी र नादानी ऐलेनका सामु प्रकट गर्न पुग्छ :

... हेर्नुस् ... हामी बूढाबूढी बेडरुममै सुत्छौं ... लिभिड रुमको दुई कुनामा छोरा र छोरीको छुट्टाछुट्टै बेडरुम राख्छौं ... त्यसमाथि हामी भर्खर नेपालबाट बसाइँ सरेका

हाँ ... त्यसकारण हाम्रो राखनधरनका सामान पनि धेरै छैनन् ... लौ त भनौं भने अर्को एकजनालाई पनि थप्न पुग्ने यो लिभिड रुम छ ... (राजव, २०६५ : ५) ।

त्यतिमात्र होइन, एलेनलाई मनाउन उसले आफ्नो स्वाभिमान बेचेर पाउसमेत पर्दै मानसिक रूपमा भोको जोगी भै बन्दछ । साथै आफ्नो भविष्य विधाता उसैलाई ठानी प्रभु मानेर हात जोडेको जोड्यै गर्दछ । यसरी एकातर्फ रूपहरिबाट स्वतन्त्र र मुक्त हुन चाहने म पात्रले अमेरिकी दलालका अगाडि भने नतमस्तक बन्न पुगेको छ ।

यसैगरी म पात्रकी श्रीमतीले पनि लन्ड्रीमा काम गर्न थाल्दछे तर उसको काम साह्रै नै जोखिमपूर्ण देखिन्छ । त्यस लन्ड्रीमा काम गर्ने सम्पूर्ण कामदार महिला आप्रवासी रहेका छन् । उनीहरूको त्यस किसिमको काममा दामभन्दा पनि केवल लन्ड्री मालिकको दिनरात केही नभनी सेवाचाकरीमा खटिनु र अमेरिकामा काम गरेरै बसेको छु भन्ने देखाउनु; दङ्ग पर्नु सिवाय अरु केही पनि देखिँदैन ।

स्टोर ट्वान्टिफोरको काममा म पात्र पुग्दा उसले त्यहाँ स्टोरको ढोका बाहिर आवारा माग्नेहरू र सडकजड्याहाहरूका उद्दण्ड क्रियाकलापबाट सताइँदा सम्मानसूचक शब्द “... प्लीज ...प्लीज” भन्दै धपाएजस्तो गथ्र्यो तर उनीहरू त्यस प्लीजलाई पिच्च थुकिदिन्थे । ती मगन्ते भए पनि अमेरिकी सन्तति भएकै कारण दबेर चुपचाप उनीहरूकै सेवाका निम्ति आफू जन्मिएको वा दास हुनुमा जीवनको अर्थ खुलेको ठानेरै दिनरात सेवामा खटिँदा अनवरत् श्वानदृष्टि दिएर खटिरहन्छ ।

त्यसैगरी म पात्रले हाइटेक मार्केटिङ कम्पनीको अन्तर्वार्ता दिँदा आफ्नो सीप, दक्षता र अनुभव हुँदाहुँदै पनि आफ्नो कुरा उनीहरू समक्ष राख्न तिनीहरूकै अंग्रेजी भाषामा भर पर्नुपर्दा उत्पन्न हुन गएको भाषिकत्रुटीले गर्दा नै आफ्नो अन्तर्वार्ता खल्लो र कमजोर भएको ठान्दछ :

प्रश्नहरूको जवाफ मैले ठीकठीक दिएको थिएँ । तर, अङ्ग्रेजी लवजमा म अभ्यस्त नभइसकेको हुँदा तिनले मेरो जवाफ बुझ्न मसँग एउटै कुरो दोहोऱ्याइ-तेहऱ्याइ सोधेका थिए । र, तिनलाई मैले आफ्नू कुरो जसोतसो बुझाएरै छोडेको थिएँ । वास्तवमा मेरो अन्तर्वार्ता सन्तोषजनक भएन (राजव, २०६५ : २८) ।

होल अर्गानिक फुडमार्केटमा काम गर्ने सिलसिलामा म पात्रले मार्सालाई टिमलिडरको रूपमा र नासरिन (बंगलादेशी आप्रवासी कामदार) तथा आफूलाई टिममेम्बरको रूपमा पाउँछ । जुन कामदारको सम्बोधन अमेरिकी कर्पोरेट प्रबन्धनको मनोवैज्ञानिक चलाखी हो, तथापि उसले त्यसलाई सहर्ष स्वीकार्न पुगेको छ । जतिसुकै महत्त्वपूर्ण कामकाज आफूले गरेपनि अरनखटन वा सम्पूर्ण निर्देशन सोही मार्सा अर्थात् अमेरिकी कामदारबाटै गराउनुमा उनीहरूको आफू मालिक हौं भन्ने नियत लुकेको देखिन्छ । मार्साबाट जतिसुकै कूँडिए पनि उसकै खटनमा चलेकी नासरिन त्यसरी चल्नुपरेकोमा आक्रोश म पात्रसामु यसरी पोख्छे :

... म कलेज लेक्चर भैसकेकी मान्छे हुँ, त्यो मन्दबुद्धिलाई के थाहा छ ... तर के गर्नु अन्दरमा बसेर काम गर्नु परिरहेछ ... चित्तबुझ्ने काम पाउने वित्तिकै म यो भ्रू काम छोडिहाल्छु ... (रावज, २०६५ : ६७) ।

बाहिर जेसुकै जतिसुकै खके पनि अन्तरमनमा बंगलादेश मै सम्मानित जबमा फर्कने वा त्यस किसिमको कामबाट ननिस्कने कुरामा म तथा नासरिन मानसिक रूपमा सौँचनसम्म सक्तैनन्; छोड्नु त परको कुरा हो । केवल लाज पचाउन बोलिएको थैगोका रूपमा बर्बराउनु सिवाय उनीहरूका अगाडि ग्रिनकार्ड प्राप्त नै ठूलो देखिन्छ । साथै जीवनसङ्घर्षको अन्तिम प्राप्त सोही ग्रिनकार्ड र चुपचाप तल्लोस्तरको काममा खटिनुमात्र देखिन्छ । यसरी आत्मनिर्भर भई स्वभिमानपूर्वक बाँच्नुभन्दा मनोवैज्ञानिक दासतामुखी चिन्तनले गाँज्नु पुगेका यी पात्रहरू विवशताको जाँतोमा पराइ भूमिमा पिधिँएकै छन् ।

यी बाहेक म पात्रका पारिवारिक सदस्यहरूले क्रिसमसको उल्लासमय रमभममा आफूलाई पूर्णरूपमा हराउन पुग्नु र छोराछोरीले “वी इन्ज्वाए अ लट...” भन्नुले पनि उनीहरूमा मनोवैज्ञानिक रूपमा परासांस्कृतिक तथा पराभाषिक सम्प्रभुता स्वीकार गरेको छनक मिल्दछ ।

४.२.८. प्राविधिक संस्कृतिको प्रभाव

आजको बदलिंदो विश्व परिवेशमा प्राकृतिक परिवेशबाट प्रविधियुक्त ग्लोबल परिवेशमा पुग्दा डायस्पोरा समुदायका हरेक व्यक्तिका हावभाव र क्रियाकलापमा प्राविधिक संस्कृतिको पनि प्रभाव पर्दछ । यस किसिमको प्रभाव धेरथोर यस उपन्यासमा प्रयोग गरिएको छ । अँभ

एटलान्टिक स्ट्रिटमा प्रेम, पारिवारिक सम्बन्ध, रोजगारी र व्यापारलाई डिजिटल तुल्याइएको भेटिन्छ (एटम, २०६७ : २५) ।

नेपाल छँदा काठमाडौँका गल्ली र भट्टी दिनरात चहार्ने म पात्र र उसको साथी हीरारत्न अमेरिकी बसाइँसँगै अमेरिकी सञ्चार तथा यातायात प्रविधियुक्त जीवनशैलीलाई पछ्याउन पुग्छन् । कारको यात्रा अत्यधिक आनन्ददायक भए पनि म पात्र हिमवर्षाको कारण पुरिएको आफ्नो कार भिक्न नै ठूलो सङ्घर्ष गर्नुपर्दा जीउ गह्रगो भए पनि त्यो छोड्न सक्तैन । अँभ त्यसमा श्रीमती राखेर घुम्न पाउँदा श्रीमतीलगायत आफूले आफूलाई धन्य ! समेत ठान्छ । यद्यपि अमेरिकी सहरमा रहेका अत्याधुनिक प्रविधियुक्त भवन र सपिड मल, भूमिगत रेलहरू, यन्त्रवाहनहरूबाट मन रमाएको भने छैन । तर उसको अमेरिकी जीवनको पहिलो खुसीको सञ्चार फोनबाटै हुनपुग्छ; जसले उसलाई स्टोर ट्वान्टिफोरसंग जोड्न पुग्दछ । उसको भाग्य विधाता सोही सञ्चार साधन बन्न पुग्दा त्यसलाई ऊ जीवनको अभिन्न अङ्ग ठान्दछ । श्रीमतीका सुकेका ओंठ र अवरुद्ध क्रियाकर्म एकाएक सुचारू मात्र होइन स्वयम् म पात्रका जीवनमा उज्यालो भविष्यको सञ्चार हुन पुग्दछ :

त्यसपछि मेरी श्रीमती खुसीका चुरा बजाउँदै ग्याँस स्टोभतिर लागी । त्यसवेला मलाई खुसीले उफ्रौँउफ्रौँ भइरहेको थियो । त्यसकारण म कोठाको यताउता गरिरहँ । भ्यालका आधा खुलेका प्लास्टिकका रोलिङ्पदर्दाहरू पुरा खोलें । भ्यालबाट घाम भित्र शतप्रतिशत छिर्न दिएँ । त्यसक्षण अपार्टमेन्टको कोठाभन्दा मेरो मनको कोठा चौबर उजेलिएको थियो (राजव, २०६५ : १९) ।

म पात्रकी श्रीमतीले पनि इटालियन ड्राइक्लिनिङमा स्वचालित मेसिनले धोइएर निचोरिएका कमिजहरू प्रेस गर्ने काम पाउँछे । सुरुसुरुका दिनहरूमा त्यस कमिज प्रेस गर्ने तातो मेसिन अगाडि बसेर काम गर्नुपर्दा ती कोमल हातहरूमा डामेर थुप्रै दागहरू पर्दछन् । नेपाल छँदा कहिल्यै कडा काम नगरेका कोमल नारी हातहरूले दिनहुँ आठ-आठ घण्टा तातो मेसिन अधिलिटर बसी ध्यानस्थ सन्यासी भैं उच्चतापको राप सहन नसकी ब्रामात्र लगाएर काममा खटिने महिला कामदारको श्रेणीमा ऊ पनि खटिँदाखटिँदा केही समय पछि त त्यस प्रविधि र संस्कृतिमा सहजताका साथ भिजेको कुरा “अर्को काम पाएपछि छोडौँला... अब त बानी पनि

परिसक्यो ...काम सिक्कीपनि सकैँ ... फास्ट पनि भैसकैँ... अब त सजिलै लाग्न थालेको छ ...” भनेर श्रीमान्सामु व्यक्त गर्दछे । त्यसरी आठ-आठ घण्टा खटिएर काम गर्ने त्यस स्वचालित मेसिन अत्याधुनिक र खतरापूर्ण देखिन्छ :

...स्वचालित मेसिनले धुलाइकक्षमा धोइएर निचोरिएका कमिजहरू प्रेस गर्ने तातो मेसिन उभिइरहेका ती महिलाहरू छेउँ ल्याइपुन्याउँथ्यो । र, ती महिलाहरूले ती कमिजहरू त्यस स्वचालित मेसिनबाट थुतेर आफ्नू अगाडिको मानिसको गर्धन, कुम, छाती र हात आकारमा बनेको प्रेस गर्ने त्यो तातो मेसिनमा सावधानीपूर्वक ती कमिजहरू चढाइदिन्थे । तिनले त्यो प्रकृया पुरा गर्नेबित्तिकैँ पछाडिपट्टीको त्यही आकारको अर्को मेसिनले त्यो मेसिनलाई थिच्छ्यो । र , फेरि पछाडि हट्थ्यो । यो प्रकृयाबाट प्रेस गरिएको कमिज त्यो मेसिनबाट भिकेर ती महिला कामदारले ती कमिजहरू लैजाने अर्को स्वचालित मेसिनमा भुण्डिहरेका ट्याङ्गरहरूमा भुन्ड्याइदिन्थे (राजव, २०६५:२०)।

यसरी उच्च प्रविधियुक्त यान्त्रिक जीवनपद्धतिको प्रभावमा परी ती आप्रवासी महिला (म पात्रकी श्रीमतीलगायत अन्य) कामदारहरू यन्त्रवत् शुष्क छाती लिई बाध्यतालाई सहजतामा रूपान्तरण गर्न पुग्दछन् ।

त्यस्तै, म पात्रले स्टोर ट्रान्स्फोरमा क्यासियरको काम पाउँछ । चौबीसै घण्टा खुल्ला रहने त्यस स्टोरको सम्पूर्ण काम कम्प्युटरीकृत प्रणालीद्वारा सञ्चालित हुन्छ । एकातर्फ एक आँखाले युवायुवतीको चुम्बनको रमाइलो चर्या हेर्नु र अर्को एक आँखाले सामानहरू स्वक्यान गर्दै प्याक गर्ने जस्तो यान्त्रिक कार्यकुशलता प्रकट गर्न सक्षम देखिन्छ ।

यस कामबाट हातधोएपछि उसले अर्को काम खोजीको निमित्त थुप्रै कम्पनीमा घरमै बसेर अनलाइन दरखास्त र रिजुम पठाउँछ । हाइटेक मार्केटिङ् कम्पनीबाट आएको सकारात्मक इमेलबाट खुसी हुँदै तत्काल अन्तर्वार्ताको निमित्त उपस्थित हुने जवाफसहित अनलाइनबाटै लसएन्जलस् उड्ने एयरलाइन्सको टिकट लिने र लड्बीच होटलमा रात बिताउने कोठा बुकको जम्मै काम सहजताका साथ अनलाइन इन्टरनेटका माध्यमबाट गर्दछ :

मैले तुरुन्तै उल्लेख मिति र समयमा अन्तर्वार्ताका लागि त्यहाँ उपस्थित हुने जवाफ पठाएँ । र, अनलाइनबाटै अक्टोबर चौधमा लसएन्जलस् उड्ने नर्थवेस्ट एयरलाइन्सको टिकट लिएँ । उत्तिखेरै कम्पनी अवस्थित सिरिटोस सहरको लडवीच होटलमा रात बिताउने कोठा पनि बुक गरेँ (राजव, २०६५ : २६) ।

यसरी भौगोलिक दुरी र कठिनाइपूर्ण कार्यलाई सञ्चारप्रविधिको माध्यमबाट सहज बनाउने कार्यमा आफूलाई चुस्तदुरुस्त बनाउन उसले स्थानोचित सभ्यता र संस्कृतिलाई पछ्याउन पुग्दछ, भने उसैगरी उताबाट फर्केपछि छोराछोरीले बाबुलाई देख्दा केवल “हाइ पप ... हाउ वाज योर ट्रिप” भन्दा मात्र “गुड” को प्रत्युत्तरमा औपचारिक भाषामात्र बोल्दा छोराछोरीहरू बाबुतर्फ नभै ल्याप्टप, कम्प्युटर र असाइनमेन्टमा केन्द्रित हुन्छन् :

...कलेज पछि उनीहरू (छोराछोरीहरू) आ-आफ्नो काममा लाग्छन् । र, दस बजे रातिमात्र फर्कन्छन् । दसबजे उनीहरूसँग खाउन्जेलको मात्र कुरा हुन्छ । त्यसपछि उनीहरू आ-आफ्नो कलेजको असाइनमेन्ट पुरा गर्न कम्प्युटरमा व्यस्त हुन पुग्छन् । राति बजेसम्म उनीहरू कम्प्युटरमै बिताउँछन् । हिँजो पनि उनीहरू आ-आफ्नो ल्यापटपमा कलेजको असाइनमेन्ट नै पुरा गर्न व्यस्त थिए । मलाई कोठामा प्रवेश गरेको देखेपछि दबैले “हाइ पप ... हाउ वाज योर ट्रिप” सम्म भन्न भ्याएका थिए । र मैलेपनि उनीहरूलाई अरु केही नभनी सिर्फ “गुड” भनेको थिएँ (राजव, २०६५ : ४२) ।

यसरी उनीहरूको परिवार र सम्बन्ध केवल आत्मीयताशून्य अवस्थामा यन्त्रवत् केवल संवेदनाहीन औपचारिक शब्दमा सीमित बन्न गइरहेको देखिन्छ । त्यतिमात्र होइन अध्ययनका सम्पूर्ण समस्या डिजिटल प्रविधिबाट समाधान गर्ने उच्च प्रविधिको विस्तारलाई आत्मसात गरेको कुरापनि यसले पुष्टि गर्दछ ।

म पात्रले अर्को एक होल अर्गानिक फुड मार्केटमा काम पाएपछि उसले त्यहाँ त्यस मार्केटको पुरै इलेक्ट्रोनिक माध्यमबाट निर्देशित र सञ्चालित हुने प्रकृयाबारे नासरिनबाट थाहा पाउँछ:

... सामानको कम्प्युटर स्क्यान गरिसकेपछि रकम असुल गर्ने काम क्यासियरले गर्थे । प्रत्येक सिफ्टका क्यासियरले आफ्नू सिफ्टमा भएका नगद, चेक, डेबिट कार्ड र क्रेडिट

कार्डको कारोबारको सम्पूर्ण विवरण आफ्नू टिमलिडरलाई बुझाउँथे । र, टिमलिडरले नगद सहितको त्यो रिपोर्ट अकाउन्टस् डिपार्टमेन्टमा बुझाउँथे । एकाउन्ट डिपार्टमेन्टको स्टाफले अधिल्लो दिन प्रत्येक आउटलेटका तीनै सिफ्टका क्यासियरहरूले गरेको ती कारोबार मध्ये नगद कारोबार र अन्य कारोबारको छुट्टाछुट्टै हिसाब मिलान गरी प्रत्येक दिनको एकीकृत हिसाब राख्थे । वास्तवमा हरेक दिन नगद कारोबार कति भयो ? चेकबाट कति कारोबार भयो ? डेबिट र क्रेडिट कार्डबाट कति कारोबार भयो भन्ने केसा-केसा हिसाब कम्प्युटरीकृत प्रणालीमा राख्नुपर्थ्यो (राजव, २०६५ : ६१) ।

यसरी व्यापारिक कृयाकलाप मात्र होइन स्त्रीसँग हात मिलाउँदा, बोल्दा, छुनुपर्दा अपनाउनुपर्ने व्यवहार र बोलीका सेक्सकोडको कडाइका साथ परिपालना गर्नुपर्ने सुझावलाई तत्कालै आफूले नासरिनसँग अन्जानमा कुइतो वा कुम उसको स्तनमा छुनासाथ “एक्सक्युज मी” भन्न पुग्छ । यस किसिमको सहज, स्वभाविक, प्राकृतिक प्रणालीमा नभै जटिल प्रकृया र कृत्रिम प्रणालीमा आफूलाई म पात्रले ढाल्दै त्यस नौलो भूमिमा सङ्घर्ष गर्न पुगेको छ ।

४.२.९ इच्छित भूमिमा प्राप्त कर्म तथा उपलब्धिलाई धिक्कार्ने चित्तवृत्ति

यस एटलान्टिक स्ट्रीट उपन्यासमा म पात्र, हीरारत्न, विज्ञान प्रधानलगायत नासरिन सबैजसो पात्रहरूले पुर्ख्यौली भूमिबाट इच्छित भूमिमा पुग्दा त्यहाँ प्राप्त गरेका उपलब्धि र कर्मबाट असन्तुष्ट भई आफूलाई धिक्कार्ने पुगेका छन् । यसबाट म पात्र, हीरारत्न र नासरिन बढी प्रभावित र संवेदित देखिन्छन् ।

म पात्र आफू नेपालबाट अमेरिका आएपछि धेरै समयसम्म कामको खोजी गर्दा पाँच महिनासम्म खाली हुन्छ । तर त्यति समयपछि पाएको कर्मलाई त कहाँ हो कहाँ, नेपालबाट अमेरिका पुग्नुलाई समेत महत्त्वपूर्ण उपलब्धि नठानी बरु त्यसरी अमेरिका प्रवासिने निर्णय गरेको दिनलाई जीवनको सबैभन्दा निकृष्ट दिनको रूपमा लिन पुग्छ :

...कहीं पनि हामीलाई कामको चिठ्ठा परेको थिएन । त्यसकारण हामी नेपाल फर्कौं ; नेपाल फर्कौं भन्ने जपन थालिसकेका थियौं । वास्तवमा काम खोज्दै हिँडेको हरेको दिनको साँझ अपार्टमेन्टमा फर्केपछि हामी नेपाल फर्कने बारे छलफल गर्न थाल्यौं । र,

अमेरिका प्रवासिने निर्णय गरेको दिनलाई आफ्नू जीवनको घटिया दिन भएको घोषणा गर्थ्यौं (राजव, २०६५ : १७) ।

यसरी नेपाल छँदा आफ्नो जीवनको चरम उपलब्धिका रूपमा अमेरिकी भूमि टेक्ने रहेको भए पनि प्राप्त भइसकेको अवस्थामा भने अमेरिकालाई धिक्कार्न पुगेको देखिन्छ । आशा घोर निराशामा परिणत भएको कारण पुनः विस्थापनको भयबाट त्राहीमाम बन्न पुगेको म पात्रले धेरै समयको खोजीपश्चात् स्टोर ट्रान्स्फोरमा जागिर पाउँछ तर त्यो जागिर पाउँदाको खुसी धेरै समयसम्म टिक्न सक्तैन । यद्यपि त्यो ग्रेसरी स्टोर भए पनि अमेरिकी अन्तर्राज्यव्यापी सञ्जाल भएको थियो । जसको बोस्टनस्थित शाखामा काउन्टर सेल्स एटन्डेन्टको रूपमा सजिलो काम पाए पनि सवाचार महिनामै मेनेजरको पनपच्छे घृणास्पद व्यवहारको कारण देखाई छोड्ने निर्णय गर्न पुग्दछ :

काम त गाह्रो थिएन ... तर मेनेजरको पनपच्छे घृणास्पद व्यवहार सहिरहने स्थिति पनि छैन ... छोडिहालौं भने अर्को पाइने हो, हैन ... (राजव, २०६५ : २५) ?

यसरी म पात्रले काम सजिलो भएपनि आखिर हेपिएर, दबेर उनीहरूको गुलामी गर्नु नै हो त अमेरिका ? भन्ने मानसिकताले काम छोड्न पुग्छ । तर फेरी अर्को कामको लागि निरन्तर खोजी कार्यमा भिड्दछ । आफूले मात्र होइन, श्रीमतीले गर्न थालेको लन्डीको कामबाट समेत असन्तुष्टि पोखिरहन्छ ।

यसैगरी आफूले स्टोर ट्रान्स्फोरको जागिर स्वाभिमान र इगोका कारण कसैसँग दबन नचाहेर छोडेको भए पनि काठमाडौंमा बेरोजगार भई भौँतारिएको स्थितिभन्दा त त्यही ठीक हुँदोहो ; फेरी त्यहीँ काठमाडौंमा बेरोजगार भएर भौँतारिएका दिनको पीडा पुनरागमन त हुने होइनन् भनेर पछुताउँछ :

... मेरो मन त्यस्तो कञ्चन हुन सकेको थिएन । मलाई काम छोड्नुको पीडाले प्रफुल्ल हुन दिएको थिएन । म उदास, निराश र उत्साहहीन थिएँ । म आफू युवा बेरोजगार हुँदाको काठमाडौंका दिन सम्झन थालें । त्यस्तै पीडा वर्षौंपछि फेरि मभित्र फर्किएको थियो ।

वास्तवमा दविन र हेपिन नचाहने आफ्नो इगोले गर्दा मैले काम छोडेको थिएँ । तर, त्यो बिहान मेरो इगो लत्र्याकलुत्रुक परेको थियो । म पछुताउन थालेको थिएँ (राजव, २०६५ : ४३) ।

यसैगरी हीरारत्नले पनि आफ्नो जीवनमा ठूलै उपलब्धि अमेरिका प्रवेश गरेपछि प्राप्त गर्दछ । नेपाल छँदा रक्सीका भट्टी र बफका परिकारमा रम्ने हीरारत्नले अमेरिकामा पुगेर युनिभर्सिटी अफ क्यालिफोर्नियाको प्रोफेसर मालाकार भएर भौतिक सुख-सम्पन्नता पाउनुका साथै छोराछोरीको राम्रो प्रगति अनि अमेरिको स्थायी बसोवासी हुँदा पनि त्यस किसिमको उपलब्धिलाई आफ्नो जीवनमा अर्थहीन र निरर्थक ठान्छ :

“एक पटक त जानै पर्ने हो...”

“हो त जाउ ... कहिले जान्छौ ... ? ... ” मैले उत्प्रेरित गर्न खोज्दै सोधेको थिएँ ।

“... खै भन्न सकिन्न ... म यहाँ सपनामा अल्झेको छु ...”

“सपना ! ...”

“मेरो हैन छोरीको सपना ... आफ्नो सपना त मैले यहाँ गाडिसकेँ ... अब छोरीको सपनामा अल्झ्दैछु ...” (राजव, २०६५ : ३६) ।

नेपाल छँदा उसले अमेरिकामा उच्च शिक्षाको अभिलाषा बोकेकोमा त्यसभन्दा माथि इज्जत-प्रतिष्ठा र रवाफिलो जीवनशैली प्राप्त गर्दछ । तर उसले आफूले यहाँ सपना गाडेको दिन पुगेको छ । जसले गर्दा त्यस किसिमको उपलब्धिप्रति उसको चरम असन्तुष्टि रहेछ र त्यसलाई धिक्कार्न पुगेको स्पष्ट हुनजान्छ । किनभने छोरो डाक्टर, छोरी सानफ्रान्सिस्कोको एक ल फममा काम र कान्छी छोरी हलिउडको कलाकार बन्ने साँचमा लागेकी छ । यसरी सबै सन्तति मध्ये दुई स्ट्याविलिस् भइसकेका र एक हुने प्रयत्नमा रहेकी, आफू प्रोफेसर मालाकार हुँदा पनि सन्तुष्ट हुँदैन; बरु आफूलाई धिक्काउँछ ।

यसैगरी अर्का पात्र विज्ञान प्रधानले परिवार र देशको धुमिल सम्भ्रनामा डुब्दै डलर-डलर भन्दै सत्र-सत्र वर्षको समय बूढो होउन्जेल एकलो भएर बिताउनु पर्दा नेपालको करोडपति भए पनि इल्लीगली (भिसाको म्याद नघाएर) बस्नु पर्दा उत्साहहीन निरसपूर्ण जीवन बिताइरहेको देखिन्छ ।

नासरिन बङ्गलादेशमा कलेज लेक्चर भइसकेकी व्यक्ति भएर पनि अमेरिकामा आएर त्यही होल अर्गानिक फुड मार्केटमा सामान्य कर्मचारीको रूपमा काम गर्नु पर्दाको असन्तुष्टि यसरी व्यक्त गर्दछे :

... म कलेज लेक्चर भइसकेकी मान्छे हुँ, त्यो मन्दबुद्धिलाई के थाह छ ... तर के गर्नु त्यसैको अन्डरमा बसेर काम गर्नु परिरहेछ ... चित्तबुझ्ने काम पाउनेबित्तिकै म यो भ्रूर काम छोडिहाल्छु ... (राजव, २०६५ : ६७) ।

यसरी अमेरिकामा के-के न लुट्न पाइन्छ भनेर हुरिँदै आएका नासरिन जस्ता व्यक्तिहरू आफ्नो देशमा पाएको सम्मानित काम र उपलब्धिभन्दा धेरै निम्नस्तरको काम अमेरिकामा गर्नुपर्दा पोखेका असन्तुष्टिपूर्ण बर्बराहट थैगो समान बन्न पुगेका छन् ।

जेहोस, यी सम्पूर्ण पात्रहरू कोही पनि अमेरिकी जीवनका उपलब्धि र प्राप्त कर्म प्रति सन्तुष्ट देखिँदैनन् । सबैले धिक्काउँ बसेका छन् । यसरी कहीं गए पनि, जे गरे पनि, जे पाए पनि त्यसमा असन्तुष्ट हुने र नपाएको कुराको चाहना गर्ने मानवीय चित्तवृत्तिको सफल उद्घाटन गर्न सम्पूर्ण पात्र सक्षम छन् ।

४.३. निष्कर्ष

वर्तमान विश्व परिवेशमा विज्ञान-प्रविधि र सञ्चारको कारण संसारका हरेक ठाउँका मान्छेहरू आफ्नो चाह बमोजिम प्रवासिने क्रम निकै बढेको छ । यही क्रमसँगै नेपालीहरू पनि यस कार्यमा निकै बढेका छन् । आफ्नो धर्तीमा अनुकूल वातावरणको अभाव, राम्रो शिक्षाको अभाव, बेरोजगारी, भौतिक सुख-साधनयुक्त स्वतन्त्र जीवन नहुँदा ती कुरा प्राप्तिको प्रवल इच्छा राख्दै आज डायस्पोरा जीवनको व्याप्त विश्वव्यापी रूपमा बढेको छ ।

यस एटलान्टिक स्ट्रिट (२०६५) अत्यन्तै शक्तिशाली ढङ्गले डायस्पोरा सङ्घात प्रयोग गरिएको उपन्यास हो । यद्यपि यो उनको पहिलो र महत्त्वाकाङ्क्षी उपन्यास हो । तथापि राजव सफल निर्वासन संवेदना वा डायस्पोरा सङ्घात प्रयोग गर्न सफल बनेका छन् ।

यसमा नेपालमै स्तरीय जीवनपद्धति भएको पात्र अमेरिका हान्निपछि उसले अति अनिश्चित र तल्लोस्तरको जीवन बाँच्नुपर्दा नेपाल सम्झँदै भोगेको पीडा प्रस्तुत गरिएको छ (एटम, २०६७: २१) । विशेषतः पश्चिमा देशहरूमध्ये 'डलरको देश', 'भौतिक सम्पन्नताको देश', 'स्वतन्त्रताको हिमायती देश' अमेरिकालाई उच्च शिक्षाको तथा आर्थिक सफलताको आकाङ्क्षा राखी कुनै न कुनै ढङ्ग (कानुनी वा गैरकानुनी) बाट इच्छित भूमिको रूपमा छनौट गर्न सबै पात्रहरू पुगेका छन् । तिनै प्रवासीका घर-परिवार, स्वजन र सिङ्गो राष्ट्रबाट अलगिएर टाढिनु पर्दा विछिप्तता, सन्त्रास, चिन्ता, परिचय-सङ्कट, निम्न वेतन प्राप्ति, आत्म स्वाभिमानप्रतिको ठेंस, निम्न कोटिको मानवीय व्यवहार आदि जस्ता थुपै कारणबाट असन्तुष्ट र प्रताडित हुनेहरूका पुख्र्यौली भूमिप्रतिको अतीतमोह प्रकट गरिएको छ ।

यसमा नेपाली तथा अन्यदेशीय निम्नस्तरका मजदुरका डायस्पोरा चेतना स्वरूप त्रासद, अनिश्चित र अस्थिर मानसिक चिन्तायुक्त जीवनको दारुण चित्रण गरिएको छ । त्यसैगरी मन पुख्र्यौली भूमिमै रहेर रिक्तो र खोक्रो शरीरले अमेरिकी भूमिमा टेक्ता देखापरेको स्वाभाविक अनुभूतिको क्रमविन्यास सफल रूपमा उतारिएको छ भने हेपिएर; चेपिएर भए पनि अमेरिकामा पसिना खर्चने मानसिकता बोकी उपेक्षित र अपमानित भएर अमेरिकामै बस्न चाहने व्यक्तिका सङ्घर्षपूर्ण जीवनगाथाको मार्मिक अभिव्यक्ति सशक्त रूपमा भएको देखिन्छ ।

उपन्यासका सम्पूर्ण पात्रहरूमा स्वभिमानपूर्वक विताउने उत्कट अभिलाषा रहेको भए पनि त्यो मृगमरिचिका समान बन्न पुगेको देखिन्छ । जसले गर्दा जीवनमा अनास्था, क्षोभ, ग्लानी र एकाकीपन सिवाय अरुथोक हात लाग्दैन । त्यही जीवनको तृष्णा, तिर्खा र तिरस्कारका बीच; बाँच्नु र मर्नुका बीच तथा दुई भिन्न भूगोल, परिवेश र संस्कारमा सामञ्जस्य गर्नुपर्दा उत्पन्न बेचैन अवस्थाको जीवन्त उद्घाटन गर्नुपुगेको छ ।

सरल भाषा, क्षीण कथानकयुक्त यस उपन्यासमा कताकती प्रयोग गरिएको अङ्ग्रेजी भाषाका कविताले डायस्पोरा जीवनका भावसंवेगलाई मर्मस्पर्शी बनाउन पुगेको छ भने संस्मरणात्मक शैलीलाई अभिव्यक्ति माध्यम बनाइएको छ । आफ्नो मनमा उब्जेका र उब्जन सक्ने अनुभूतिको अभिव्यक्ति निम्ति उक्त शैली प्रयोग प्रभावकारी र सार्थक हुने हुँदा त्यो सहज र स्वभाविक देखा पर्दछ ।

सरसर्ति हेर्दा 'म' पात्रको आत्मबिलौना, निर्जन जंगलको चिच्याहट तथा मानसिक बर्बराहट जस्तो देखिन्छ । तर, वास्तवमा यसले अमेरिकी मनोवैज्ञानिक दासताको चरम यातना भोग्न विवश सीमान्तकृत समुदायको अमलेखयात्रा आज अमेरिकी डलरको पासोमा पर्दा विदेशिएर सफलता साँच्ने आशामात्र होइन मुक्ति र स्वतन्त्रता चेत अस्तित्वहीन र बेकामे भएको गम्भीर तथ्योद्घाटन गर्नपुगेको छ । यसका साथै डायस्पोरा जीवनका एकाकीपन, व्यभिचारीपूर्ण यातनाका बीच सुनौलो आभा चिहाइरहेको निरीह मानवको धुमिल आकृति उतार्न सफल र सशक्त एक डायस्पोरिक उपन्यास हो ।

पाँचौँ परिच्छेद

शोधनिष्कर्ष

५.१ निष्कर्ष

यस शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य डायस्पोरिक सिद्धान्तको निरूपण गर्नु रहेको छ । यहाँ अमेरिकामा नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको लेखनयात्रा छिचोल्दै डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यास एटलान्टिक स्ट्रिटको विश्लेषण गरिएको छ । अन्य उपन्यासहरूलाई सामान्य ऐतिहासिक कालक्रमअनुसार देखाउँदै ती डायस्पोरिक संवेदनायुक्त भए नभएको कुरा खुट्याइएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा डायस्पोराको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिअन्तर्गत डायस्पोराको अर्थ/परिचय, परिभाषा, स्वरूप र विशेषता क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ ।

सुरुमा यहूदी (जु) हरूको धार्मिक निर्वासनको रूपमा परिभाषित डायस्पोराको आज पुनर्परिभाषित हुने क्रममा छ । नेपाली सन्दर्भमा यसको परिभाषा आफ्नै प्रकारको छ । भिन्न भौगोलिकता, भिन्न भाषा, संस्कृति भएको वैश्विक परिवेशअन्तर्गत रही आत्मपरिचयको खोजी र स्थापना गर्ने प्रयत्नमा सङ्घर्षरत् अस्थिर वा चलायमान मानव समुदायलाई डायस्पोराको सीमाभित्र राख्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

सुरुमा सीमित र निकट भूमिमा हुने निर्वासनले इथ्नोडायस्पोराको स्वरूप वर्तमानमा अपरिमित र अनेक जातिगत स्वरूप अर्थात् इथ्नोस्केप्सको रूपमा विस्तार हुँदै जाने गतिशीलतायुक्त विशेषता यसले देखाएको छ । जन्मभूमि फर्किनेछौं भनी जीवन डायस्पोरामै टुंग्याउने अस्थिर धर्म, मन जन्मथलो तन कर्मथलोमा रहने उभयमुखी, द्विजातीय, योजक-चिन्हित परिचय जस्ता विशेषता यसले देखाउँछ । एकदेशीयबाट अनेकदेशीय मानवको निर्माण र त्यसको चिन्तन यसको विशिष्टता हो ।

सयौं कारणले प्रवासिएकाहरू जन्मथलो नफर्किएर न वर न परको बीचको हुँदा द्वैध-परिचय, चिन्तन, मानसिकता, संस्कृतिको अवलम्बन उनीहरूका अधिल्लिर देखा पर्दछ । भौतिक विस्थापन मात्र नभई मानसिक निर्वासनले गर्दा उनीहरूका सङ्घर्ष, मानसिक द्वन्द्व, परिचयविहीनताको भय, स्थापित हुन नसक्नुको पीडा जस्ता कुराका साथै समानताभन्दा बढी भिन्नताबोधले नेपाली डायस्पोरिक जीवनशैली संवेदित र प्रभावित भएको निष्कर्ष दोस्रो परिच्छेदमा निकालिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेद अमेरिकी भूमिलाई कर्मभूमि बनाएर वा त्यहाँको अनुभव र अनुभूतिलाई समेटेर नेपाली भाषामा लेखिएका चौधओटा उपन्यासहरूको कालक्रमिक विकास र चरण विभाजन गरी पहिलो डायस्पोरिक दृष्टिकोणलाई प्रारम्भिक चेतना बीजाङ्कुर र दोस्रोलाई सचेत लेखनको चरण निर्धारण गरिएको छ । उपन्यासको अध्ययनका क्रममा डायस्पोरिक चिन्ता र चासो अनि संवेदनाका कुरा के कस्तो रहेको छ भनी हेर्ने काम भएको छ ।

वि.सं. २०४८ मा अमेरिकाको वासिङ्टनमा अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजको स्थापनाले नेपाली परिप्रेक्ष्यमा सामुहिक प्रयत्न गर्दै डायस्पोराको गतिविधि अगाडि बढेपछि त्यस अगाडि भएका सम्पूर्ण प्रारम्भिक प्रयत्न पूर्वपृष्ठभूमिका रूपमा देखिन्छन् । प्रवासी भूमिमा बसेर लेखिएका सबै उपन्यासहरू डायस्पोरिक छैनन् । केही प्रवासभूमिबाट आफ्नो मातृभूमिका बारे गरिएको चिन्ता, चासो र सम्झनाका साथै भिल्का भिल्की निर्वासन चेतनाको स्वाभाविक प्रयोग भएजस्तो देखिएपनि सामुहिक र संस्थागत प्रयासले डायस्पोरिक चेतनाको प्रस्फुटनमा प्रथम विशिष्ट उपलब्धिका रूपमा होमथान सुवेदीको **यमपुरीको महल** (२०६४) रहेको छ । यसै क्रममा क्रमशः कृष्णराज खनालको **पातालकी प्रेयसी** (२०६४, असोज), राजवको **एटलान्टिक स्ट्रिट** (२०६५) र **मोटेल अमेरिका** (२०६७), अरूण शर्माको **सुशी र प्रशान्त महासागर** (२०६७) आदि रहेका छन् ।

चौथो परिच्छेदमा राजव लिखित अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यास **एटलान्टिक स्ट्रिट** (२०६५) को डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण कार्य गरिएको छ । राजव डायस्पोरा जीवनका सङ्घर्ष र नेपाली सम्वेगात्मक चेतनाको क्षयीकरणका संवेदनाका साथै राजनीतिक जीवनका कटु यथार्थको उद्घाटन गर्ने सशक्त उपन्यासकार हुन् । मूलरूपमा डायस्पोरा जीवनमा देखापर्ने अपरिचयीकरणको भयाक्रान्त मानसिक उच्छ्वास, मातृभूमि सम्झनाको न्यास्रो अनुभूतिले गर्दा प्रकट हुन पुगेको अतीतमोहको चित्रण भएको उनको **एटलान्टिक स्ट्रिट** उपन्यासको डायस्पोरिक दृष्टिकोणका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

यस उपन्यासका म, हीरारत्न, विज्ञानलगायत नासरिन आदि सम्पूर्ण पात्रहरूका नेपाल तथा बंगलादेश पूख्यौली भूमि र अमेरिका इच्छित भूमिका रूपमा रहँदा आधी जीवन नेपाली र आधी जीवन अमेरिकी भएर रहेका छन् । अर्थात् शरीर अमेरिकी र मानसिकता नेपाली बोकेर हिँडेका छन् । त्यसैले उपन्यासमा पूख्यौली भूमि र इच्छित भूमिको शसक्त प्रयोग भएको हुँदा उपन्यास उत्कृष्ट बनेको छ ।

यस उपन्यासमा पात्रहरूको मानसिकता विभाजित र खण्डित देखिन्छ । अमेरिका कतै तीतो फलको रूपमा त कतै राम्रो रूपमा लिने मात्र होइन ग्रीफिथ पार्क उक्लँदाको डाँडोलाई मानसिक रूपमा नेपाली शिवपुरी डाँडोको रूपमा लिने पात्रहरू खण्डित, अस्थिर र

विरोधाभाषपूर्ण मानसिक द्वैधताको स्थितिमा देखिएका छन् । यस दृष्टिकोणबाट पनि प्रस्तुत उपन्यास सबल छ ।

यस उपन्यासमा अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको पीडाको प्रयोगका दृष्टिले हेर्दा म हीरारत्नलगायत अन्य पात्रहरू पनि अमेरिकी मूलधारका सामाजिक सदस्यबाट अस्वीकृत र अपमानित भई पीडित छन् । एलेनको हेपाहा व्यवहार देखाउनु, अपार्टमेन्टको छिमेकी मार्कले छिमेकीका रूपमा अस्वीकार गर्नु सीमान्तकृत नागरिक भएकै कारण भएको हुँदा यस उपन्यासमा उक्त संवेदनाको सफल र सशक्त प्रयोग गरिएको छ ।

यस उपन्यासमा पात्रगत रोमाञ्चकताको संवेदनात्मक अनुभूति न्यून र अधिक स्थानमा सघन रूपमा चिन्ताको प्रयोग गरिएको छ । अमेरिकामा पाँच महिना भौतारिइँदा म पात्र चिन्तित छ भने हीरारत्न प्रेमहीन खोक्रो सम्बन्धबाट चिन्तित छ । यसैगरी विज्ञान इलिगल्ली न्यून तलबमा बस्दाको चिन्ताले ग्रसित छ, साथै नासरिन तल्लोस्तरको काम गर्नुपर्दा चिन्ताग्रस्त बनेकी छ । जसले गर्दा उपन्यास पात्रका चिन्ताको संवेदनामा डुबेको छ ।

यस उपन्यासका पात्रहरूले पराभूमिमा अस्तित्वबोध गरी एकदेशीय, सजातीय, क्षेत्रीय तथा भावनात्मक एकत्वको सूत्रमा उनिने एकल प्रयत्न गरेका छन् । एकल, अमूक र सङ्गठनहीन अवस्थामा अत्यन्त भिनो-पातलो र सामान्य प्रयोग गरिएको यस डायस्पोरिक संवेदना ट्रान्तिफोरको मुसलमानी मेनेजरले म पात्रलाई जागिर नदिँदा, चमस्कीप्रति असीम आस्था प्रकट गर्दा कताकति अमूक र अप्रष्ट ढङ्गबाट सामान्य र सांकेतिक रूपमा प्रयोग भएको छ ।

यस उपन्यासमा अतीतमोहको भने सघन र सशक्त रूपमा प्रयोग गरिएको छ । पात्रहरू एकआपसमा भेट हुँदा अधिक समय त्यही अतीत जीवनको मोह प्रकट गर्दै वर्तमानबाट भाग्न वा टाढिन खोजेका छन् । यस अतीतमोहको संवेदनाप्रति सबै पात्रहरू सकारात्मक छन् । वर्तमानको पीडाबाट मुक्तिको सास बाल्यकालीन जीवनको स्मरण गरेर होस् या स्वयम्भूबाट घर खोज्दाको अतीतस्मरण तथा नासरिनको नेपाली शरणार्थी जीवनप्रतिको मोह, यी सबै कारणबाट उपन्यास सफल र सशक्त बन्न पुगेको छ ।

यस उपन्यासमा मनोवैज्ञानिक दासताको थोरै स्थानमा सामान्य प्रयोग गरिँदा विशेषतः म, उसकी श्रीमती बढी संवेदित् भएका छन् । एलेनलाई प्रभु ठानी आफ्नो लाचारी र नादानी प्रकट गर्ने घटनामा म पात्र होस् वा लन्डीमा उच्च जोखिम न्यून वेतनमा दिनरात सेवाप्रवृत्त हुने श्रीमती दुबैले यही मानसिकता प्रकट गर्न पुगेका छन् । यस आधारबाट पनि यो उपन्यास सफल छ ।

यस उपन्यासमा प्राविधिक संस्कृतिको प्रभाव सामान्य रूपमा प्रयोग गरिएको छ । सहरी, कृत्रिम बनावटी सभ्यता र संस्कृतिमा पात्रले पेसा र व्यापारमात्र नभई प्राकृतिक प्रेम र पारिवारिक सम्बन्धसमेत डिजिटल प्रविधियुक्त बनाउन पुगेका छन् । लन्डीमा निःशब्द यान्त्रिक कार्यकुशलता प्रकट गर्न मानवीय संवेदना गुमाउनु र बाबुसँग छोराछोरीले गरेको औपचारिक व्यवहार आदिका कारण त्यस्तो भएको देखिन्छ । त्यसैले प्राविधिक संस्कृतिको प्रभावलाई यहाँ यथार्थपरक ढङ्गले उद्घाटन गरिएको छ ।

यस उपन्यासमा इच्छित भूमिमा प्राप्त उपलब्धिबाट असन्तुष्ट भई त्यस जीवन र कर्मलाई धिक्कार्ने चित्तवृत्तिको सशक्त रूपमा प्रयोग गरिएको छ । म पात्रले अमेरिका प्रवासिनु नै गलत निर्णय ठान्नु, इगोका कारण स्टोर ट्रान्निफोरको जागिर छोड्नु, हीरारत्नले प्रोफेसर, सुख साधन र अमेरिकी स्थायी बसोवासी हुँदा पनि सपना गाडेको ठान्नु र नासरिनले अमेरिका भन्दा नेपाली शरणार्थी जीवन नै ठीक मान्नु जस्ता कुराले पात्र मनका असन्तुष्टि र निरर्थकताको उद्घाटन गर्न पुगेका छन् । त्यसैले यहाँ प्राप्त कर्म र उपलब्धिलाई धिक्कार्ने चित्तवृत्तिको स्वाभाविक ढङ्गले उद्घाटन गरिएको छ ।

यसरी डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा विश्लेषण गर्दा यस राजव लिखित **एटलान्टिक स्ट्रिट** अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरा जीवनका डायस्पोरिक चेतनाको सशक्त प्रयोग भएको डायस्पोरिक उपन्यासका रूपमा दरिन पुगेको छ । साथै यो उपन्यास अमेरिकी-नेपाली डायस्पोराका क्षेत्रमा आफ्नो छुट्टै स्थान बनाउन सक्षम छ । त्यसैले अमेरिकी-नेपाली डायस्पोरिक उपन्यासको प्रथम चरणको पहिलो पुस्ताका डायस्पोरिक जीवनचेतनाको अभिव्यक्ति दिने उपन्यासका रूपमा **एटलान्टिक स्ट्रिट** सबल र महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

५.२ सम्भावित शोधशीर्षकहरू

१. राजवका उपन्यासको डायस्पोरिक अध्ययन
२. मोटेल अमेरिका उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन
३. नेपाली उपन्यासमा अमेरिकी-नेपाली डायस्पोराको योगदान

सन्दर्भसामग्रीसूची

- अधिकारी, बालाकृष्ण, २०६८, 'डायस्पोरा: नेपाली साहित्यमा अनुकूलनका समस्या र कारण', गरिमा, २९:६, पूर्णाङ्क ३४२, पृ. ८८-९४ ।
- एटम, नेत्र, २०६७, नेपाली डायस्पोरा र अन्य समालोचना, काठमाडौं: एकता बुक्स ।
- कोइराला, कुमारप्रसाद, २०६४, "यमपुरीको महलको पराऔपचारिक मोहनी", गरिमा, वर्ष २५, अङ्क १२, पृ. ५७ ।
- खड्का, दीपक, २०६३, च्यात्न नसकेको चिठ्ठी, वासिङ्टन डी. सी.: अनेसास ।
- खनाल, कृष्णराज, २०६४, पातालकी प्रेयसी, काठमाडौं: श्रीमती सावित्री खनाल ।
- गौतम, कृष्ण, २०६४, उत्तरआधुनिक जिज्ञासा, काठमाडौं: भृकुटी एकेडेमी पब्लिकेशन ।
- , २०६७, उत्तरआधुनिक संवाद, काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमी पब्लिकेशन ।

- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, २०६६, नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक समालोचना, काठमाडौं : ओरियन्टल पब्लिकेसन हाउस ।
- , २०६८, 'समकालीन नेपाल कवितामा डायस्पोरिक चेतना', गरिमा, २९:६, पूर्णाङ्क ३४२, पृ. ८१-८७ ।
- दहाल, प्रकाशमणि, २०६७, 'नेपाली साहित्यमा नेपालीको विस्थापनगाथा: सर्सर्ती अध्ययन', तन्नेरी, ३२:४, पृ. ११३-१३३ ।
- दीक्षीत, नरेन्द्रमणि आचार्य, (सम्पा. २०५५), अङ्ग्रेजी नेपाली साभा सङ्क्षिप्त शब्दकोश, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- पहाडी, किशोर, २०६५, 'राजव र एटलान्टिक स्ट्रिट', गरिमा, वर्ष २६, अङ्क ११, पूर्णाङ्क ३११, पृ. १२०-१२३ ।
- पौड्याल, महेश, २०६८, 'डायस्पोरा फेसन', नागरिक दैनिक, भाद्र १७ ।
- वजगाई, कृष्ण, (सम्पा. २०६६), स्रष्टा र डिजिटल वार्ता, अमेरिका: अनेसास ।
- भट्टराई, गोविन्दराज, २०६४, 'नेपाली डायस्पोरिक साहित्यको प्रथम उपन्यास यमपुरीको महल' यमपुरीको महल, लेखक होमनाथ सुवेदी, वासिङ्टन डी. सी.: अनेसास, पृ. ३-२ ।
- , २०६४, उत्तरआधुनिक विमर्श, काठमाडौं: मोडर्न बुक्स ।
- , २०६६, 'साहित्यमा डायस्पोरा: सिद्धान्त र समालोचनाको स्वरूप', रश्मि, २५:१, पृ. ११-३० ।
- राजव, २०६५, एटलान्टिक स्ट्रिट, काठमाडौं: विवेक सिर्जनशील प्रकाशन ।
- , २०६७, भूमिगतलीला: दुईहजार बत्तीस, काठमाडौं: सांग्रिला बुक्स ।
- , २०६७, मोटेल अमेरिका, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- , २०६७, 'स्वतन्त्र चिन्तन र उन्मुक्त सोच नभई राम्रो उपन्यास लेख्न सकिन्न', सरु भण्डारीले लिएको अन्तर्वार्ता, तन्नेरी, ३२ : ४, पृ.१४९-१५४ ।
- लुईटेल, खगेन्द्रप्रसाद, २०६४, 'नेपाली साहित्यमा डायस्पोराको योगदान', जनमत, २४:११-१२, पूर्णाङ्क १२६, पृ. ९-१५ ।

- शर्मा, अरूण, २०६७, **सुशी र प्रशान्त महासागर**, काठमाडौं: अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन प्रा. लि. ।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल, २०५५, **शोधविधि**, दो. सं., ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- सितौला, मोहन, २०६४, 'प्रकाशकीय', **यमपुरीको महल**, लेखक, होमनाथ सुवेदी, वासिङ्टन डी. सी. : अनेसास, पृ. क-घ ।
- सुवेदी, गोरखनाथ, २०६५, 'होमनाथ सुवेदीको उपन्यासकारीता', अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।
- सुवेदी, राजेन्द्र, २०६८, 'उत्तरआधुनिकताका अभिलक्षण र केही समालोचना चिन्तनहरू', **शब्दाङ्कुर**, वर्ष १०, अङ्क ८, पूर्णाङ्क ११६, पृ. ७-२४ ।
- सुवेदी, होमनाथ, २०४३, **न्याउली**, काठमाडौं: नन्दादेवी मंगला प्रकाशन ।
- , २०४३, **रत्ना**, काठमाडौं: नन्दादेवी मंगला प्रकाशन ।
- , २०४४, **त्रिमूर्ति**, काठमाडौं: नन्दादेवी मंगला प्रकाशन ।
- , २०४४, **नजर**, काठमाडौं: नन्दादेवी मंगला प्रकाशन ।
- , २०४५, **वीणा**, काठमाडौं: नन्दादेवी मंगला प्रकाशन ।
- , २०५१, **द्यौराली**, अमेरिका: अनेसास ।
- , २०५३, **अङ्कुर**, अमेरिका: अनेसास ।
- , २०६४, **यमपुरीको महल**, अमेरिका: अनेसास ।
- , २०६५, **समुद्रपारका समालोचना**, वासिङ्टन डी. सी.: अनेसास ।
- ज्ञवाली, विष्णुप्रसाद, २०६७, **समसामयिक नेपाली उपन्यास**, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।